

**İDRİS ƏSGƏROV
ŞƏHLA KƏRİMOVA**

**MÜLKİ
QANUNVERİCİLİK**
dərs vəsaiti

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Elmi-Metodiki Şurası
«Dövlət və hüquq» bölməsinin
22.12.2001-ci il tarixli 44 sayılı əmri ilə təsdiq edilmişdir.

Bakı — 2002

26940

Elmi redaktor: prof. Y.Ə.MEHDIYEV

Rəyçilər: Dos. B.HƏSƏDOV
Azərbaycan Respublikası Ali
Məhkəməsi Mülki İşlər Üzrə
Məhkəmə Kollegiyasının sədri
Y.Q.ƏSGƏROV

Kitabda mülki qanunvericiliyin anlayışı, prinsipləri, vəzifələri, onun təşəkkülü və inkişafı mərhələləri araşdırılmış, müstəqil Azərbaycan Respublikasının yeni Mülki Məcəlləsinin əsas müddəaları və onun tətbiqi qaydaları tədqiq edilmişdir.

Kitab hüquqşünaslıq ixtisası üzrə tələbələr, magistr və aspirantlar, habelə hüquq sahəsində çalışanlar və geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Ə $\frac{1203020400-9}{M658(07)-027}$ 27 - 2002

ÖN SÖZ

Oxuculara təqdim olunan «Mülki qanunvericilik» kitabının mövzusunun aktuallığı müstəqil Azərbaycan Respublikasında genişşəhatəli qanunvericilik fəaliyyəti ilə izah olunur. Bazar iqtisadiyyatına və azad sahibkarlığa keçid şəraitində mülki hüququn predmetinə daxil olan əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərinin köklü yeniləşməsi və həcmcə genişlənməsi bunların yeni mövqedən hüquqi tənzimlənməsini tələb edirdi. Bu da öz növbəsində yeni iqtisadi şəraitin tələbləri ilə uzlaşmayan hüquq anlaylarından təmizlənməyə, mahiyyətcə yeni və müasir dövrün tələblərinə cavab verən mülki qanunvericilik bazasının yaradılması vəzifəsinə qarşıya qoydu. Respublikada bir sıra qanunvericilik aktları qəbul edildi və qüvvədə olan Mülki Məcəlləyə çoxsaylı əlavə və dəyişikliklər edildi. Lakin bunlar əsası Sovet dövründə yaradılmış Mülki Məcəlləni sosializmi hüququndan miras qalmış normalardan və yönümlərdən tam təmizləyə bilmirdi. Beləliklə qüvvədə olan Mülki Məcəllə bir tərəfdən planlı təsərrüfatın, digər tərəfdən azad sahibkarlığın yaratmış olduqları müxtəlif yönümlü ictimai münasibətləri tənzimləyən mülki hüquq normalarının təzadlı bir toplusuna çevrilmişdi. Qanunvericinin qarşısında yeni Mülki Məcəllənin yaradılması kimi tələpəli məsul bir vəzifə dayandı. Nəhayət Azərbaycan Respublikasının sırf özünəməxsus ilk milli Mülki Məcəlləsi yaradıldı. Gərgin yaradıcılıq fəaliyyətinin, elmi axtarışların və təhlillərin məhsulu olan bu məcəllə mülki qanunvericilik tarixində yeni bir dövrün başlanğıcı oldu. Qanunvericilik fəaliyyətinin son dərəcə məsuliyyətli və müəkkəb bir yaradıcılıq prosesi olduğunu nəzərə alaraq kitabda mülki qanunvericiliyin anlayışı, prinsipləri və vəzifələləri ilə yanaşı onun yaradılması texnikası, quruluşu, sistemləşdirilməsi (inkorporasiya, konsolidasiya, məcəllələşdirmə) məsələləri də xüsusi təhlil edilmiş və bu baxımdan qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş bir sıra təkliflər verilmişdir.

Qanunların düzgün tətbiqində onların qüvvəyə minməsi, qüvvədə olması, məkana, zamana və şəxslərə görə qüvvəsi məsələlərinin böyük əhəmiyyəti geniş şərh edilmişdir. Qanunların, xüsusən daha demokratik olan indiki qanunların gətirə qüvvəsi, onların toqquşması (kolliziyası) zamanı tətbiqi qaydaları diqqət mərkəzində olmuşdur.

Qanunların, respublikanın tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin normaları ilə toqquşması zamanı, beynəlxalq normalara üstünlük hüquqi nəzərdə tutan AR MM-in 3-cü maddəsini şərh edərkən, müəlliflər qeyd etməyi lazım bilməşlər ki, bu halda birbaşa Respublika Konstitusiyası müddəalarına əsaslanan mülki hüquq normaları istisnadır.

Kitabda müstəqil Azərbaycan Respublikasının Mülki hüquq qanunvericiliyi sistemi yaradılmasına qədər, Azərbaycanda mülki qanunvericiliyin keçdiyi tarixi təşəkkül və inkişaf yolu araşdırılmışdır.

Bu məqsədlə qədim Azərbaycan dövlətlərində də xanlıqlarında (1813-cü ilə qədər), çar Rusiyasının tərkibində olarkən (1913-1918-cü illər), Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə (1918-1920-ci illər), Sovet dövründə (1920-1991-ci illər) və nəhayət müstəqil Azərbaycan respublikasında (1991-ci ildən) Azərbaycanda mülki qanunvericilik və mülki münasibətlərin tənzimlənməsi qaydaları ayrı-ayrılıqda təhlil edilmişdir.

Kitabda mülki hüququn mənbələri - mülki qanunvericilik, beynəlxalq hüquq normaları, Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları, işgüzar adətlər qarşıılıqlı surətdə şərh edilmişdir.

Kitabın hüquqsünəşliq ixtisaslaşması üzrə təhsil alan tələbələr, magistr və aspirantlar, habelə hüquq sahəsində çalışanlar və geniş oxucu kütləsi üçün faydalı olacağına əminik.

I F Ə S İ L

MÜLKİ QANUNVERİCİLİYİN ANLAYIŞI, QURULUŞU, PRİNŞİPLƏRİ VƏ VƏZİFƏLƏRİ

İnsan cəmiyyəti, onun üzvlərinin davranış qaydaları və onların arasında yaranan ictimai münasibətlər qanunlarla və bu qanunlara əsaslanan sair hüquqi normalarla, habelə digər sosial normalarla /beynəlxalq normalar, adətlər, əxlaq qaydaları, dini normalar və s./ nizamlanırlar.

Bütün bu ictimai münasibətlərin tənzimliyiciləri arasında qanunlar və digər normativ hüquqi aktlar əsas yer tuturlar. Qanun anlayışını da ehtiva edən normativ hüquqi akt isə "Normativ hüquqi aktlar haqqında" 26 noyabr 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununa görə "Səlahiyyətli dövlət orqanı tərəfindən qəbul edilmiş, göstərişləri ümumi məcburi xarakter daşıyan, hüquq normalarını müəyyən edən, dəyişdirən və ya ləğv edən, dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulmuş rəsmi yazılı sənəddir". Beləliklə qanunvericilik müəyyən edilmiş normativ hüquqi aktlar toplusudur. Belə normativ hüquqi aktlar dövlətin qanunyaradıcılığı /hüquqyaradıcılığı/ fəaliyyəti prosesində qəbul edirlər. Bu aktlarda müəyyən edilmiş hüquqi normalar vasitəsilə cəmiyyətdə baş verən ictimai münasibətlər tənzimlənirlər. Bu ictimai münasibətlərin iştirakçılarının davranışını cəmiyyət üçün məqbul sənəyə yönəltmək üçün qanunverici ümumi məcburi xarakterli hüquqi normalar müəyyən edir. Beləliklə dövlətin qanunyaradıcılıq fəaliyyətinin son məqsədi vətəndaşların və təşkilatların - ictimai münasibətlərin bütün subyektlərinin davranışının qanunauyğunluğunu təmin etməkdir. Dövlətin qanunyaradıcılıq fəaliyyəti hüquqi tənzimlənməsi tələb olunan ictimai münasibətlərin yaranması zəminində başlayır, öz növbəsində qanunvericilik də yeniləşir, təkmilləşir və inkişaf edir. Qanunyaradıcılıq səlahiyyəti dövlətin ictimai-siyasi və iqtisadi-sosial sistemində müvafiq olaraq həyata keçirilir. Monarxiya qurulu-

şunda təkbaşına şah,kral,çar,sultan,xan və s. dövlət başçıları tərəfindən həyata keçirilən qanunvericilik səlahiyyəti,hakimiyyətin bölünməsi prinsipinə əsaslanan demokratik dövlət quruluşunda qanunverici orqan tərəfindən həyata keçirilir. Bu dövlətlərin qanunvericiliyi ilə hüquq norması müəyyən edən normativ aktlar qəbul etmək səlahiyyəti bəzi icra orqanlarına və yerli özünüidarə orqanlarına da verilir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 7-ci maddəsinə əsasən qanunvericilik hakimiyyətini Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi həyata keçirir. Bununla yanaşı Respublika prezidentinin fərmanları, Nazirlər Kabinetinin qərarları, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktları da Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxildirlər.

Beləliklə cəmiyyətdə bütün ictimai münasibətlərin əksəriyyəti qanunvericilik aktları ilə və hüquqi norma yaradan digər normativ hüquqi aktlarla tənzim edilir.

İctimai münasibətlərin müxtəlifliyi və spesifikliyi qanunvericiliyin də müxtəlif sahələrinin yaranmasına səbəb olur. Özlərinin tənzim etmə predmetinə görə bir-birindən fərqlənən bu qanunvericilik sahələri arasında mülki qanunvericilik özünəməxsus xüsusi yer tutur. Bu isə bazar iqtisadiyyatına və azad sahibkarlığa keçidlə bağlı, mülki hüququn predmetinə daxil olan əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərinin mahiyyətə köklü yeniləşməsi, həmçinin son dərəcə genişlənməsi və bunların yeni mövqedən hüquqi tənzimlənməsi zərurəti ilə izah olunur.

Beləliklə "Normativ hüquqi aktlar haqqında" Qanuna əsaslanaraq və mülki hüquq normalarının əksəriyyətinin dispozitiv xarakterli olmasını nəzərə alaraq demək olar ki, Mülki qanunvericilik aktları və onun sistemində daxil olan digər normativ hüquqi aktlar səlahiyyətli orqan tərəfindən dəfələrlə tətbiq edilməsi üçün qəbul edilmiş, əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərinin tənzimlənməsi üçün ümumi məcburi və dispozitiv xarakterli mülki hüquq normaları müəyyən edən, dəyişdirən və ya ləğv edən rəsmi yazılı sənədlərdir.

Qanunlar və digər normativ hüquqi aktlar insanlara onların davranışına, münasibətlərinə tətbiq edildiyinə görə onların hazırlanması və qəbulu xüsusi münasibət tələb edir. Təsədüfi deyildir ki, "Normativ hüquqi aktlar haqqında" qanunda belə aktların, hətta layihələrinin hazırlanması və elmi ekspertizadan keçirilməsi, sonra onların müzakirəsi, qəbulu və dərci qaydaları dəqiq olaraq nəzərdə tutulmuşdur. Qanunyaradıcılıq fəaliyyətində bu qaydalara dəqiq riayət edilməsi qanunyaradıcılıq texnikası adlanır. Qanunyaradıcılıq texnikasının elmi-nəzəri təhlili qədim zamanlardan hüquqşünas alimlərin diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu məsələnin ilk araşdırıcılarından biri ilk dəfə İngilis hüququnu məcəllələşdirmək təklifi ilə çıxış etmiş XVI əsrin İngilis filosofu və hüquqşünas alimi Frensis Bekon olmuşdur. Onun fikrinə qanun aşağıdakı beş tələbatə cavab verməlidir.

1. Müəyyənləşdirdiyi normanı dəqiq ifadə etməli; 2. Tələb olunanın ədalətli olması; 3. İcrası asan olmalı; 4. Siyasi quruluşa müvafiq olmalı; 5. Vətəndaşlarda ləyaqət və xeyirxahlıq hissləri oyatmalıdır. Bundan sonra qanunyaradıcılıq texnikası məsələləri Rusiyada A. Lyublyanskiyin və N. Polyanskiyin, İsveçdə S. Ştossun, Almaniya Vaxın və başqa hüquqşünas alimlərin əsərlərində təhlil edilmişdir.

Qanunyaradıcılıq /qanunvericilik/ texnikası məsələləri "Normativ hüquqi aktlar haqqında" AR qanununda nəzərdə tutulmuşdur. Bu qanunvericilik aktında normativ hüquqi aktların planlaşdırılmasından tutmuş qəbul edilməsinə qədər məsələlərlə yanaşı onların strukturu, rekvizitləri, onun maddələrinin quruluşu, aktın dili, dərci və s. haqqında məsələlər dəqiq tənzimlənmişdir. Göstərilənləri ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, qanunvericilik və hüquqyaradıcılıq fəaliyyəti çoxpilləli və mürəkkəb bir prosesdir, bu da qəbul olunmalı aktların keyfiyyətini təmin etməklə şərtləşir. Mülki hüquq normasının ifadə forması onun məzmunu ilə sıx bağlıdır. Belə normaları müəyyən edən aktın məzmununun düzgün dərk edilməsi və olduğu kimi tətbiq edilməsi onun formasından /strukturundan/ və tərtibat texnikasından çox aslıdır. Yu-

xarında qeyd etdiyimiz kimi qanunvericilik aktı və digər normativ hüquqi aktlar ancaq yazılı formada olmalıdırlar. Bu baxımdan aktda müəyyən edilən hüquqi normanın ifadə torziyənli dili anlaşılıq və birmənalı olmalıdır. Bu sənədlərin dilinə xüsusi əhəmiyyət verən qanunverici "Normativ hüquqi aktlar haqqında" qanunun 27-ci maddəsində qəti müəyyən etmişdir ki, "aktın mətni sadə, ədəbi dildə verilməli, köhnəlmiş, çoxmənalı söz və ifadələrdən, obrazlı sözlərdən, epitet və metaforalardan istifadə edilməsinə yol verilmir". Beynəlxalq hüquq anlamına tam müvafiq olan bu müddəə baxımdan vaxtı ilə Azərb.SSR Konstitusiyasında və onun əsasında qəbul edilmiş bir sıra mülki hüquq qanunvericilik aktlarında "işləməyən düşləməz" metaforasından istifadə edilməsi şübhəsiz ki, düzgün deyildi.

Hüquq normasının birmənalı ifadə edilməsinə və anlaşılmasına xüsusi əhəmiyyət verən qanunverici "Normativ hüquqi aktlar haqqında" qanunun 23.6-cı maddəsində müəyyən etmişdir ki, "Zəruri hallarda normativ hüquqi aktda istifadə edilən termin və anlayışların mənasını izah edən maddə həmin normativ hüquqi akta daxil edilə bilər". Zərurət isə şübhəsiz ki, termin və anlayışların birmənalı və aydın olmadıqları halda yaranır.

Məsələn: AR MM-in 324-cü maddəsində "çoxtərəfli oqd" terminindən istifadə edilmişdir. Tərəflərin sayı müəyyən edilmədiyindən müxtəlif yozumlara məruz qala bilən bu çoxmənalı termində "çox" sözü altında nəyin nəzərdə tutulduğu aydın deyil. Buna görə də Məcəllənin 324-cü maddəsində bu termin altında 3 və ya daha çox tərəfin nəzərdə tutulduğu göstərilərək, ona birmənalı məzmun verilmişdir.

Qanunvericilik texnikasında təkcə dil məsələsinin qısaca təhlili göstərir ki, qanunyaradıcılıq fəaliyyətində onun bütün tələblərinə əməl edilməsi son dərəcə zəruridir. Bu normativ hüquqi aktı dəqiq məzmunlu, anlaşılan, kamil və uzunyaşar edir.

Bütün qanunvericilik sahələri kimi Mülki qanunvericilik də müəyyən prinsiplər üzərində qurulur. Prinsip dedikdə qa-

nunvericiliyin əsas özülünü, onun sosial istiqamətini, ümumi xarakterli rəhbər göstərişlərini məyyənləşdirən qanunda nəzərdə tutulmuş hüquqi müddəa anlaşılır.

Mülki qanunvericiliyin prinsipləri AR MM-in 6-cı maddəsinə əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Mülki hüquq subyektlərinin bərabərliyi;
2. Mülki hüquq subyektlərinin iradə sərbəstliyi;
3. Mülki dövriyyə iştirakçılarının əmlak müstəqilliyi;
4. Mülkiyyətin toxunulmazlığı;
5. Müqavilələr azadlığı;
6. Şəxsi həyata kimsənin özbaşına qarışmasının yolverilməzliyi;

7. Mülki hüquqların məniəsiz həyata keçirilməsinə şərait yaradılması;

8. Pozulmuş hüquqların bərpasının təmin edilməsi;

9. Mülki hüquqların məhkəmə müdafiəsi.

Hər şeydən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, bütün bu prinsiplərin Konstitusion əsasları vardır.

Belə ki, mülki hüquq subyektlərinin bərabərliyi prinsipi AR Konstitusiyasının 25-ci maddəsinə, onların iradə sərbəstliyi prinsipi 47-ci maddəsinə, mülkiyyətin toxunulmazlığı prinsipi 29-cu maddəsinə, şəxsi həyata kimsənin özbaşına qarışmasının yolverilməzliyi prinsipi 32-ci maddəsinə, mülki hüquqların məhkəmə müdafiəsi prinsipi 60-cı maddəsinə əsaslanırlar. Şübhəsiz ki, qanunvericilik fəaliyyətində Konstitusiyaya əsaslanan bu prinsiplərə əməl edilməlidir. Bu prinsiplər ümumi məcburi xarakter daşdığından heç bir hüquqi norma bunlara zidd ola bilməz. Əksinə bu prinsiplər məyyən hallarda /məsələn, hüququn analogiyasında/ qanunvericilikdəki boşluqların doldurulması vasitəsi kimi də çıxış edirlər. Bu prinsiplərə zidd olan hüquqi norma qanuni sayıla bilməz. Məsələn, mülki hüquqla tənzimlənən şərafət və ləyaqətin məhkəmə müdafiəsi hüququnu məhdudlaşdıran, o zaman qüvvədə olan "Kütləvi informasiya vasitələri haqqında" 21 iyul 1992-ci il tarixli qanunun 33-cü maddəsinin qüvvədən düşmüş hesab

edilməsi haqqında Konstitusiya Məhkəməsinin 15 iyun 1999-cu il tarixli qərarı buna bariz misaldır.

Befəklə, Mülki qanunvericiliyin bu prinsipləri Konstitusiyanın müddəalarına əsaslandığı kimi mülki hüquq normaları da konstitusional xarakterli bu prinsiplərə əsaslanmalıdırlar.

Bu prinsiplər üzərində qurulmuş Mülki qanunvericilik mülki hüquq subyektlərinin əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərini tənzim etmək, onların hüquqlarını və qanuni mənafələrini müdafiə etmək, fiziki şəxslərin şərafətini, ləyaqətini, işgüzar nüfuzunu və şəxsi təxəvvüzlüyünün müdafiəsi hüququnu qorumaq, mülki dövriyyəni təmin etmək, sahibkarlıq fəaliyyətini dəstəkləmək və sərbəst bazar iqtisadiyyatının inkişafına şərait yaratmaq vəzifələrini həyata keçirir. Geniş əhatəli bu vəzifələr mülki qanunvericiliyin əhatə dairəsini əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirərək, yeni şəraitin irəli sürdüyü yeni ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi üçün hüquqi bazanın yaradılmasını tələb edirdi. Bu məqsədlə respublikada geniş qanunvericilik fəaliyyətinə başlandı və çoxsaylı qanunlar və digər normativ hüquqi aktlar qəbul edildi. Müxtəlif vaxtlarda qəbul edilmiş mülki qanunvericilik aktlarında və mülki hüquq normaları müəyyən edən digər normativ hüquqi aktlarda nəzərdə tutulmuş bütün mülki hüquq normalarını cəmləşdirərək müəyyən qaydada nizama salmaq tələb olunurdu. Bu məqsədlə qanunların sistemləşdirilməsi aparılır. Mülki hüquq sahəsində qanunların sistemləşdirilməsində inkorporasiya, konsolidasiya və məcəllələşdirmə /kodifikasiya/ üsullarından istifadə edilir.

İnkorporasiya /lat. - inkorporatio - bir tərkibə daxil etmə, birləşdirmə deməkdir/ qüvvədə olan normativ hüquqi aktların heç bir yeni dəyişiklik və əlavələr edilmədən müəyyən qaydada sistemləşdirilərək vahid bir mənbədə /məcmuə, topluda/ cəmləşdirilmiş nüsxədir.

Bu aktlara heç bir yeni dəyişiklik və əlavə edilməməsi, onlara məcmuəyə və ya topluya daxil edilənə qədər edilmiş əlavə və dəyişikliklərin edilməsinə istisna etmir. Çünki söhbət

qüvvədə olan aktların bir mənbədə cəmləşdirilməsindən gədir, Normativ hüquqi aktlar isə səlahiyyətli orqanlar tərəfindən onlara edilmiş dəyişikliklər və əlavələrlə qüvvədə olurlar. Beləliklə inkorporasiya üsulu ilə qanunvericiliyin sistemləşdirilməsi hüquqyaradıcılığı fəaliyyəti deyil, ancaq normativ hüquqi aktların qüvvədə olduqları vəziyyətində dəre edilməlidir. Inkorporasiya qeydində dəre edilmiş məcmuələr və toplular öz hüquqi qüvvələrinə görə rəsmi və qeyri-rəsmi qruplara ayrılırlar.

Rəsmi inkorporasiya- hüquqyaradıcı orqanın özü tərəfindən və yaxud onun tapşırığı ilə digər orqan tərəfindən həyata keçirilir.

Məsələn, Azərbaycan Respublikasında qanunverici orqan olan Respublikanın Ali Soveti "1938-1966-cı illərdə qəbul edilmiş Azərb.SSR qanunlarının və Azərb.SSR Ali Soveti rəyasət heyətinin fərmanlarının" 1966-cı ildə iki cildlik məcmuəsini dəre etmişdi. Inkorporasiya üsulu ilə sistemləşdirilmiş bu qanunlar məcmuəsinin preambulasında göstərilirdi: "Məcmuədə olan qanunlar, fərmanlar və başqa aktlar tənzimətə predmeti və hüququn müxtəlif sahələri üzrə sistemləşdirilmişlər".

Göründüyü kimi inkorporasiya üsulu ilə sistemləşdirilmiş bu rəsmi məcmuədə 1938-ci ildən 1966-cı ilə qədər, yəni 28 il ərzində qəbul edilmiş normativ hüquqi aktlar toplanmışdır. Belə uzun bir müddət ərzində qanunvericiliyin sistemləşdirilməsi qanunvericilik sistemində bir pərakəndəlik və qeyri mütəyyənlik yaradır. Bu da öz növbəsində qanunotbiqi sahəsində ağır nəticəli səhvlərə səbəb ola bilər. Buna görə də qanunvericiliyin daha qısa müddət kəsiyində sistemləşdirilməsi və rəsmi nəşri qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi işində böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu baxımdan "Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusunun nəşri haqqında" Respublika Prezidentinin 5 fevral 1996-cı il tarixli sərəncamına əsasən hər ay nəşr edilən "Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu"nın əhəmiyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu aylıq rəsmi nəşrdə normativ hüquqi aktlar hüquqi

qüvvələrinə görə 3 bölmədə sistemləşdirilirlər. Birinci bölmədə qanunlar, ikinci bölmədə Respublika Prezidentinin fərman və sərəncamları, üçüncü bölmədə Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamları xronoloji qaydada yerləşdirilirlər. Hər bir aylıq rəsmi nəşrə əvvəlki nəşrlərdə olan normativ hüquqi aktlara dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında qəbul edilmiş aktlar da daxil edilir. Beləliklə, bütün normativ hüquqi aktlar daima qüvvədə olduqları vəziyyətdə saxlanılırlar.

Hüquqyaradıcı orqanın tapşırığına əsasən hazırlanmış topluya misal kimi Azərb.SSR Nazirlər Sovetinin "Azərbaycan SSR-in qüvvədə olan qanunvericiliyinin dərəcəsi haqqında" 14 aprel 1972-ci il tarixli qərarına əsasən Ödliyyə Nazirliyi tərəfindən 1978-1980-cı illərdə hazırlanıb dərc edilmiş "Azərb. SSR-in qüvvədə olan qanunvericiliyi toplusunu" göstərmək olar.

Göstərilən məcmuə qanunverici orqanın özü tərəfindən, toplu isə digər orqan tərəfindən hüquqyaradıcı orqanın rəsmi tapşırığına əsasən hazırladıqlarına görə rəsmi inkorporasiyadırlar.

Lakin hüquq ədəbiyyatında belə bir fikir də var ki, hüquqyaradıcı orqanın tapşırığı ilə digər orqan tərəfindən hazırlanmış amma hüquqyaradıcı orqan tərəfindən rəsmi bəyənilməmiş məcmuə və toplu rəsmi inkorporasiya hesab edilə bilməz. Hətta bunları xüsusi qrupa ayıraraq yarı rəsmi inkorporasiya məhsulu adlandırırlar.

Fikrimizcə, Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində bu məsələ birmənalı şəkildə həll edilmişdir. Belə ki, "Normativ hüquqi aktlar haqqında" Qanunun 50-ci maddəsinə əsasən "normativ hüquqi aktların rəsmi məcmuə və topluları, qanunvericilikdə başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, həmin aktları qəbul edən orqanlar, yaxud onların tapşırığı ilə başqa orqanlar dərc edirlər". Göründüyü kimi başqa orqanın dərc etdiyi məcmuə və topluların hüquqyaradıcı orqan tərəfindən rəsmi bəyənilməsi nəzərdə tutulmur və qanunvericilikdə hələlik başqa qayda müəyyən edilməmişdir.

Beləliklə qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən belə məcmuə və toplular rəsmi inkorporasiya xarakterlidirlər.

Qeyri-rəsmi inkorporasiya- hüquqyaradıcı orqan tərəfindən müvafiq tapşırıq almamış idarələr, təşkilatlar, nəşriyyatlar, elmi müəssisələr və ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən öz təşəbbüsləri ilə normativ hüquqi aktların sistemləşdirilib dərc edilməsidir. Buraya Milli Məclisin katibliyinin aparatı, BDU hüquq fakültəsinin və "Qanun" jurnalı əməkdaşları tərəfindən sistemləşdirilmiş və 1999-cü ildən başlayaraq dərc edilmiş 10 cildlik "Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı"nın aid etmək olar. Qeyd etmək yerinə düşər ki, külliyyatın hazırlanmasında Milli Məclisin bir qrup işçisinin iştirakı ona rəsmi xarakter vermir. Belə ki, bu əməkdaşlar Milli Məclisi bir qanunverici orqan kimi təmsil etmirlər, ancaq müstəqil müəlliflər kimi çıxış edirlər.

Rəsmi inkorporasiya ilə qeyri-rəsmi inkorporasiyanın əsas fərqi ondadır ki, rəsmi inkorporasiya qaydasında sistemləşdirilmiş və toplularda /məcəmuelərdə/ dərc edilmiş hüquqi normativ aktlara, qeyri-rəsmi inkorporasiyanın əksinə olaraq hüquqyaradıcılıq və hüquqtətbiqi fəaliyyətində birbaşa istinad etmək olar.

Qanunvericiliyin inkorporasiyasında normativ hüquqi aktların əhatə edilməsi həcmində görə tam və hissəvi inkorporasiyalar fərqləndirilir. Tam inkorporasiya qüvvədə olan bütün normativ hüquqi aktları əhatə etdiyi halda, hissəvi inkorporasiya bu aktların müəyyən sahələrə və ya bu sahələrin ayrı-ayrı məsələlərinə aid hissələrini birləşdirir. Bu baxımdan yuxarıda göstərdiyimiz "Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı", tam inkorporasiya qaydasında sistemləşdirilmiş aktdır. Bakı Dövlət Universiteti hüquq fakültəsinin bir qrup əməkdaşları tərəfindən hazırlanıb, 1997-ci ildən başlayaraq dərc edilmiş 5 cildlik "Əmək qanunvericiliyi aktları toplusu". SSRİ Prokurorluğu tərəfindən hazırlanıb 1983-cü ildə dərc edilmiş 2 cildlik "Nəqliyyat haqqında normativ aktlar toplusu" hissəvi inkorporasiya xarakterlidirlər. Çünki bu topluların hər ikisində qanunvericiliyin ancaq ayrı-ayrı sahələri olan əmək və nəqliyyat haqqında aktlar sistemləşdirilmişlər.

İnkorporasiya qaydasında sistemləşdirilmiş normativ hüquqi aktlar məcmuələrdə və topluslarda xronoloji və ya sistematik qaydada yerləşdirilirlər. Aktlar xronoloji qaydada onların qəbul edilməsi vaxtı nəzərə alınmaqla, tarixi ardıcılığa riayət etməklə yerləşdirilirlər. Sistematik qaydada isə onlar, tənzim etdikləri münasibətlər müəyyən bir mövzu ətrafında cəmləşdirilərək, mövzu daxilində xronoloji ardıcılıqla yerləşdirilirlər.

Qanunvericiliyin Konsolidasiyası /lat. Consolidation - bərkitmə, qüvvələndirmə deməkdir/ - çoxsaylı eyni məsələlərə dair normativ hüquqi aktların vahid irihəcmli aktda birləşdirilərək sistemləşdirilib dərc edilməsi deməkdir. Konsolidasiya qaydasında sistemləşdirilmiş hüquqi-normativ aktların daxil edildiyi bu akt müvafiq hüquqyaradıcı orqan tərəfindən təsdiq edilir. Qüvvədə olan normativ-hüquqi aktlar əsasında hazırlanmış yeni bir aktın hüquqyaradıcı orqan tərəfindən təsdiq edilməsi nəticəsində yeni daha mükəmməl normativ-hüquqi akt yaranır ki, bu da öz növbəsində hüququn müstəqil mənbəi kimi çıxış edir.

Göründüyü kimi yeni normativ-hüquqi akt qüvvədə olan aktlardan ancaq öz mükəmməlliyi ilə fərqlənir, hüquqi tənzimləmənin mahiyyətinə heç bir dəyişiklik etmir. Konsolidasiya üsulu ilə normativ hüquq aktlar sistemləşdirilərək vahid bir aktda yerləşdirilərkən onların məzmunu dəyişdirilmir, ancaq dəqiqləşdirilir, onlar mövcud ziddiyyətlərdən, anlaşılmazlıqlardan, köhnəlmiş terminlərdən, qüvvəsini itirmiş normalardan təmizlənir və müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılır.

Normativ hüquqi aktların konsolidasiya üsulu ilə sistemləşdirilib, hüquqyaradıcı orqan tərəfindən təsdiqlənərək yeni bir normativ hüquqi akt kimi dərc edilməsi şübhəsiz ki, hüquqyaradıcılıq fəaliyyətidir. Lakin yaranmış normativ hüquq aktda cəmləşdirilmiş hüquqi normativ aktlarda aparılmış dəqiqləşdirmələr və düzəlişlər onların məzmunlarının mahiyyətini dəyişdirmir və ancaq redaksiya xarakter daşıyır.

Məqsəd isə tənzimləmə predmetinə daxil olan eyni bir məsələ üzrə çoxsaylı, çox vaxt ziddiyyətli aktların dəqiqləşdi-

rilərək bir vahid normativ hüquqi aktda birləşdirməklə bu məsələnin eyni qaydada tənzim edilməsinin hüquqi bazasını yaratmaqdır.

Bəzən bir qanunvericilik aktına edilən çoxsaylı dəyişikliklər və əlavələr onun tətbiqində çətinliklər yaradır. Bu halda həmin qanunvericilik aktına edilmiş bütün dəyişikliklər və əlavələr daxil edilməklə, onun yeni nəşri verilir. Məsələn, Sovet quruluşunun ilk illərində iqtisadi-sosial sahənin köklü yeniləşməsi şəraitində Mülki qanunvericiliyə tez-tez edilən çoxsaylı, bəzən də ziddiyyətli dəyişikliklər və əlavələr 1923-cü il Mülki Məcəlləsinin tətbiqinə ciddi maneələr yaradırdı. Bu maneələri aradan qaldırmaq üçün mülki qanunvericiliyin məcəllələşdirilməsini lazım bilməyən qanunverici, konsolidasiya üsulu ilə bütün dəyişiklik və əlavələrə müvafiq olaraq Mülki Məcəllənin maddələrini yenidən işləmiş, onu ziddiyyətlərdən təmizləyib yeni şəraitə uyğunlaşdıraraq 1926-cı ildə onun ikinci və 1927-ci ildə üçüncü rəsmi nəşrini vermişdi. Beləliklə, qanunverici qüvvədə olan Mülki Məcəllənin, ona edilmiş dəyişikliklər və əlavələri nəzərə almaqla konsolidasiya üsulu ilə mükəmməl rəsmi mətnini yaratmış oldu.

Lakin qanunvericiliyin bütün sahələrinin, o cümlədən mülki qanunvericiliyin sistemləşdirilməsinin ən mükəmməl üsulu məcəllələşdirmədir.

Məcəllələşdirmə- məcmuə, qanunlar toplusu mənasını verən ərəb mənşəli "Məcəllə" sözünün və azərbaycan dilinə mənsub olan "ləşdirmə" şəkilçisinin birləşməsindən əmələ gələrək, qanunları cəmləşdirmək mənasını verir.

Məcəllələşdirmənin beynəlxalq hüquqda qarşılığı olan "Kodifikasiya"- qanunlar toplusu mənasını verən "codex" və "edirəm" mənasını verən "facio" latın sözlərinin birləşməsindən əmələ gələrək, qanunları toplayıram mənasını verir.

Hər iki anlayışdan görüldüyü kimi məcəllələşdirmə hər şeydən əvvəl qanunların cəmləşdirilməsi, toplanması deməkdir. Lakin məcəllələşdirmə bununla bitmir. O, qanunların sistemləşdirilməsinin digər üsullarından fərqli olaraq müəyyən bir sahəni tənzimləyən qanunların mahiyyətco yenidən işlənilib

hazırlanmasına yönəlmiş genişəhatəli müəkkəb qanunvericilik fəaliyyətidir. Məcəllələşdirmə vaxtı bu sahəyə aid bütün qüvvədə olan qanunvericilik aktları nəzəri və praktiki baxımdan təhlil edilib, onlarda nəzərdə tutulmuş hüquqi normalar bir-birilə uzlaşdırılır və dövrün tələblərinə müvafiq şəkildə salınır, yeni yaranmış münasibətlərin tənzimlənməsi üçün yeni hüquqi normalar müəyyən edilməklə qanunvericilikdəki boşluqlar doldurulur. Beləliklə, ictimai münasibətlərin müəyyən sahəsini tənzimləyən hüquqi normaları özündə cəmləşdirmiş sistemli vahid qanunvericilik aktı yaranır. Belə bir aktın qəbul edilməsi ilə ondan qabaq qüvvədə olan bu sahəyə aid aktlar qüvvədən düşürlər.

Məcəllədə nəzərdə tutulan hüquqi normalar qanunvericilik texnikasına müvafiq olaraq məzmunlarına və təyinatlarına görə hüququn ayrı-ayrı institutları, anlayışları baxımından qruplaşdırılırlar. Müxtəlif normativ hüquqi aktda müxtəlif tərzdə yazılmış hüquqi normalar Məcəlləyə maddələr, hissələr, bəndlər və yarım bəndlər formasında eyni üslubda ləngən və aydın dildə ifadə olunmaqla daxil edilir. Onlardan ümumi xarakterli Məcəllənin ümumi hissəsində, xüsusi xarakterli isə Xüsusi hissəsində yerləşdirilir.

Azərbaycanda mülki hüququn predmetinə daxil olan ictimai münasibətlərin tənzimləyən hüquq normalarının ilk məcəllələşdirilməsi sovet dövründə 1923-cü ildə, ikincisi isə 1964-cü ildə həyata keçirilmişdir. Hər iki məcəllə SSRİ-in mərkəzi dövləti tərəfindən müəyyən edilmiş əsaslar üzərində yaradılmış sosialist xarakterli qanunvericilik aktları idi. Sırf Azərbaycan qanunvericiliyinin məhsulu olan Mülki Məcəllə isə Azərbaycan xalqı öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra yarandı. Tarixdə ilk dəfə olaraq Azərbaycan Respublikasının öz Mülki Məcəlləsi qəbul edildi. Suveren Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası əsasları üzərində yaradılmış bu geniş əhatəli fundamental qanunvericilik aktı Respublikanın Mülki Qanunvericilik tarixində önəmli nailiyyətdir.

Lakin buna qədər Azərbaycanda Mülki qanunvericilik çox müəkkəb təşəkkül və inkişaf yolu keçmişdir.

İ F Ə S İ L

AZƏRBAYCANDA MÜLKİ QANUNVERİCİLİYİN TƏŞƏKKÜLÜNÜN VƏ İNKİŞAFININ QISA TARİXİ

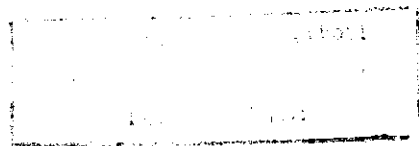
1. Qədim Azərbaycan dövlətlərində və xanlıqlarında mülki qanunvericilik /1813-cü ilə qədər/

Azərbaycanın istori xanlıqlar dövründə, istərsə də ondan əvvəl bütöv dövlət olduqda özünün vahid mülki qanunvericilik aktı olmamışdır. Mülki hüququn predmetinə daxil olan ictimai münasibətlərin bəziləri sultanların, atabəylərin, xanların və digər dövlət başçılarına fərmanları ilə, çox halda fərdi qayda-da tənzimlənirdi. Bu da təsadüfi deyildi. Bu fərmanlar həmin quruluşların monarxiya mahiyyətindən doğan təkbəşinə qəbul edilmiş aktlar idi və ayrı-ayrı münasibətləri tənzimləyirdi.

Müsəlman dünyasında, o cümlədən onun bir hissəsi olan Azərbaycanda da ictimai münasibətlər, eləcə də mülki hüquq münasibətləri əsasən şəriət qanunları ilə tənzimlənirdi.

Şəriət sözü ərəbcə "şərəə" sözündəndir və istiqamət vermək, qanun vermək mənasını verir. Müsəlman hüququ normalarının şəriət qaydalarında əks olunmasına baxmayaraq, şəriəti müsəlman hüququ ilə cəmləşdirmək olmaz. Şəriətdə sırf hüquqi məsələlərlə yanaşı dini məsələlər də şərh edilir. Bu mövqedən müsəlman hüququna şəriətin bir sahəsi kimi baxmaq daha düzgündür. Məlumdur ki, bütün dinlərdə ayrı-ayrı hüquqi məsələlər nəzərdə tutulur. Lakin "şəriəti xristian hüququndan və digər qanunvericilik sistemlərindən ayıran prinsiplial fərq budur ki, digər hüquq sistemləri əsrlər boyu qüvvədə olsa da onlarla yanaşı mövcud olmuş dünyəvi hüquq normalarını heç vaxt bütünlükdə əvəz etməmişdir. Halbuki, müsəlman dünyası islam dini yaranandan /VII əsr/ ta XIX əs-

26940

rin axırlarmadək şəriətdən başqa əslində heç bir digər qanunvericilik sistemi tanınmamışdır."¹

Beləliklə, şəriət özündə çoxsaylı və geniş əhatəli hüquqi normalar nəzərdə tutmuşdur.

Şəriəti ingilis şərqşünasları Uilyam Montqomeri və Pyer Kokia müsəlman hüquq konsepsiyası adlandırmışlar. Azərbaycan sovet ensiklopediyasında şəriət müsəlman qanunlarının sistemləşdirilmiş toplusu kimi xarakterizə edilir "Şəriət Quranda və sünnədə təsbit edilmiş müsəlmanların imamını müəyyən edən, mədəni dəyərlərini və dini vicdanını formalaşdıran göstərişlərin toplusu, onların davranışını nizamlayan konkret normaların mənbəidir".²

Beləliklə, "şəriətin ehtiva etdiyi müsəlman hüququnun, o cümlədən mülki hüququn əsas mənbəi Qurani-Kərim və sünnədir. Sünnə /ərəbcedir təmsal, nümunə mənasını verir/. Məhəmməd peyğəmbərin kəlamları və hərəkətlərindən ibarətdir.

"İslam təkcə din deyil, həm də dövlət qanunvericiliyi olduğundan peyğəmbərin kəlamları qanunvericilik qüvvəsinə malikdir."³

Qurani-Kərimə və sünnəyə zidd olmadığı halda qiyas /analogiya/, görkəmli ilahiyyətçilərin və hüquqşünasların müştərək rəyi olan nəma, ali ruhani şəxslərin hüquqa aid qərarları olan fitva və adətlər də müsəlman hüququnun, o cümlədən mülki hüququn mənbəi kimi çıxış edirlər. Beləliklə, şəriət müsəlman dünyasında mülki hüquq münasibətlərinin əsas tənzimləyicisidir. O, mülkiyyət hüququnu, o cümlədən torpağa mülkiyyət hüququnu, vərəsəlik, icarə, alqı-satqı, bərə, qəyyumluq və s. mülki hüquq kateqoriyalarını tənzim edən çoxsaylı hüquqi normalarla zəngindir.

---

¹ Bax: Y.Korimov."Şəriət və onun siyasi məbiyyəti". Bakı,1987-ci il, s..57.

² Bax: "Ислам" Энциклопедический словарь. Москва,1991 г., ст.292.

³ Bax: "Еврейская энциклопедия" том 8,стр.352-353

Şəriətdə mülkiyyət hüququ və onunla olaqədar olan digər mülki hüquq münasibətləri bütün təfərrüatı ilə tənzimlənməmişdir. Şəriət xüsusi mülkiyyət hüququnu- ancaq düzgün yolla əldə edilmiş əmlak üzərində xüsusi mülkiyyət hüququnu tanıyır və müdafiə edir. Xüsusi mülkiyyət hüququnun obyektlərinin müəyyənləşdirilməsində şəriət başqa hüquq sistemlərindən bir qədər fərqli mövqə tutur. Məsələn - anlamında torpaq heç kəsə mənsub ola bilməz, amma dövlət başçısı tərəfindən ayrı-ayrı şəxslərə müxtəlif şərtlərlə istifadəyə verilə bilər. "Torpaq üzərində olan və insan əməyi sərf edilmədən yaranmış hər şey - məsələn meşələr, otlaqlar, minerallar, metallar, çaylar, göllər və sairə xüsusi mülkiyyətdə ola bilməz... amma dövlət başçısı torpağı və ya torpaqdan əldə olunan gəlirləri ayrı-ayrı şəxslərin istifadəsinə və sərəncamına verə bilər"¹

Akademik Z.Bünyadov isə kifayət qədər tarixi sənədlər və sübutlar olmaması ilə yanaşı, torpaq üzərində xüsusi mülkiyyət hüququnun olduğunu təsdiq edir. "Biz Azərbaycanın Atabəylər dövlətində xüsusi torpaq mülkiyyətinin həcmi və xarakteri haqqında kifayət qədər məlumatlara malik deyilik. Xüsusi mülkiyyət kateqoriyasına əmlak adlanan anlayış aiddir. Xüsusi torpaq mülkiyyətçisi- malik olduğu torpağı satmaq, bağışlamaq, dəyişmək, girov qoymaq hüququna malik idi".²

Göründüyü kimi torpaq və onunla bağlı olan təbii ehtiyatlar, kimin mülkiyyətində olmasından asılı olmayaraq, şəriət qanunları ilə müəyyən edilmiş qaydada insanların istifadəsində olmuşdur.

Mülkiyyət hüququ ilə bağlı olan icarə və kirayə məsələləri şəriətdə çox dəqiq tənzimlənməmişdir. Şəriət əmlakın icarəyə verilməsinin bir sıra şərtlərini müəyyən etmişdir. Belə ki, icarəyə ancaq icarəyə verənin mülkiyyətində olan əmlakı ve-

---

Вах: "Ислам в истории народов Востока". Москва, 1981, стр.179-180.

² Вах: З.Бунятов. "Государство атабеков Азербайджана" Баку. 1978, стр.216.

rilə bilər. Həmin əmlakın icarəçiyə verilməsi imkanı real olmalıdır. İcarəyə əl əmlak verilə bilər ki, istifadə edilərkən tükənməsin. İcarənin məqsədi və məzmunu aydın olmalıdır. Bu şərtlərə əməl edilmədikdə icarə münasibətləri yaranmır.

Mülkiyyət hüququ ilə bağlı olan digər bir məsələ vərəsəlik hüququ da şəriətdə ətraflı tənzim edilmişdir. Hər şeydən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, müsəlman hüququnun bu sahədə başlıca xüsusiyyəti ondadır ki, valideyn öz qanuni vərəsələrini əsassız olaraq vərəsəlik hüququndan məhrum edə bilməz. Bu günki dünyəvi mülki hüquq qanunvericiliyində olduğu kimi şəriət də vərəsələrin ayrı-ayrı qruplarını nəzərdə tutmuşdur. Növbəlilik prinsipinə əsaslanan üç qrup müəyyən edilmişdir. Birinci qrupa mərhuminin övladları və valideynləri, ikinci qrupa babası, nənəsi, qardaşı və bacıları, üçüncü qrupa əmisi, dayısı, bibisi, xalası və onların övladları daxildir. Əgər vərəsələrdən hansısa vərəsəlik açılan zaman sağ olmazsa, onun övladları onun payına vərəsə olurlar. Vərəsəlik açılan zaman miras qoyanın dünyaya gəlməmiş övladında vərəsə hesab olunur. Maraqlıdır ki, dünyaya gəlməmiş övladın miras payı müəyyən edilərkən əkiz uşaq doğulacağı əsas götürülərək iki övladın payı ayrılır. Əgər üçəm /yəni üç uşağın/ doğulması güman edilərsə, hər üç övlad üçün bərabər paylar ayrılır. Nəhayət şəriətdə müəyyən edilmişdir ki, əgər birinci qrupa mənsub birçə nəfər vərəsə varsa bütün miras əmlakı ona çatır. Sonrakı qrupa mənsub olan vərəsələr özündən əvvəlki qrupda vərəsə olmadıqda vərəsəliyə çağırılırlar.

Şəriətdə borc vermə və onun ödənilməsi qaydaları da diqqətlə tənzimlənmişdir. Borc vermə nəciib iş sayılır və təqdir edilir. İmkani olduğu halda borc verməkdən imtina edən şəxsləri şəriət cəhənnəmlilik əqibəti haqqında xəbərdar edir. Əgər borc müqaviləsində iera müddəti müəyyən edilmişdirsə, borc həmin vaxt qaytarılmalıdır. Borc verən bu müddət bitməmiş borcun qaytarılmasını tələb edə bilməz. İmkani olduğu halda borcu qaytarmamaq günahdır, imkanı olmadığına görə borcu ödəməyən borcluva imkan verilməsi tövsiyyə edilir. Bu norma Qurani-Kərimin 2-ci surəsinin 280-cı ayəsinə əsaslanır.

Həmin ayədə göstərilir ki, "borelu çətin vəziyyətdə düşərsə, ona vəziyyəti yaxşılaşıncaya qədər möhlət verin"¹

Göründüyü kimi norma imperativ xarakterlidir. Borcun qaytarılması qaydalarını tənzimləyən şəriət, belə bir maraqlı norma nəzərdə tutmuşdur ki, əgər borelu ona borc vermiş şəxsi itirərsə və bütün sayələrində baxmayaraq onu tapa bilməzsə borc məbləği yoxsulara paylanmalıdır. Şəriət verilmiş borc üçün faiz almağı, yəni soləməçiliyi qəti qadağan edir. Bu qadağa Qurani-Kərimin 2-ci surəsinin 275-279-cu ayələrində birbaşa nəzərdə tutulmuş imperativ xarakterli bir normadır. Təsadüfi deyildir ki, 1979-cu ildə təsis edilmiş İslam İnkişaf bankı məhz bu normaya əsasən verdiyi borclara və qəbul etdiyi depozitlərə görə rəsmən faiz almır və faiz ödəmir.²

Lakin bəzi müsəlman ölkələrində bank və kredit fəaliyyətini gücləndirmək məqsədi ilə şəriətin bu qadağasını müxtəlif üsullarla /təfsirlərlə, fitvalarla, icmalarla və s./ məhdudlaşdırırlar. Bu təmayül özünü Misirdə daha aydın biruzə verdi. 1899-cu ildə Müftü Mühəmməd Abdo belə bir rəsmi fitva nəşr etdirdi ki, bank əmanətləri və onlardan faiz tutulması şəriətin qadağan etdiyi soləməçilik kateqoriyasına aid deyil.³

Beləliklə, şəriətin cəmi bir neçə normasının ötəri təhlili göstərir ki, müsəlman hüququnda mülki hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsi ilə bağlı çox dəqiq işlənmiş hüquqi normalar vardır. Belə normalar çoxsaylıdır və onları müxtəlif dövrlərdə ayrı-ayrı islamçı alimlər öz əsərlərində toplu şəkildə şərh etmişlər. Məşhur Azərbaycan şərqşünası Mirzə Kazım bəy belə yazılar sırasında yeddi alimin, o cümlədən Məkkədən İbn-Caninin, Mədinədən Malikin və digərlərinin əsərlərini xüsusilə qeyd edir.⁴

¹ Bax: "Qurani-Kərim". Bakı, 1991-ci il, səh.41

² Bax: "İslam" qısa təlumat kitabı. Bakı, 1986, s.135

³ Bax: "Ислам" Энциклопедический словарь. Москва, 1991, стр.108

⁴ Bax: М.Казым. Бек "Избранные произведения" Баку, 1985, стр.250.

Sonrakı dövrlərdə şəriət normalarının təfsirinə həsr edilmiş əsərlər içərisində XIV əsrdə yaşamış əslən azərbaycanlı olan Yusuf Əl-Ərdəbilin "Əl-Ənvər" adlı fundamental əsəri xüsusi yer tutur". Bu traktatın xüsusiyyəti ondadır ki, burada dini məsələlərdən çox hüquqi məsələlərə diqqət yetirilmişdir. Kitabda nikan, boşanma, ticarət, kredit, vərəsəlik, icarə, sələmçilik istifadəsiz torpaqların mənimsənilməsi və vergilər məsələləri daha müfəssəl şərh edilmişdir"¹

Şəriətin mülki hüquq normaları islam ölkələrində bütövlükdə, dini dövlətlərdən ayrı olan etmiş müsəlman ölkələrində isə onların bir çox mülki hüquq normalarında yaşamaqdadır.

Çünki şəriətin mülki hüquq normalarının dünyəvi dövlətlərin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının mülki hüquq normaları ilə müqayisəsi göstərir ki, bir çox hallarda onlar üst-üstə düşürlər. Məsələn, valideyn himayəsindən məhrum olmuş yetkinlik yaşına çatmayanların əmlakından ancaq bu əmlakın qorunması, çoxaldılması və azyaşlının öz xeyrinə istifadə edilməsinə yol verən Qurani-Kərimin 17-ci surəsinin 34-cü ayəsinin müddəaları həmin qəbildən olan şəxslərin əmlakının ancaq onların mənafeəti üçün xərclənməsinə nəzərdə tutulan AR MM-in 36.1-ci maddəsi ilə üst-üstə düşür. Belə normalar çoxsaylıdır və şübhəsiz ki, dünyəvi dövlətlərin qanunvericiliyində öz əksini tapmalıdır. Lakin şəriətin dünyəvi mülki hüquq normalarından fərqli normaları da var. Məsələn, vərəsəlik hüququnda bütün hallarda qadınla kişini bərabər tutan dünyəvi mülki hüququndan fərqli olaraq, şəriət vərəsəlik üzrə pay bölgüsündə arvadla nisbətən ərə, övladlardan qızı nisbətən oğula müəyyən üstün hüquq nəzərdə tutur.

Beləliklə, müsəlman hüququnu da ehtiva edən şəriət, dini və dünyəvi hakimiyyətlərin vəhdətini yaradaraq, uzun əsrlər boyu müsəlman ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda da vahid qanunvericilik sistemi olmuşdur.

---

¹ Вах: В.М.Мамедалиев "Ислам в истории народов Востока". Москва. 1981, стр.161.

2. Çar Rusiyasının tərkibində olarkən Azərbaycan mülki qanunvericilik /1813-1918-ci illər/

1813-cü il oktyabrın 12-də bağlanmış Gülüstan və 1828-ci il fevralın 10-da bağlanmış Türkmənçay müqavilələrinə əsasən Azərbaycan iki hissəyə parçalandı, onun cənub hissəsi İrənin, şimal hissəsi isə Rusiyanın qanunları ilə yaşamağa başladı. O halda ruslara və yadrlara, onların dini məsubiyyətlərinə görə xristianlara və yəhudiylərə bölün çar Rusiyasında Azərbaycanlılar ikili münasibətlə üzləşdilər. Təkcə onu göstərmək kifayətdir ki, başqa dinə məsub olanları xristian dininə sövq etmək töqdür edildiyi halda, hələ 1649-cu ildə qəbul edilmiş Sobor qanunnaməsinə əsasən xristian müxtəlif yollarla öz dininə etiqada cəlb etmiş müsəlman yandırılmaq üsulu ilə ölüm cəzasına məhkum edilirdi.¹

Azərbaycan vətəndaşları öz hüquqlarının, o cümlədən mülki hüquqlarının tanınması və müdafiəsində də hələ ikili münasibətə məruz qalırdılar. Məlumdur ki, Şimali Azərbaycan Rusiyaya qatıldığı zaman orada - Rusiyada təhkimçilik hüququ qüvvədə idi. Hüquqsuz kəndlini torpağa təhkim etmiş təhkimçilik hüququ ancaq 1861-ci il fevralın 19-da verilmiş çar Manifesti ilə ləğv edildi. Mülki hüquq baxımından bu Manifestin əhəmiyyəti ondan ibarət idi ki, kəndlilər şəxson azad edilir, onlara pay torpaqları əldə etmək və həmin torpağı ödəmə müqabilində satın almaq hüquqları verilir. Torpağı haqqını ödəməklə əldə etmək üçün kəndlilərə 49 il ərzində qaytarmaq şərti ilə kredit verilməsi nəzərdə tutulurdu. Çarizmin siyasətinə müvafiq olaraq Azərbaycan kəndlisi bu imkanlardan kənarda qaldı. Azərbaycanda kəndli islahatı ancaq 1870-ci il mayın 14-də keçirildi. "Çarizm müxtəlif aktlarla və yarımqıq islahatlarla ucqarlarda patriarxal-feodal münasibətlərini mühafizə edib saxlamağa cəhd edirdi. Azərbaycanda çox gec, həm də

---

¹ Вах: "Российское законодательство X-XX веков". Москва, 1985, том 3, стр.435.

məhdudlaşdırılmış kəndli islahatı keçirildi. Rusiyanın mərkəzi quberniyalarından fərqli olaraq Azərbaycan kəndlilərinə öz pay torpaqlarını satın almaq üçün kredit verilmirdi. İslahatdan keçən 25 il ərzində Azərbaycanda kəndlinin bir dəfə də olsa, öz pay torpağını satın alması hələ olmamışdı".¹

Göründüyü kimi kəndliyə pay torpağını satın almaq hüququ verildiyi halda bu torpaqları almaq üçün kredit verilmir. Oslındə kəndli bu hüquqdan məhrum olur. Belə bir imkansızlıqla üzləşən Azərbaycan kəndlisi uzun müddət rentə ödəməklə torpağı ancaq icarəyə götürməyə məcbur olurdu. Azərbaycan torpaqlarının böyük bir hissəsi çar xəzinəsinə aid edildiyindən bu xəzinə torpaqlarına da daha ağır şərtlə rentə ödəməklə icarəyə götürürdülər.

Beləliklə, çox gec və ağır şərtlərlə də olsa Azərbaycan kəndlisinin xüsusi mülkiyyət hüququ, o cümlədən torpaq üzərində xüsusi mülkiyyət hüququ tanındı. Bu da öz növbəsində ölkədə əmtəə-pul münasibətlərinin inkişafına təkan verdi. Bu münasibətlərin inkişafında, ölkədə istehsal olunan əmtəə məhsulunun daşınaraq geniş miqyaslı əmtəə dövriyyəsinə daxil edilməsində 1883-cü ildə Zakavqaziya dəmir yolunun Bakı şöbəsinin yaranmasının və Xəzər yükdaşımaya donanmasının inkişafının böyük əhəmiyyəti oldu. Azərbaycandan olan fiziki və hüquqi şəxslər yükdaşımaya müqavilələri əsasında dünya sənaye və ticarət sistemlərinin iştirakçılarına çevrildilər. Göstərmək kifayətdir ki, "təkcə 1890-cı ildə Bakı stansiyasından ancaq Rusiyaya ümumi çəkisi 55 milyon pud olan müxtəlif mallar daşınmışdı. 1899-cu ildə Xəzər dənizində 345 gəmi çalışırdı".²

Bu dövrdə Azərbaycanda neft sənayesi ilə yanaşı pambıqçılıq, ipəkçilik, balıqçılıq, üzümçülük, mis istehsalı və xalq təsərrüfatının digər sahələri də inkişaf edirdi. Azərbaycanda

---

¹ Bax: Советская историческая энциклопедия. Москва, 1961, стр.238.

² Bax: H.Baykara "Azərbaycan istiqlal mübarizəsi tarixi". Bakı, 1992-ci il, səh.47

milli burjuaziya yaranır, çarizmin istismarçılıq siyasəti şəraitində olsada Azərbaycan iqtisadiyyatı inkişaf edirdi. Bu inkişaf şəraitində mülki hüquqla tənzimlənən əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətləri də artır və onların tənzimlənməsi sistemi də təkmilləşirdi. Müsəlmanların bir sıra ailə və əmlak münasibətlərinin şəriət qanunları ilə tənzimlənməsinə yol verən çar qanunvericiliyi getdikcə bu sahəni daha geniş əhatə edirdi. Bu məqsədlə qəbul edilmiş qanunvericilik aktlarından "Azərbaycanda titul torpaqları üzərində torpaq sahiblərinin xüsusi mülkiyyət hüququnun ləğv edilməsi haqqında" 1841-ci il tarixli qanunu, həmin hüquqların müəyyən şərtlərlə bərpa edilməsi haqqında 1846-cı il 6 dekabr tarixli qanunu, "Bakı neft sənayesində satış /otkup/ sisteminin ləğvi haqqında" 1872-ci il tarixli qanunu, "Zaqafqaziya kəndlilərinin torpaq quruluşu haqqında" 1900-cü il 1 may tarixli qanunu, "Kəndlilərin istifadəsində olan torpaqların satın alınması haqqında" 1912-ci il 20 dekabr tarixli qanunu, "Kəndlilərin aldığı torpaq üzərində mülkiyyətçi hüququnun tanınması haqqında" 1913-cü il 1 yanvar tarixli qanunu, "Neft ehtiyatlı torpaqların icarəyə verilməsinin qaydaları və şərtləri haqqında" 1912-ci il 6 iyun tarixli qanunu və digər qanunları göstərmək olar. Bu dövrdə mülkiyyət hüququ, icarə, kirayə, daşıma, kredit və kredit müəssisələri, ticarət, rentə və digər mülki hüquq kateqoriyalarına dair çoxsaylı hüquqi aktlar qəbul edilmişdi. Bütün bunlar isə ölkədə müqavilə əlaqələrinin genişlənməsinə və şəxslərin mülki hüquq dövrində fəal iştirakçılara çevrilməsinə əlverişli şərait yaradırdı.

Bütün bu qanunvericilik aktları, istismarçı mahiyyətinə baxmayaraq Azərbaycanda xalq təsərrüfatının inkişafında, yeni mülki hüquq münasibətlərinin yaranmasında müsbət rol oynayırdılar. Məsələn, Bakı neft sənayesində satış-otkup/ sisteminin ləğvi haqqında qanunun tətbiqi nəticəsində neft ehtiyatlı torpaqlar hərracda satılmaqla sahibkarların mülkiyyətinə keçirdi. Bu qanun bir tərəfdən torpaq sahələrinin hərracda alqı-satqısının geniş tətbiqini, digər tərəfdən investisiya qoyuluşunun artmasını təmin edərək, Bakı neft sənayesinin artıq 1898-

ci ildə dünyada birinci yerə çıxmasını təmin etdi. "Əgər 1873-cü ildə Bakıda neft hasilatı ilə məşğul olan 12 firma varda, 1899-cu ildə onların sayı 61-ə çatdı. Neft hasilatı 1865-ci ildə 557 min pud olduğu halda 1895-ci ildə 384 milyon pud neft hasil edilirdi".¹

Azərbaycanda sənayenin və ticarətin inkişafı, kənd təsərrüfatının canlanması, ömtəə istehsalının və ömtəə-pul münasibətlərinin genişlənməsi zəhmətkeşlərin istismarı ilə müşayiət edilirdi. Bu işə öz növbəsində vətəndaşların öz hüquqlarından tam istifadə etmək, o cümlədən mülki hüquqlarını öz iradələrinə müvafiq həyata keçirmək imkanlarını məhdudlaşdırırdı. Nəticədə çarizmə qarşı geniş xalq bəsrəkəti başlayır və onun süqutunu labüdləşdirirdi.

3. Azərbaycan Demokratik Respublikasının mülki qanunvericiliyi /1918-1920-ci illər/

Rusiyada 1917-ci ilin fevralında baş vermiş inqilab çarizmin, Oktyabrında olan inqilab işə müvəqqəti hökumətin süqutu ilə nəticələndi və bolşevik hakimiyyəti yarandı. Rusiyanın tərkibinə qatılmış bir sıra ucqar ölkələrdə, o cümlədən Zaqafqaziyada xalqlar müstəqillik yoluna durdular. 1918-ci il may ayının 28-də Tiflis şəhərində buraxılmış Zaqafqaziya seyminin müsəlman fraksiyasının üzvləri tərəfindən yaradılmış Milli Şura Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini elan etdi. Qəbul edilmiş "İstiqlal bəyannaməsi"ndə bəyan edildi ki, bu gündən e"tibarən Azərbaycan xalqları suveren hüquqlara malikdirlər. Şərqi və Cənubi Zaqafqaziyadan ibarət olan Azərbaycan tam hüquqlu, müstəqil dövlətdir. Beləliklə, Azərbaycan Demokratik Respublikası yarandı. 1918-ci il iyun ayının 16-da Respublikanın Milli Şurası və hökuməti özünün ilk paytaxtı - Gəncə şəhərinə köçdü.

---

¹ Вах: История Азербайджана. Баку, 1979 г., стр. 105

Beləliklə, tarixdə ilk dəfə olaraq Azərbaycan xalqına və onun müstəqil demokratik dövlətinə öz qanunlarına və qanunvericilik sistemini yaratmaq kimi şərəfli və məsul bir vəzifə nəsib oldu. Şübhəsiz ki, bu tələyüklü vəzifəni yerinə yetirməsi vaxt tələb edirdi. Buna görə də qanunvericilik aktlarının yaradılıb qəbul edilməsi üçün zəruri olan bu vaxt ərzində köhnə qanunlardan istifadə etmək lazım idi. Bu məqsədlə qanunvericilik funksiyasını da həyata keçirən Azərbaycan hökuməti "Rusiya və Zaqafqaziya qanunlarının müvəqqəti qüvvədə saxlanması haqqında" 23 iyun 1918-ci il tarixli qərar qəbul etmişdi. Qərarda göstərilmişdi ki, bu qanunlar dəyişdirilənə və ya ləğv edilənədək qüvvədə qalırlar. Göründüyü kimi, köhnə qanunların ləğvi və yeni qanunların qəbulu sahəsində ohatəli iş aparılacağı nəzərdə tutulmuşdu. Məhz bu mərəmə müvafiq olaraq bir sıra qanunvericilik aktları, o cümlədən mülki hüquq münasibətlərini tənzimləyən hüquqi aktlar qəbul edildi. Bunların sırasında "Azərbaycan Respublikasının təbəliyi haqqında" 23 avqust 1918-ci il tarixli Əsasnaməsi, "Zaqafqaziya seymii tərəfindən qəbul edilmiş torpaq islahatı haqqında qərarın icrasının davandırılması və bu vacib məsələnin həllinin yaradılması nəzərdə tutulan parlamento verilməsi haqqında" 22 iyun 1918-ci il tarixli qərarı, "Ticarətin tənzimlənməsi haqqında" 1918-ci ilin avqustunda qəbul edilmiş bir sıra qərarları göstərmək olar. Azərbaycan Demokratik Respublikasının qanunvericiliyində mülkiyyət hüququ ilə bağlı məsələlər xüsusi yer tuturdu. Bu sahədə qanunvericilik fəaliyyəti xüsusilə Respublikanın paytaxtının 1918-ci ilin oktyabr ayında Gəncədən Bakıya köçməsindən sonra daha genişəhatəli olmuşdu. Bu işə həmin dövrdə bolşevik-daşnak hakimiyyətini təmsil edən Bakı Kommunası adlı bir qurumun məhz bu sahədə yol verdiyi kobud qanunsuzluqların aradan qaldırılması ilə bağlı idi.

Məlumdur ki, Rusiyada baş verən məşhur oktyabr inqilabından cəmi bir həftə sonra bu qurum Bakı Soveti adı altında Bakı şəhərində hakimiyyəti ələ aldı və 1918-ci il aprel ayının 25-də Bakı Xalq Komissarları Sovetini yaratdı. Azərbaycan Demokratik Respublikasında genişəhatəli və demokratik

yönümlü Azərbaycan qanunvericiliyi sistemi yaradıldığı halda, Azərbaycanın tərkib hissəsi olan Bakıda və Bakı quberniyasında Bakı Xalq Komissarları Sovetinin 1 may 1918-ci il tarixli bəyannaməsi ilə istisnasız olaraq Rusiya bolşevik hakimiyyətinin qanunları tətbiq edilirdi.

Bəyannamədə nəzərdə tutulduğu kimi Bakı Sovetinin sonrakı dekretləri ilə neft sənayesi, banklar, ticarət gəmiçiliyi, dəmir yolları, torpaq və s. milliləşdirildi. 1918-ci ilin May ayında bütün pambıq ehtiyatları rekvizisiya edilərək, Rusiyaya aparıldı. Beynəlxalq hüquqa zidd olaraq əvəzi ödənilmədən aparılan bu milliləşdirmələr və rekvizisiyalar, bu sərvətlərin xalqın istifadəsinə veriləcəyi haqqında saxta vədlərlə müşayiət edilirdi. Əslində isə bu sərvətlər birbaşa Rusiyaya daşınırdı. Bakı Xalq Komissarları Sovetinin sədri S.Şaumyan 1918-ci il iyul ayının 9-da V.Leninə və İ.Stalinə ünvanladığı hesabat teleqramında yazırdı: "...may ayında 16.609.332 pud neft məhsulları göndərildiyi halda, iyun ayında 26.449.500 pud neft məhsulları göndərilmişdir". Azərbaycan sərvətlərinin xalqa veriləcəyi vədinin yalnız mahiyyətini göstərmək üçün S.Şaumyanın V.Leninə göndərdiyi çoxsaylı teleqramlarından təkcə birini nəzərdən keçirmək kifayətdir. Azərbaycan Demokratik Respublikasının ölkə üzərində tain qələbəsi qarşısında öz məğlubiyyətini və Bakını tərk etmək məcburiyyətini dərk edən S.Şaumyan V.Leninə ünvanladığı 1918-ci il 23 iyun tarixli teleqramında yazırdı: "Görünür biz Bakını saxlaya bilməyəcəyik. Bu halda sizin resepti tətbiq edəcəyik". Leninin resepti isə Bakını tərk etməli olduqda neft mədənlərinin məhv edilməsini nəzərdə tuturdu.¹ Xalqın sərvətlərinin bolşeviksayağı özünə verilməsinin əsil mahiyyəti belə idi. Bakının bolşevik-daşnak hakimiyyətindən miras qalmış bu dağıdıcı siyasətin ağır nəticələrini aradan qaldırmaq üçün Azərbaycan Demokratik Respublikası başqa quruculuq tədbirləri ilə yanaşı geniş qanunvericiliyi fəaliyyətinə başlamalı idi. Bu baxımdan ön

---

¹ Вах: С.Шаумян. Избранные произведения. Москва, 1978, том 2, стр.356 и 437.

vacib qanunvericilik aktlarından biri kimi "Neft sənayesinin millisizləşdirilməsi və müəssisələrin öz mülkiyyətçilərinə qaytarılması haqqında" 1 oktyabr 1918-ci il tarixli qərarını göstərmək olar.¹

Bu qərarla əslində Bakı Xalq Komissarları Sovetinin mülkiyyət hüququ ilə bağlı bütün əsas dekretləri və digər normativ aktları ləğv edildi. Bununla da Azərbaycan Demokratik Respublikası vətəndaşların pozulmuş xüsusi mülkiyyət hüququnu bərpa etməklə, ümumiyyətlə xüsusi mülkiyyət hüququnu tanıdığı və müdafiə etdiyini əyani surətdə göstərmiş oldu.

Bolşevik milliləşdirilməsi nəticəsində əslində dağıdılmış sənayenin dirçəlməsində ADR hökumətinin "millisizləşdirilmiş müəssisələrə ssuda verilməsi haqqında" 24 dekabr 1918-ci il tarixli qərarının böyük əhəmiyyəti oldu. Sahibkarlar bu ssudalar hesabına öz müəssisələrini bərpa edə bildilər.²

Başqa sahələrlə yanaşı mülki qanunvericiliklə tənzimlənən əmlak münasibətləri sahəsində də qayda-qanun yaradılması qanunvericiliyin diqqət mərkəzində olmuşdu. "Azərbaycan hökuməti müvəqqəti tədbir kimi bozi əmlak növlərinə mülkiyyət hüququ əldə edilməsinin xüsusi qaydalarını müəyyən etmişdi 31 oktyabr 1918-ci il tarixli qərara əsasən neft mədənlərinə, neftli torpaqlara, neft emalı zavodlarına, neft quyularının podrat üsulla qazılması üzrə müəssisələrə və mexaniki zavodlara, eləcə də Xəzər dənizində üzən gəmilərə mülkiyyət və istifadə hüququnun əldə edilməsinə, hər dəfə ticarət və sənaye nazirinin xüsusi icazəsi ilə yol verilirdi. Bu hüquqların əldə edilməsi notariat qaydada təsdiq olunmalı idi. Göstərilən qaydaların pozulması ilə bağlanan bütün öqdlər cəbarsız hesab edilirdi."³

---

¹ Вах: Азербайджанская Демократическая Республика 1918-1920 гг.- Законодательные акты". Баку, 1988, стр.238.

² Вах: Там же, стр.257.

³ Вах: М.Дəмиров. Azərbaycan xalq cümhuriyyətində mülkiyyət münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi. "Hüquqi dövlət və qanun" jurnalı, №9, 1999-cü il.

Göründüyü kimi, daşınmaz əmlak üzərində mülkiyyət və ya istifadə hüququ əldə etmək üçün xüsusi icazə /lisensiya/ almaq və bu barədə bağlanan əqdlərin notariat qaydada təsdiq olunması haqqında məcburi şərtlər müəyyən etmiş imperativ xarakterli hüquqi norma qəbul edilmişdi. Bu məcburi şərtlərin pozulması əqdin əhəmiyyətsiz əqd kimi etibarsız sayılmasına səbəb olurdu. Bu məsələyə belə ciddi münasibət təsadüfi deyildi. Daşınmaz əmlak kimi vacib bir iqtisadi kateqoriya ilə bağlı olan məsələlərin gənc dövlətin qanunvericiliyində belə dəqiq tənzimlənməsi dağıdılmış iqtisadiyyatın dirçəlişinə və inkişafına yönəlmiş tədbir idi.

Maraqlıdır ki, qanunverici daşınmaz əmlakın əldə edilməsi hüququ ilə yanaşı ondan istifadə hüququnun əldə edilməsini də eyni ciddiliklə tənzimləyir. Bu da onunla izah olunurdu ki, icarə münasibətlərinin həmin dövrdə geniş tətbiq edilməsinə böyük ehtiyac yaranmışdı. Belə ki, hökumətin 1 oktyabr 1918-ci il tarixli qərarı ilə iri müəssisələr millisizləşdirilərək öz sahiblərinə qaytarılmışdı. Çoxsaylı bu müəssisələrdən somərəli istifadə etmək üçün onların bir çoxunu icarəyə vermək lazım idi. Buna görə də torpağın və həmin müəssisələrin icarəyə verilməsini təşkil etmək üçün hökumət tərəfindən xüsusi komissiya yaradılmışdı. Vətəndaşların belə əmlakı icarəyə götürmələrinə yardım məqsədi ilə kredit müəssisələri, əmanət kassaları və s. maliyyə müəssisələri yaradıldı. Məhz bu dövrdə bütün maliyyə sisteminin əlaqəli fəaliyyətini təmin etmək üçün Dövlət Bankı yaradıldı. Beləliklə müstəqil Azərbaycan Respublikasında geniş qanunvericilik fəaliyyəti başlamışdı. Bu məqsədlə müvəqqəti ali qanunvericilik orqanı kimi 120 nəfərdən ibarət təkpalatalı Azərbaycan parlamenti yaradıldı. Cəmi 17 aylıq fəaliyyəti dövründə Azərbaycan parlamenti 230-dan artıq qanunlar və qərarlar qəbul edərək müstəqil Azərbaycan dövlətinin fəaliyyətinin hüquqi bazasını yaradırdı. Lakin bir sıra qanunlar, o cümlədən torpaq islahatı, meşələr haqqında qanun və sair fundamental qanunlar və nəhayət Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası əsas qanunverici orqan kimi yaradılması nəzərdə tutulan Müəssislər Məclisində qəbul

edilməli idi. Müəssislər məclisinə seçkilər 1920-ci il aprel ayının 20-nə təyin edilmişdi. Lakin aprelin 28-də Azərbaycan bolşeviklərin simasında Rusiya tərəfindən ilhaq edildi və Azərbaycan Respublikası süqut etdi.

4. Sovet dövründə Azərbaycanda mülki qanunvericilik /1920-1991-ci illər/

1920-ci ilin aprel çevrilişindən sonra Azərbaycanda yaradılmış sovet hakimiyyəti ilk gündən başlayaraq mülki hüququn əsas predmetini təşkil edən əmlak münasibətlərini kökündən dəyişən əmlakın milliləşdirilməsi siyasətini həyata keçirməyə başladı, həm də bu milliləşdirmə siyasəti beynəlxalq hüquq anlamına başdan-başa zidd olan və tarixdə analoqu olmayan bir qaydada həyata keçirilirdi.

Etimoloji anlamda milliləşdirmə- latın sözü olan, millət və xalq mənası verən "natio"sözündən götürülmüşdür. Hüquqi anlamda - milliləşdirmə - ümumxalq və ümumdövlət marağına müvafiq olaraq əmlakın xüsusi qanunvericilik aktına əsasın və tam dəyəri ödənilməklə xüsusi mülkiyyətdən dövlətin mülkiyyətinə keçirilməsidir. Göründüyü kimi milliləşdirmənin başlıca şortlarından biri milliləşdirilən əmlakın dəyərinin ödənilməsidir. Təsadüfi deyildir ki, bir çox dövlətlərin konstitusiyalarında bu prinsip birbaşa nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, ABŞ Konstitusiyasına hələ 1791-ci ildə əlavə edilmiş 5-ci düzəlişdə göstərilir ki, "heç bir xüsusi mülkiyyət ədalətli dəyəri ödənilmədən icimai istifadə üçün alınmaz". Eyni məzmunlu normalar Türkiyə Konstitusiyasının 47-ci maddəsində, AFR Konstitusiyasının 14-cü maddəsində, İtaliya Konstitusiyasının 42-ci maddəsində, Yunanıstan Konstitusiyasının 17-ci maddəsində, Yaponiya Konstitusiyasının 29-cu maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Bu siyahını davam etdirmək də olar. Lakin bütün bunların əksinə olaraq sovet Azərbaycanında əmlakın milliləşdirilməsi ancaq əvəzsiz- yəni dəyəri ödənil-

mədən həyata keçirilirdi. Bu isə əslində Azərbaycanı ilhaq etmiş sovet Rusiyasının iqtisadi siyasətinin Azərbaycanda tətbiq edilməsi ilə izah olunurdu. Belə milliləşdirmənin əsası Azərbaycan sosialist şura cümhuriyyətinin "Torpaq haqqında" 5 may 1920-ci il tarixli dekreti ilə qoyuldu. Bolşeviklərin hakimiyyətə gəldiklərinin 7-ci günü verilmiş bu dekretin 1 maddəsində göstərilirdi ki, Azərbaycanda torpaq üzərində xüsusi mülkiyyət həmişəlik ləğv edilir və torpaq üzərindəki canlı və cansız inventarla birlikdə heç bir haqq ödənilmədən təcili olaraq zəhmətkeş xalqa verilir¹

Bundan sonra Azərbaycan İnqilab Komitəsinin çoxsaylı dekretləri ilə yerin təkli, meşələr, sular, neft sənayesi, Xəzər ticarət donanması, balıq sənayesi, banklar, xüsusi sənaye müəssisələri, sement zavodları, tütün fabrikləri kimi iri sənaye sahələri və müəssisələri ilə yanaşı yaşayış evləri, hətta 8 sentyabr 1920-ci il tarixli dekretlə yazı maşinaları, 26 sentyabr 1920-ci il tarixli dekretlə fotoqrafiyalar, 4 oktyabr 1920-ci il tarixli dekretlə musiqi alətləri dövlət mülkiyyəti elan edildilər.²

Buraya çoxsaylı əmlak rekvizisiyası haqqında aktları və 30-cu illərdə qolçomaqların bir sinif kimi ləğvi siyasətinin həyata keçirilməsi nəticəsində onların mülkiyyətində olan əmlakın dövlət nəfinə müsadirə edildiyini də əlavə etsək dövlətin əlində külli miqdarda əmlakın cəmləşdirildiyini görürük. Beləliklə bu üsulla mülkiyyətin tarixdə analoqu olmayan yeni bir forması - sosialist mülkiyyəti yarandı. Respublikanın Konstitusiyasında mülkiyyətin bu forması cəmiyyətin iqtisadi əsası elan olundu və ona qəsd edən şəxs bir mənaf olaraq konstitusiyaya səviyyəsində xalq düşməni elan edildi.³

Bu mülkiyyət formasının əsas yaranma mənbəi olan sözün əsl mənasında müsadirə xarakteri daşıyan əmlakın milliləşdirilməsi və rekvizisiyası rəsmi dövlət ideologiyasında

---

¹ Bax: Декреты Азревкома. Баку, 1988 г., стр.16.

² Bax: Yeno oradı, səh.250, 290.

³ Bax: 1937-ci il Konstitusiyası, maddə 138.

"Kapital üzərinə qırmızı qvardiya həmləsi" adlandırıldı.¹ Sosialist ideologiyasının sort tələblərinə müvafiq olaraq Sovet hüquq nəzəriyyəsi mülki hüququn beynəlxalq aləmdə qəbul edilmiş əsas prinsipləri ilə uzlaşmayan bu tədbirləri heç bir hüquqi əsasa söykənmədən "qanuniləşdirməyə" çalışır, onlar hətta "böyük sosial ədalət aktı" /İ.B.Novitski/, gah da "devrilmiş istismarçı siniflərin inqilabi tərək-silah üsulu" /M.S.Xələfov/ adlandırır, bəzən də başqa təmtəraqlı ifadələrlə pərdələmək məcburiyyətində qalırdılar. Çünki haqqı ödənilmədən əmlakın milliləşdirilməsini və ya rekvizisiyasını hüquqi baxımdan əsaslandırmaq mümkün deyildi. Digər tərəfdən geniş miqyaslı əmlak kütləsinin dövlətin əlində cəmlənməsi vətəndaşları mahiyyətcə mülkiyyət hüququndan təcrid edir, onların mülki dövriyyədə iştirakını heçə endirirdi. Sovetlərin ilk illərində müəyyən dərəcədə yol verilən xüsusi mülkiyyət hüququ getdikcə aradan qalxır və nəhayət öz yerini mülkiyyətin yeni forması olan şəxsi mülkiyyət hüququna tərək etdi. Qanuni yolla əldə edilmiş əmlakın miqdarının və dəyərinin məhdudlaşdırılmasına yol verməyən xüsusi mülkiyyət hüququ daha dar mənə daşıyan və müxtəlif məhdudlaşmalara məruz qala bilən şəxsi mülkiyyət hüququ ilə əvəz edildi.

Şəxsi mülkiyyət vətəndaşın şəxsi əməyinə əsaslanan, özünün və ailəsinin ancaq istehlak tələblərini ödəməyə yönəlmiş, zəhmətsiz gəlir adlandırılan əlavə gəlir əldə etməyə istifadə edilə bilməyən, qanunvericiliklə daha da məhdudlaşdırıla bilən və nəhayət sosialist mülkiyyətindən törəmə mülkiyyət formasıdır. Beləliklə, şəxsi mülkiyyət vətəndaşın şəxsi əməyinə əsaslanır və istehlak xarakteri daşıyırdı. Yəni vətəndaş maddədən istifadə etmək və öz mülkiyyətində istehsal xarakterli əmlaka malik olmaq hüququndan məhrum idi.

Şəxsi mülkiyyətin qanunvericilik yolu ilə daha da məhdudlaşdırılmasının bariz misalı "Kolxoz üzvü olmayan vətəndaşların şəxsi mülkiyyətində mal-qara saxlama norması haq-

---

¹ Bax: Sov.IKP tarixi. Bakı,1970-ci il, səh.256.

qında" Azərb.SSR Ali Sovetinin 21 yanvar 1965-ci il tarixli fərmanı ola bilər. Həmin fərmana əsasən vətəndaşlar ailəsi üçün şəxsi mülkiyyətində son dərəcə məhdud sayla mal-qara və ev quşları saxlaya bilərdi. Buna qədər 19 avqust 1959-cu il tarixli fərmanla Bakı şəhəri əhalisi mal-qara saxlamaq hüququndan məhrum edilmişdi.¹

Nəhayət, şəxsi əmlakın sosialist əmlakından törəmə olması Azərb.SSR Mülki Məcəlləsində rəsmi bəyan edildi.

Sosializm quruculuğu illərində şəxsi mülkiyyətin belə dərd çərçivəli və istehlak xarakterli olması təsadüfi deyildi. Xüsusi mülkiyyətçilik meyillərinin kiçik təzahürünə qarşı qanunvericilik yolu ilə qətiyyətlə mübarizə aparan bu quruluş, kommunizmin banisi K.Marksın belə bir müddəasına əsaslanır ki, "ayrı-ayrı şəxslərin mülkiyyətinə istehlakın fərdi predmetlərindən başqa heç bir şey keçə bilməz".²

Şəxsi mülkiyyəti belə məhdudlaşdıran milliləşdirmə, rekvizisiya, müsadirə və sair tədbirlər öz qanunvericilik bazası olmayan Azərbaycanda Mərkəzi Rusiya dövlətinin qanunvericilik aktlarının həyata keçirilməsinə əsaslanırdı. Bu baxımdan Azərbaycanda bu tədbirlərin həyata keçirilməsi haqqında olan dekretləri imzalamış Azərbaycan İncilabi Şurasının sədri N.Nərimanovun bir məktubu çox maraqlıdır. Stalino, Trotskiyə və Radeka ünvanladığı 24 dekabr 1928-ci il tarixli məktubunda N.Nərimanov yazırdı: "Mikoyandan sonra hakimiyyətə gəlmiş Sarkis, onun xəttini davam etdirərək, hər şeydən əvvəl rekvizisiya məsələsini irəli sürür... Bu rekvizisiya haqqında İran və Türkiyə qəzetləri yazırlar ki, bolşeviklər müsəlman qadınlarının tumanlarını da alırlar."³

Göründüyü kimi əslində respublika rəhbərliyini qane etməyən bu tədbirlər Rusiya hakimiyyətinin təkidi ilə həyata keçirilirdi. Hələ 1922-ci ilə qədər, yəni Azərbaycan Sovetlər

---

¹ Вах: Сборник законов Азерб.ССР. Баку, 1967 г., том II, стр.317.

² Вах: К.Маркс и Ф.Энгельс. Соч., том 4 стр.440

³ Вах: "Азербайжан Елмлер Академиясинин xəbərləri". məcmuəsi, № 4, 1989-cu il, Bakı, s.72.

İttifaqı tərkibinə daxil olmamış Rusiyanın bir sıra qanunvericilik aktları Azərbaycan Respublikasının dekretləri ilə, bir çoxları isə heç bir qanunvericilik aktı qəbul edilmədən Azərbaycandan ərazisində bir başa tətbiq olunurdu. Sonralar Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 27 yanvar 1923-cü il tarixli Qərarı ilə 1 fevral 1923-cü ildən respublikanın ərazisində RSFSR Mülki Məcəlləsi tətbiq edildi.

Beləliklə, sovetləşmənin ilk illərində Respublikada sosializmin tələblərinə cavab verən qanunlar olmadığından Rusiyanın qanunları işləyirdi. Bu da təsadüfi deyildi. Aprel çevrilişinin ilk günlərindən Respublikada Rusiya yönümlü siyasət yeridilir. Necə deyirlər bütün yollar Rusiya ilə birləşməyə aparırdı. Respublika İnqilabi Komitəsinin ilk sənədi olan Azərbaycan xalqına 28 aprel 1920-ci il tarixli müraciətində Rusiya ilə birləşmənin təməli qoyulurdu. Müraciət "Yaşasın Sovet Azərbaycanı ilə Sovet Rusiyasının inqilabi birliyi!" şüarı ilə bitirdi.¹

Lakin bununla yanaşı bu dövrdə Azərbaycan Respublikası özünün də çoxsaylı mülki qanunvericilik aktlarını qəbul edirdi. Bu qanunvericilik aktları Rusiya qanunvericiliyini təqlid edərək, onun ümumi prinsiplərinə yönümlü olsalar da, onlar Azərbaycan mülki qanunvericilik sistemində daxil olaraq, sosialist xarakterli mülki hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsi mexanizmini formalaşdırırdılar. Qəbul olunan bu qanunlar planlı təsərrüfata, istehlak xarakterli şəxsi mülkiyyətə nisbətən dövlət mülkiyyətinə tam üstünlük verilməsi prinsiplərinə əsaslan-salar da getdikcə beynəlxalq hüquq anlayışlarına zidd olan müddəalardan imtina edərək hüquqi baxımdan tədricən saflaş-şırdı. Belə ki, 1920-ci ilin aprelindən başlayan vətəndaşların mülkiyyət hüququnu kobudcasına pozan əvəzi ödənilmədən rekvizisiya siyasətindən respublika qanunvericiliyi həmin ilin avqust ayında sinfi xarakterli olsa da qismən imtina etdi. Azər-baycan İnqilabi Komitəsinin 9 avqust 1920-ci il tarixli dekreti

---

¹ Bax: "Декреты Азревкома". Баку, 1988 г., стр.11-13.

ilə varlıqların ömlakının əvəzi ödənilmədən rekvizisiyası ilə yanaşı, zəhmətkeşlərin rekvizisiya edilən ömlakının imkan dairəsində əvəzinin ödənilməsinə yol verildi.¹ Sonralar Azərb. SSR MİK və XKS-in 31 dekabr 1927-ci il tarixli qərarı ilə "Ömlakın rekvizisiyası və müsadirəsi haqqında" yeni qanun təsdiq edildi. Bu qanuna əsasən rekvizisiya edilmiş ömlakın dəyəri ödənilirdi. Belə dəyərin miqdarı xüsusi qiymət komissiyaları tərəfindən orta bazar qiymətlərinə müvafiq müəyyən edilirdi. Qanunun pozulmasına görə hətta cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdu. Qanunda müəyyən edilmişdi ki, qanunsuz rekvizisiya və müsadirəyə məruz qalmış şəxs öz ömlakını və ona dəymiş zərərin əvəzinin ödənilməsini məhkəmə qaydasında tələb edə bilərdi. Bu dövrdə qəbul edilmiş bu yönümlü mülki hüquq qanunvericiliyi aktlarından: vətəndaşların şəxsi mülkiyyətində ola bilən ömlakın tərkibinin genişləndirilməsi haqqında Azərb. SSR MİK və XKS-in 2 sentyabr 1927-ci il və 29 yanvar 1926-cı il tarixli qərarlarını, "Kənd təsərrüfatı kooperasiyası haqqında" 13 sentyabr 1924-cü il tarixli, "Kontraktasiya müqavilələrinin bağlanması və icrası qaydası haqqında" 23 mart 1930-cu il tarixli qərarları, "Sənət kooperasiyası haqqında" 21 iyul 1929-cu il tarixli Əsasnaməni və bir sıra digər genişəhatəli aktları göstərmək olar.

Azərbaycanda mülkiyyət hüququ ilə yanaşı mülki hüququn digər institutları, habelə onunla əlaqəli olan hüquq sahələri, o cümlədən ailə, mənzil, vərəsəlik, müəlliflik və s. hüquq sahələri üzrə qanunvericilik də uzun və mürəkkəb inkişaf yolu keçmişlər.

Bütün bu sahələr üzrə qəbul edilmiş qanunvericilik aktlarının təhlili göstərir ki, bütün hallarda onlar dövlət marağına, dövlət mülkiyyətinə üstünlük prinsipinə əsaslanmışlar. Dövlət mülkiyyətinin yaranmasında aparıcı rol oynamış milliləşdirmə, rekvizisiya və müsadirə tədbirlərinin həyata keçirilməsində olduğu kimi hüquqi varislik məsələsi də qanunvericilikdə ümumi hüquqi anlayışla uzlaşmayan bir qaydada həll olu-

---

Бах: "Декреты Азревкома". Баки, 1988-ци ил, сәһ.196

nurdu. Müəssisələr milliləşdirilərkən üçüncü şəxslərdən tələb hüququ dövlətə keçəyi halda müəssisələrin bəzələrinə görə dövlət məsuliyyət daşıyırdı.¹

Maraqlıdır, müəssisənin alacaqlarına /aktivinə/ sahib çıxan dövlət onun verəcəklərini /passivini/ tanımaq belə istəmirdi. Vərəsəlik hüququnun ümumi prinsipinə əsasən isə əmlak vərəsəyə tam mənada aktiv /alacağı/ və passiv /verəcəyi/ ilə birlikdə keçməlidir. Bu prinsipin pozulması ilə qəbul edilmiş qanunvericilik aktlarının ən bariz göstəricisi Azərbaycan İnciləbi Komitəsinin "Milliləşdirilmiş müəssisələrin banklara olan bəzələrinin ləğv edilməsi haqqında" 2 avqust 1920-ci il tarixli dekreti ola bilər. Dekretin 1-ci maddəsində birbaşa nəzərdə tutulmuşdu ki, "Milliləşdirilmiş müəssisələrin 28 aprel 1920-ci ilə qədər banklara olan bəzələri istisnasız olaraq ləğv edilir".² Qeyd etmək lazımdır ki, ümumiyyətlə vərəsəlik hüququ bu dövrdə çox maraqlı bir yol keçmişdir.

Ümumrusiyə Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi 27 aprel 1918-ci il tarixli "Vərəsəliyin ləğv edilməsi haqqında" dekret vermişdi. Bu dekretə əsasən vəfat etmiş şəxsin əmlakının dəyəri on min manatdan çox olarsa vərəsəlik tətbiq edilmirdi. Belə əmlakın dəyəri on min manatdan az olarsa həmin əmlak miras qoyanın ancaq əmək qabiliyyəti olmayan və maddi ehtiyacı olan arvadının /örinin/ və qanunla müəyyən edilmiş qohumlarının sərəncamına keçirdi. Maraqlıdır ki, bu barədə Azərbaycanda qanunvericilik aktı qəbul edilmədiyi halda Respublikanın Ədliyyə Nazirliyi 23 oktyabr 1923-cü il tarixli "Vərəsəliyin ləğv edilməsi haqqında dekretin qüvvəyə minməsi qaydası haqqında" xüsusi təlimat təsdiq etmişdi. Görünür, söhbət Rusiyada qəbul edilmiş dekretdən gedir. Təlimatla belə bir ümumi qayda müəyyən edilmişdi ki, mülkiyyətçi öldükdə onun bütün daşınar və daşınmaz əmlakı dövlətin mülkiyyətinə keçir. Ölmüş şəxsin əmlakı miqdara az, mahiyyətcə zəhmətlə

---

¹ Вах: М Халафов. Гражданское право Азерб.ССР в период строительства социализма. Баку 1977, стр.18.

² Декреты Азревкома" Баку, 1988, с.181.

qazanılmış olarsa, əmək qabiliyyəti olmayan və maddi ehtiyacı olan yaxın qohumlar vərəsəlik hüququna malikdirlər. Vərəsəlik hüququnun məhdudlaşdırılması sonrakı mülki qanunvericilik aktlarında da özünü göstərirdi. Məsələn, Azərbaycan İncilabi Komitəsinin "Xəbərsiz yox olmuşlar haqqında" 9 noyabr 1920-ci il tarixli dekretinin 24-cü maddəsində birbaşa nəzərdə tutulmuşdu ki, "məhkəmə tərəfindən ölmüş olan edilmiş şəxsin əmlakına vərəsəliyin ləğv edilməsi haqqında dekret tətbiq edilir".¹

Sovet hakimiyyətinin ilk illərində Azərbaycanda ailə-nikah münasibətlərinin tənzimlənməsində də əsasən Rusiyanın qanunvericilik aktları tətbiq edilirdi. Bu baxımdan Azərbaycan Daxili İşlər Komissarlığının "Vətəndaş vəziyyəti aktlarının qeydiyyatı haqqında" 19 may 1920-ci il tarixli əmri xüsusi maraq doğurur. Əmrdə göstərilirdi ki, vətəndaş vəziyyəti aktlarının qeydiyyatı işində "Vətəndaş vəziyyəti aktları haqqında" RSFR Məcəlləsi rəhbər tutulmalıdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, respublika Daxili İşlər Komissarlığının ümumməcburi normativ aktlar qəbul etməyə səlahiyyəti vardı. Belə geniş səlahiyyətlər Daxili İşlər Komissarlığına Azərbaycan İncilabi Komitəsinin "Xalq Daxili İşlər Komissarlığı haqqında" Dekreti ilə verilmişdi.²

Azərbaycan İncilabi Komitəsinin 21 dekabr 1920-ci il tarixli dekreti ilə 18 yaşa tamam olmuş vətəndaşlara öz soyadını dəyişdirmək hüququ verildi.

İncilabın ilk illərində respublikada qəbul edilmiş "Müəlliflik hüququ haqqında" 27 dekabr 1926-cı il tarixli, "Azərbaycan Mənzil-Kooperativ təşkilatı /Azmənzilittifaq/ haqqında" 18 mart 1930-cu il tarixli, "Yaşayış sahəsinin verilməsi haqqında" 22 fevral 1928-ci il tarixli, "Vətəndaşların yaşayış sahəsindən inzibati qaydada çıxarılması şərtləri və qaydası haqqında" 4 dekabr 1926-cı il tarixli və çoxsaylı digər qanunvericilik aktları mülki hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsində

¹ Вах: Декреты Азревкома. Баки, 1988, сәһ.378.

² Вах: Декреты Азревкома.Баки.1988.сәһ.60

mühüm rol oynamışlar. Bu dövrdə mülki hüquq münasibətlərinin böyük bir hissəsi solahiyyət bölgüsünə müvafiq olaraq İttifaq miqyasında qəbul edilmiş çoxsaylı qanunlarla tənzim edilirdi. Bu qanunlar arasında "Patentlər və ixtiralar haqqında" 12 sentyabr 1924-cü il tarixli, "Kollektiv təsərrüfat haqqında" 16 may 1927-ci il tarixli, "Kredit sisteminin quruluşu prinsipləri haqqında" 15 iyun 1927-ci il tarixli, "Dövlət əmək əmanət kassaları haqqında" 20 fevral 1929-cu il tarixli və s. qanunvericilik aktlarını. 14 iyun 1929-cu il tarixli "Ticarət dəniz üzgüçülük Məcəlləsini", 7 avqust 1935-ci il tarixli "SSRİ Hava Məcəlləsini" 10 fevral 1935-ci il tarixli "SSRİ Dəmir yolu Nizamnaməsini" və bir çox başqa geniş əhatəli normativ-hüquqi aktları göstərmək olar.

Bütün bu qanunvericilik aktları sonralar Azərbaycanda qəbul olunmuş Mülki Məcəllələrin əsasını təşkil etmiş və ya cəmiyyətin inkişafına müvafiq olaraq onların yeniləşmələrini və təkmilləşmələrini təmin etmişlər.

Lakin bütün bu qanunvericilik aktlarının təhlili göstərir ki, onlar hansı məsələlərə aid olmalarından asılı olmayaraq, mülki hüquq normaları ilə tənzimlənməli olan əmlak münasibətlərində ardıcıl olaraq sosialist mülkiyyətinin üstünlüyünü təmin etməyə yönəlmişlər. Qeyd etmək lazımdır ki, bu qanunların tətbiqi mexanizmi də məhz bu prinsipə əsaslanırdı. Dövlət mülkiyyətinin müdafiəsində qeyri-məhdud vindikasiya prinsipi, dövlət əmlakının tələb edilməsi üzrə iddialara iddia müddətinin tətbiq edilməməsi buna misaldır. Dövlət əmlakı prezumpsiyası həyata keçirilirdi ki, bu prinsipə əsasən başqa hal müəyyən edilmədikdə hər cür mübahisəli əmlak dövlətə məxsus hesab edilirdi.

Xüsusilə qeyd edilməlidir ki, mülki qanunvericilikdə bu təmayül mülki hüquq normalarının məəcəllələşdirilməsində də özünü tam mənada saxlamışdı. 1923-cü ildə Azərbaycan Mülki Məcəlləsinin işlənilib hazırlanması sahəsində geniş əhatəli iş aparılırdı.

Bu işdə Leninin belə bir göstərişi əsas götürülürdü ki, "Mülki hüquq haqqında köhnə burjua anlayışını qəbul etməyib

yenisini yaratmalı... Avropaya uyğunlaşmaq xətt ilə mübarizə apararaq yeni mülki hüquq işləyib hazırlamaq lazımdır"¹ Göründüyü kimi qanunvericinin qarşısında çox müəkkəb bir vəzifə qoyulmuşdu. Həm köhnə burjua mülki qanunlarından, həm də Avropa Mülki qanunvericilik aktlarından tam imtina edərək yeni mülki hüquq yaradılması haqqında əslində icrası mümkün olmayan bir problem yaranmışdı. Təsədüfi deyil ki, Leninin bu göstərişinin əksinə olaraq həm Rusiyanın 1922-ci il tarixli Mülki Məcəlləsi, həm də Azərb.SSR 1923-cü il tarixli Mülki Məcəlləsi öz başlanğıcını Roma hüququndan götürən və Avropa ölkələrində tətbiq edilən çoxsaylı mülki hüquq institutlarından, anlayışlarından və terminlərindən istifadə etməklə yaradılmışdı. Mülki hüquq aləmində əvəzolunmaz vətəndaşlıq hüququ qazanmış hələ min illərlə öncə qədim Roma hüququnda təsbit edilmiş xüsusi hüquq, fiziki və hüquqi şəxslər, mülkiyyət hüququ, hüquqların müdafiəsi, iddia və iddia müddəti, servitutlar, Əhdəliklər, əqdlər, vərəsəlik, hüquq və fəaliyyət qabiliyyəti, nümayəndəlik, təqsir və onun formaları, zərər və onun ödənilməsi, qəyyumluq və himayəçilik, məsuliyyət və onun növləri və sair çoxsaylı mülki hüquq institutlarından və anlayışlarından yan keçmək şübhəsiz ki, mümkün deyildi. Bütün bunlar indi də qüvvədə olan mülki qanunvericilik aktlarında öz yerlərini qoruyub saxlayırlar.

Azərb.SSR ilk Mülki Məcəlləsi Azərb.MİK üçüncü sessiyasında /ikinci çağırış/ 16 iyun 1923-cü il tarixdə təsdiq edilmiş və 8 sentyabr 1923-cü ildən qüvvəyə minmişdir. Respublikanın bu Mülki Məcəlləsi ümumi və xüsusi hissədən ibarət idi. Bu da təsadüfi deyil. Məlumdur ki, mülki hüququn predmetinə daxil olan iqtisadi münasibətlər eyni cür hüquqi tənzim edilməlidir. Bu eyniliyi təmin etmək üçün qanunverici bir sıra bütün və ya əksər mülki hüquq münasibətlərinə tətbiq edilməli ümumi xarakterli mülki hüquq normaları nümayəndə

---

¹ Bax: V.İ.Lenin Səçilmiş əsərləri, cild 44, səh.411

edir ki, onları da Məcəllənin ümumi hissəsində cəmləşdirir. Məcəllənin xüsusi hissəsində isə mülki hüquq münasibətlərinin konkret sahələri nəzərdə tutulurdu. İlk Mülki Məcəllənin xüsusi hissəsində, oşya hüquqları, öhdəlik hüquqları və onların ayrı-ayrı növləri, vərəsəlik hüququ, nikah hüququ, ailə hüququ və qəyyunluq hüququ tənzim edilirdi.

Respublikanın ilk Mülki Məcəlləsində bütün xüsusi maraqlar ümumi dövlət maraqlarına, xalq təsərrüfatının və ölkənin məhsuldar qüvvələrinin inkişafı marağına tabe edilirdi. Bu barədə ətrəli məlumat prof.M.S.Xələfovun "Azərbaycan SSR-də sosializm quruluşu dövründə mülki hüquq" kitabında verilir.

İlk Mülki Məcəllənin ümumi hissəsində mülki hüquq münasibətlərinin subyektləri, onların hüquq və fəaliyyət qabiliyyətləri, mülki hüququn obyektəri, əqdlər, iddia müddəti və sair ümumi xarakterli hüquqi kateqoriyalar tənzimlənmişdir. Məcəllənin xüsusi hissəsində dövrün vacib icimai münasibətləri, o cümlədən mülkiyyət hüququ və onun formaları, alqısatqı, bərc, dəyişmə, podrat, tapşırıq, əmlak kirayəsi, mənzil kirayəsi, etibarnamə, sığorta, ailə-nikah, vərəsəlik, müqavilədən kənar öhdəliklər və sair geniş əhatəli münasibətlər tənzim edilmişdir.

İlk Mülki Məcəllənin bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətləri olmuşdur. Bu da şübhəsiz ki, Məcəllənin qəbul edildiyi tarixi şəraitlə - yeni iqtisadi siyasətlə bağlı idi. Məcəllədə xüsusi mülkiyyətə yol verildiyinə, xüsusi mülkiyyətçilərə müəyyən iqtisadi sərbəstlik verilməsinə məhz bu mövqedən qiymət verilməlidir. Ailə-nikah münasibətlərinin tənzimlənməsində bəzi məsələlər diqqəti cəlb edir. Məcəllənin 437-ci maddəsinə əsasən nikah yaşı kişilər üçün 18, qadınlar üçün 16 yaş müəyyən edilmişdi. Bu yaşa çatmayanların nikahı məhkəmə qaydasında etibarsız hesab edilirdi. Lakin belə nikahdan uşaq doğulmuşdusa və ya qadın hamilə olardusa etibarsız hesab edilə bilməzdi. Evlənilər üçün belə bir məcburi norma vardı ki, onlar mütələq ümumi soyad daşımaltı idilər. Kişilər 18, qadınlar isə 16 yaşa çatmadıqları halda zəruri olduqda onların

üzərində qəyyumluq təyin edilirdi. Himayəçilik isə MM-in 496-cı maddəsinə əsasən yetkinlik yaşına çatmışlar üzərində müəyyən edilirdi.

Xüsusilə qeyd edilməlidir ki, ilk Mülki Məcəllədə nəzərdə tutulmuş bir sıra məhdudiyətlər sonrakı illərin qanunvericiliyində get-gedə aradan qaldırılırdı. Qəbul olunan bu qanunlar planlı təsərrüfata və istehlak xarakterli şəxsi mülkiyyətə nisbətən dövlət mülkiyyətinə tam üstünlük verilməsi prinsiplərinə əsaslanılarda gətirdikə beynəlxalq hüquq anlayışlarına zidd olan müddələrdən imtina edərək, hüquqi baxımdan saflaşdı.

Belə ki, MM-in 416-cı maddəsinə əsasən ölən şəxsin əmlakı həm qanun üzrə, həm də vəsiyyət üzrə vərəsələrə ancaq 10 min manat həddində keçirdi. Əmlakın qalan hissəsi isə dövlətin mülkiyyətinə verildirdi. Azərb.MİK 6 mart 1926-cı il tarixli qərarı ilə MM-in 416-cı maddəsinə dəyişiklik edilərək, bu məhdudiyət ləğv edildi. Maddənin yeni redaksiyasına əsasən ölmüş şəxsin mülki dövrüdə olan bütün əmlakı vərəsələrə keçirdi. Eləcə də Azərb.SSR MİK və XKS 27 oktyabr 1928-ci il tarixli qərarı ilə MM-nin 495-ci maddəsinə əlavə edilmiş qeydə əsasən yetkinlik yaşına çatmamış qanun üzrə vərəsələrin vəsiyyət üzrə vərəsəlikdən məhrum edilməsi qadağan edildi. Övladlığa götürülənlər qanun üzrə vərəsələr sırasına daxil edildi. Azərb.SSR MİK və XKS 27 sentabr 1935-ci il tarixli qərarı ilə MM-yə əlavə edilmiş 506-cı maddəyə əsasən vətəndaş öldüyü vaxt öz bank əmanətini verilməli olan şəxsi göstərə bilərdi və əmanətin məbləği miras əmlakın tərkibinə daxil edilmirdi. Belə hüquqi baxımdan daha məqbul olan dəyişikliklər və əlavələr haqqında başqa misallar da gətirmək olar. Müvafiq dəyişiklik və əlavələr edilməklə Azərb. SSR Mülki Məcəlləsinin 1926-cı ildə ikinci və 1927-ci ildə üçüncü rəsmi nəşrləri buraxıldı. Qanunların məəcəllələşdirilməsi sahəsində görülən çox dəyərli işlərdən biri Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 5-ci çağırış 3-cü sessiyasında 1928-ci il may ayının 29-da qəbul edilmiş və həmin il iyul ayının 15-də qüvvəyə minmiş "Nikah, ailə, qəyyumluq və

vətəndaş vəziyyəti aktları haqqında" Məcəllə oldu. Ər-
arvadın, ailə üzvlərinin bu məcəllə ilə əhatə edilməmiş əmlak
və şəxsi qeyri-əmlak münasibətləri MM ilə tənzim edilirdi.

Beləliklə, Azərbaycan qanunvericiliyi, o cümlədən
Mülki qanunvericilik öz sosialist mahiyyəti çərçivəsində olsa
da ümumi qəbul edilmiş hüquqi baxımdan saflaşır, təkmilləşir
və inkişaf edirdi.

Lakin Mülki hüquq sahəsində qəbul edilmiş çoxsaylı
qanunlar cəmiyyətin sosialist xarakterli sosial-iqtisadi inkişafı-
nın tələbləri ilə ayaqlaşma bilmirdilər. Cəmiyyətin sürətli inki-
şafı gündəliyə yeni-yeni iqtisadi-sosial münasibətlər gətirirdi
ki, bunların mülki hüquqi tənzimlənməsi yığcam mülki qanun-
vericilik aktının işlənilib hazırlanmasını və qəbulunu tələb edir-
di. Həyat qüvvədə olan Mülki Məcəlləyə çoxsaylı dəyişiklik-
lər və əlavələr edilməsi özünə yaranmış bütün ictimai münas-
ibətlərin mülki hüquqi nizamlanmasını təmin edə biləcək ye-
ni Mülki Məcəllənin qəbulu kimi məsul bir vəzifəni qarşıya
qoydu.

Azərbaycan SSR Ali Soveti 11 sentyabr 1964-cü il tarixli
qanunla Azərbaycan SSR yeni Mülki Məcəlləsini təsdiq etdi.
Məcəllə 1 mart 1965-ci ildən qüvvəyə mindi. Maraqlıdır ki,
yeni Məcəllə köhnə məcəllədən quruluş etibarilə çox fərqli
idi. Köhnə Məcəllədən fərqli olaraq, yeni Məcəllə ümumi və
xüsusi hissələrə deyil səkkiz bölməyə ayrılmışdı. Ümumi qay-
dalar adlanan I bölmədə, şəxslər, oğdlar, nümayəndəlik və
etibarnamə, iddia müddəti və müddətlərin hesablanması haq-
qında mülki hüquqi normalar əmələşmişdi. Mülkiyyət hüququ
adlanan II bölmə dövlət mülkiyyəti, kooperativ-kolxoz, həm-
karlar ittifaqları və sair ictimai təşkilatların mülkiyyəti, şəxsi
mülkiyyət, ümumi mülkiyyət mülkiyyət hüququnun əmələ
gəlməsi, xitamı və müdafiəsini tənzimləyən normaları əhatə
edirdi. Öhdəlik hüququ adlanan III bölmədə öhdəliklərin
əmələ gəlməsi və xitamı, öhdəliklərin icrası və icrasının təmi-
ni, öhdəliklərin pozulmasına görə məsuliyyət, tələbin güzəştı
və bərcun köçürülməsi və öhdəliklərin ayrı-ayrı növləri haq-
qında olan normalar toplanmışdı. IV bölmədə müəlliflik

hüququ, V bölmədə kəşf hüququ, VI bölmədə ixtira hüququ, VII bölmədə vərəsəlik hüququnu tənzimləyən normalar əks etdirilmişdi. Nəhayət, VIII bölmədə xarici vətəndaşların və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquq qabiliyyəti, xarici dövlətlərin mülki qanunlarının beynəlxalq müqavilələrin və sazişlərin tətbiqini tənzimləyən mülki hüquq normaları nəzərdə tutulmuşdu.

Lakin yeni Məcəllədə "Ümumi hissə" və "Xüsusi hissə" bölgüsü saxlanmasa da Ümumi qaydalar adlanan birinci bölmədə ümumi hissənin nəzərdə tutulmalı olduğu ümumi xarakterli mülki hüquq normaları əsasən əhatə edilmişdi. Beləliklə birinci bölmədə mahiyyətco mülki hüququn predmetinə daxil olan ictimai münasibətlərin tənzimlənməsində tətbiq edilən ümumi xarakterli mühüm müddəalar əsasən nəzərdə tutulmuşdular.

İnzibati amirlik üsulları ilə idarə edilən planlı təsərrüfatın bərqərar olduğu və sosializmin tam qolobə çaldığı və genişəhatəli kommunizmi quruculuğunun başlandığı dövr adlandırılan bir şəraitdə hazırlanıb qəbul edilmiş Məcəllə şübhəsiz ki, ictimai həyata kommunist dünyagörüşünün aparıcı müddəalarına uyğun yaşmalı idi. Məhz bu baxımdan Məcəllənin nəhəng həcmli sosialist mülkiyyətinin daha da qloballaşdırılması yönümü təsadüfi deyildi.

Yeni Mülki Məcəllənin preambulasında göstərilirdi ki, "kolxoz-kooperativ mülkiyyəti dövlət mülkiyyəti ilə gədikco yaxınlaşaraq istehsal vasitələri üzərində vahid ümumxalq kommunist mülkiyyəti yaranacaq. Kommunizmco doğru inkişaf gedişatında vətəndaşların şəxsi ehtiyacları daha geniş dərəcədə ictimai fondlar hesabına ödəniləcəkdı. Beləliklə, mülkiyyət hüququ sahəsində strateji siyasət sosialist mülkiyyətini daha geniş əhatəli kommunist mülkiyyəti ilə əvəz etməkdən ibarət idi.

Mülki hüquq münasibətləri bu dövrdə əsasən SSRİ qanunları ilə, başlıca olaraq "SSR İttifaqının və müttəfiq respublikaların mülki qanunvericilik Əsasları" ilə tənzim edilirdi. Beləliklə Mülki qanunvericiliyin tərkibinə SSRİ Qanunları və

digər hüquqi-normativ aktları SSR İttifaqının və müttəfiq respublikaların mülki qanunvericilik Əsaslarına müvafiq olaraq hazırlanmış Azərb.SSR Mülki Məcəlləsi, Azərb.SSR digər mülki hüquq qanunları və hüquqi normativ aktları, qanunda nəzərdə tutulduğu halda digər Müttəfiq Respublikaların və xarici dövlətlərin mülki qanunvericiliyi, habelə beynəlxalq müqavilələr və sazişlər daxil idi.

"Azərb.SSR Mülki və Mülki-Prosessual Məcəllələrinin qüvvəyə minmələri qeydiyyatı haqqında" Azərb.SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 23 yanvar 1965-ci il tarixli Fərmanına əsasən qüvvədə olan Mülki qanunvericilik aktları yeni Mülki Məcəlləyə uyğunlaşdırılanaqədək ancaq Məcəlləyə zidd olmadıqda tətbiq edilə bilərdi.

Yeni Məcəllənin normalarını 1923-cü il Məcəlləsi ilə müqayisə etdikdə ayrı-ayrı hüquqi institutların daha mükəmməl tənzim edildiyini bir sıra əsassız məhdudiyyətlərin aradan qaldırıldığını görürük. Yeni Məcəllənin daha da təkmilləşərək bir sıra həyatda baş verən lakin qanunvericiliklə tənzim edilməmiş hüquqi mənasibətləri əhatə etməsi xüsusilə diqqətə layiqdi. Buraya şəxsi ömürlük saxlamaq şərti ilə evin özgənkiləşdirilməsi, əmlakdan əvəzsiz istifadə, saxlanma, birgə fəaliyyət haqqında müqavilələr kimi Mülki qanunvericiliyin çox vacib məsələləri daxil idi.

1964-cü il Mülki Məcəlləsi qüvvəyə mindikdən sonra qəbul edilmiş Mülki qanunvericilik aktları onun təkmilləşməsinə yönəlmişdi. Məsələn, Mülki Məcəllənin 444-cü maddəsinin II hissəsində nəzərdə tutulmuşdu ki, təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının vəzifəli şəxslərinin xidməti hərəkətləri ilə ziyan vurulduqda müvafiq dövlət orqanları qanunda xüsusi nəzərdə tutulmuş hallarda və həddlərdə əmlak məsuliyyəti daşıyırlar. Göründüyü kimi qanunvericiliklə ayrı-ayrı hallar müəyyən edilə bilərdi ki, ziyanın əvəzi ödənilməsin və ya məhdud həcmdə ödənilsin. Sadəlikən orqanların fəaliyyətində vaxtilə yol verilmiş qanunsuzluqlar nəticəsində repressiyaya məruz qalmış çoxsaylı vətəndaşlara və sonralar da ayrı-ayrı vətəndaşlara dəymiş maddi zərərin qis-

mən ödənilməsinə yönəlmiş bu norma ədalət prinsipinə tam zidd idi. Məhz buna görə Azərb.SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 17 noyabr 1986-cı il tarixli fərmanı ilə bu norma dəyişdirildi və Mülki Məcəlləyə əlavə edilmiş 444-1 maddəsində müəyyən edildi ki, belə zərər dövlət tərəfindən tam ödənilir.

Bundan başqa Məcəllənin ayrı-ayrı normalarında yol verilmiş və ya təcrübənin irəli sürdüyü məsələlərlə bağlı olan boşluqların doldurulması sahəsində də Mülki Məcəllə təkmilləşdirilirdi. Belə ki, MM-in 499-cü maddəsində nəzərdə tutulmuşdu ki, müəlliflik hüquqlarının pozulması nəticəsində müəllifə zərər vurulmuşsa müəllif zərərin ödənilməsinə tələb edə bilər. Maddənin məzmunundan belə çıxırdı ki, zərər ancaq müəllifə dəyə bilər və ancaq müəllif ona dəymiş zərərin ödənilməsinə tələb edə bilər. Ancaq MM-in 494-cü maddəsində göstərilirdi ki, müəlliflik hüququ və rəhbərlik üzrə keçirdi. Belə olan halda və rəhbərlik hüququnun pozulması nəticəsində müəllifə, onun ölümündən sonra isə onun və rəhbərlik zərərin ödənilməsinə tələb edə bilərdi. Buna görə də Azərb.SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 6 iyun 1974-cü il tarixli fərmanı ilə 494-cü maddənin yeni redaksiyasında müəlliflə yanaşı onun və rəhbərlik də nəzərdə tutuldu. Yaxud Mülki Məcəllənin 16-cı maddəsində nəzərdə tutulmuşdu ki, spirtli içkilərdən sui-istifadə etməklə öz ailəsinə ağır maddi vəziyyətə salan vətəndaşın fəaliyyət qabiliyyəti məhdudlaşdırıla bilər. Lakin təcrübə göstərirdi ki, narkotik maddələrdən sui-istifadə edən vətəndaşın ailəsi də ağır maddi vəziyyətə düşə bilər. Buna görə də Azərb.SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 14 noyabr 1985-ci il tarixli fərmanı ilə maddənin yeni redaksiyasında spirtli içkilərdən sui-istifadə edənlərlə yanaşı narkotik maddələrdən sui-istifadə edənlər də nəzərdə tutuldu.

Beləliklə, Mülki Məcəllənin təkmilləşdirilməsi sahəsində məqsədyönlü iş aparılırdı. 1964-cü ildə qəbul edilmiş

Mülki Məcəlləyə bu məqsədlə sovet dövlətinin süqutuna qədər 123 əlavə və dəyişikliklər edilmişdi.¹

Sovet dövründə Azərbaycanda qəbul olunmuş qanunlara həmçinin hər iki Mülki Məcəllənin müddəalarına öləri nəzər salındıqda belə aydın görünür ki, bütən bunların məhz sosialist mahiyyəti onları sosialist mülkiyyətinin genişlənməsini və möhkəmlənməsini təmin etməyə yönəltmişdir. Bunun nəticəsində və ölkədə aparılmış geniş əhatəli sənayeləşdirmə və kollektivləşdirmə siyasəti bu mülkiyyəti nəhəng miqyaslı bir mülkiyyət formasına çevirdi. Prof. Y.K.Tolstoy haqlı olaraq göstərirdi ki, "dövlət istehsal potensialının böyük bir hissəsini öz mülkiyyətinə alaraq, üzərinə ələ bir iqtisadi yük götürdü ki, onun öhdəsindən gələ bilmirdi".²

Bu ağır vəziyyətdən çıxmaq üçün dövlət tam təsərrüfatçılığa, əməli idarəetməyə verməklə və sair üsullarla öz əmlakının dövrüyyədə olmasını təmin edirdi. Mülkiyyət forması kimi sosialist mülkiyyətinin tam üstünlüyü mülki hüquq münasibətlərində kəskin ziddiyyətlərlə nəticələnirdi. Dövlət öz əlində cəmləşdirdiyi nəhəng əmlak kütləsini məqsədyönlü idarə edə bilmir, vətəndaşlar isə öz məhdud mülkiyyət hüququnun dar çərçivəsindən çıxıb, əmlak münasibətlərində bərabər hüquqlu subyekt kimi iştirak edə bilmirdilər. Bu isə cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatında böhrana gətirib çıxarırdı. Buna görə də tərkibində yaşadığımız SSRİ dövləti mülkiyyət hüququ haqqında qanunvericilikdə köklü dəyişikliklər etmək, vətəndaşların mülki hüquq subyektliyini möhkəmləndirmək yoluna durdu. 1990-cı ilin əvvəllərində qəbul edilmiş "SSRİ-də mülkiyyət hüququ haqqında" SSRİ Qanunu vətəndaşlara öz mülkiyyəti əsasında fərdi və ailə müəssisələri yaratmaq, qanunla qadağan olunmuş istənilən fəaliyyət növü ilə məşğul olmaq və gəlir əldə etmək hüququ verdi. Vətəndaşların müəssisələr yaratmaq hüquqları "SSRİ-də müəssisələr haqqında" 4

¹ Bax: 1964-cü il MM Bakı, 1997-ci il.

² Bax: Гражданское право, под редакцией Ю.К.Толстого, Москва, том 1, стр.315

iyun 1990-cı il tarixli qanunla daha ətraflı tənzimləndi və demək olar ki, hüquqi şəxslərin və dövlətin mülkiyyət hüquqları səviyyəsinə qaldırıldı. Bundan sonra da qəbul edilmiş çoxsaylı qanunvericilik aktlarında da vətəndaşların mülkiyyət hüququ daha da genişləndirdi. Belə ki, "Valyuta ilə tənzimləmə haqqında" 1 mart 1991-cı il tarixli SSRİ qanununda vətəndaşların öz mülkiyyətində valyuta sərəvətlərinə malik olmaq, onu müəyyən edilmiş qaydalara riayət etməklə xaricə aparmaq və ya xaricdən gətirmək, xarici valyuta ilə xaricdə hesablar açmaq və s. hüquqları nəzərdə tutuldu.

"SSRİ-də xarici investisiyalar barəsində qanunvericiliyin əsasları haqqında" 5 iyul 1991-ci il tarixli qanunda vətəndaşlara müəssisələrdə, təşkilatlarda xarici investorlarla paylı iştirak etmək, torpaqdan və sair təbii ehtiyatlardan birgə istifadə etmək və s. hüquqlar verildi.

Mahiyətəco, bazar iqtisadiyyatına tam keçid siyasəti başlayırdı. Belə ki, SSRİ xalq deputatları qurultayının 24 dekabr 1990-cı il tarixli qərarında 1991-ci ildən başlayaraq, bazar iqtisadiyyatına keçidi, müəssisələrin dövlətsizləşdirilməsi və özəlləşdirilməsini sahibkarlığın geniş tətbiq edilməsini, dövlətin yeni iqtisadi siyasəti kimi irəli sürüldü. Qurultay hökumətə tapşırırdı ki, dövlət müəssisələrinin bazar iqtisadiyyatına daxil edilməsi, əmlakın icarəyə verilməsi, səhmdar cəmiyyətləri yaradılması, dövlət əmlakının müəyyən hissəsinin zohmətkeşlər arasında paylanması üçün şərait yaratsın. Şübhəsiz ki, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi və bazar iqtisadiyyatına keçid çoxsaylı yeni keyfiyyətli mülki hüquq münasibətlərinin yaranmasına və bunların həyata keçirilməsində mülki-hüquqi müqavilələrin rolunun artmasına səbəb olmalı idi. Çünki bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsal və mübadilə sərəncamverici aktlarla deyil, bərabər hüquqlu subyektlərin azad iradələrinə əsaslanan mülki-hüquqi müqavilələrlə hərəkətə gətirilir. İqtisadiyyatın planlı idarəçiliyində isə müqavilə azadlığı olmur. Müqavilələr əvvəlcədən müəyyən edilmiş və məcburi xarakter daşıyan plan tapşırıqlarına əsasən sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalı, tədarük, daşıma, əsaslı tikinti və s.

tapşırıqlar üzrə bağlanır və sırf formal xarakter daşıyırlar. Müqavilə bağlamağa belə məcburetmişə isə iqtisadi dövriyyənin məqsədyönlü fəaliyyətinə mane olur, mülki hüquq subyektlərini təşəbbüskarlıqdan məhrum edirdi.

Hüquqi anlamda mülki hüquq münasibətlərinin yaranmasında, dəyişməsində və xitamında aparıcı rol oynamaqlı olan müqavilə prof.İ.D.Yeçorovun yazdığı kimi: "İnzibati-plan aktının dekorativ töməsinə çevrilmişdi".¹

Məhz bu şəraitdə SSRİ Ali Sovetinin 31 may 1991-ci il tarixli qərarı ilə "SSR İttifaqının və respublikaların mülki qanunvericiliyinin Əsasları" qəbul edildi. Özünün sələfi olan 8 dekabr 1961-ci il tarixli Əsaslardan fərqli olaraq, bu qanunvericilik aktı əslində planlı iqtisadiyyatın hüquqi rejiminə köklü dəyişikliklər etdi. Qanun mülki hüquq münasibətlərinin iştirakçıları qismində vətəndaşları /fiziki şəxsləri/ hüquqi şəxsləri, dövləti və digər nauxtar qurumları və inzibati ərazi qurumları tanıyaraq ilk dəfə onların tam bərabərliyini bəyan etdi. Vətəndaşların mülkiyyət hüququnu bir çox məhdudiyətlərdən azad edərək sahibkarlıq fəaliyyətini qanuniləşdirdi. Plan tapşırıqlarının formal töməsi olan müqavilələr azadlıq hüququ aldılar. Əsaslar sözün əsl mənasında bazar iqtisadiyyatı və azad sahibkarlıq fəaliyyətinin əsas tələblərinə cavab verən bir qanunvericilik aktı idi. Lakin o, ancaq 1 yanvar 1992-ci ildə qüvvəyə minməli idi.

Lakin 1990-cı ilin əvvəlindən başlayaraq, planlı sovet iqtisadiyyatının bazar iqtisadiyyatına keçid və azad sahibkarlığın yaradılmasına yönəlmiş genişşəhatli qanunvericilik sovet dövlətinin süqutu ilə eyni vaxta düşdüyüdə tam həyata keçirilə bilmədi. Azərbaycanda artıq 1988-ci ildən geniş milli azadlıq hərəkatı başlamışdı. Hələ SSRİ-nin tərkibində olarkən Azərb.SSR Ali Soveti 23 sentyabr 1989-cu ildə "Azərbaycan SSR-in suverenliyi haqqında" Konstitusiyaya qanunu qəbul edərək, siyasi, ərazi, sosial-mədəni məsələlərlə yanaşı iqtisadi

---

¹ Вах: Гражданское право, под редакцией Ю.К.Толстого. С.Петербург, 1996, с.432.

məsələləri də müstəqil həll edəcəyini bəyan etdi. Azərbaycanın bütün sərəfətləri Azərbaycanın dövlət mülkiyyəti elan edildi və respublikada vahid sosial-iqtisadi siyasət yeritmək respublikanın müstəsna səlahiyyətinə daxil edildi.

1991-ci ildə sovet dövləti süqut etdi.

III FƏSİL

MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MÜLKİ QANUNVERİCİLİYİ

Sovet imperiyasının süqutundan sonra 1991-ci il oktyabr ayının 18-də Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında" Konstitusiyaya aktı qəbul etdi və respublikanın dövlət quruluşunun, siyasi və iqtisadi quruluşunun əsaslarını təsis etdi. Konstitusiyaya aktında bəyan edildi ki, "Azərbaycan xalqı müstəqil dünyəvi, demokratik, unitar dövlət yaradır", bu quruluşa və qanunun aliliyinə təminat verir. Başqa sahələrlə yanaşı iqtisadiyyatın da yeni inkişaf yolu müəyyənləşdirildi. Aktın 23-cü maddəsində göstərildi ki, "Azərbaycan Respublikasında hər cür iqtisadi fəaliyyət bazar münasibətlərinə və sahibkarlıq azadlığına əsaslanır". Planlı sovet iqtisadiyyatı ilə daban-dabana zidd olan bu yeni münasibətlər ölbətə qüvvədə olan qanunlarla tənzim edilə bilməzdi və öz hüquqi-normativ nizamlanmasını tələb edirdi. Buna görə də respublikada geniş miqyaslı qanunvericilik fəaliyyətinə başlandı, Şübhəsiz ki, qısa müddətdə yaranmış qanunlar boşluğunu doldurmaq mümkün deyildi. Buna görə də Konstitusiyaya aktında müəyyən edildi ki, Azərbaycan Respublikasının 1978-ci il Konstitusiyası bu Konstitusiyaya aktının müddəalarına zidd gəlməyən yerlərdə qüvvədə qalır. Azərbaycan Respublikasının qanunları isə respublikanın suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə zidd olmadıqda, milli dövlət quruluşunun dəyişdirilməsinə yönəlmədikdə öz qüvvəsini saxlayır. Respublikada müvafiq qanun qəbul ediləndə öz qüvvəsini saxlayan SSRİ qanunlarının siyahısını parlament müəyyən edir.

Bu müvəqqəti xarakterli tədbirlərlə yanaşı başqa sahələrdə olduğu kimi mülki hüquq normaları müəyyənləşdirən bir sıra mükəmməl qanunvericilik aktları da qəbul edilirdi.

"Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət haqqında" 9 noyabr 1991-ci il qanunu ilə mülkiyyət hüququnun tamamilə yeni tənzimlənmə qaydaları müəyyən edildi. Yalnız şəxsi əməyə əsaslanan və istehlak xarakteri daşıyan vətəndaşların şəxsi mülkiyyət hüququ heç bir məhdudiyətə və qanunsuz müdaxiləyə məruz qalmayan xüsusi mülkiyyət hüququ ilə əvəz edildi. "Xarici investisiyanın qorunması haqqında" 15 yanvar 1992-ci il tarixli qanun xalq təsərrüfatına xarici maddi və maliyyə ehtiyatlarının, qabaqcıl texnika və texnologiyanın cəlb edilməsi qaydalarını tənzimlədi. "Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında" 15 dekabr 1992-ci il tarixli qanun sahibkarlığın təşkili və inkişafını, iqtisadi təşəbbüskarlığın canlanmasını təmin etdi. "Azərbaycan Respublikasında dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında" 7 yanvar 1993-cü il tarixli qanun dövlətin əlində cəmlənmiş nəhəng mülkiyyət kütləsinin dövlətsizləşdirilməsini, xüsusi mülkiyyət sektorunun maddi bazasının möhkəmlənməsini, uzun illərdən bəri mahiyyətə mülkiyyətdən təcrid edilmiş vətəndaşlara istehsal vasitələrinə malik olmaqla təkə istehlakçı deyil, həm də müstəqil istehsalçı olmalarını təmin etdi. Belə tələyüklü qanunvericilik aktları sırasında "Kəndli-fermer təsərrüfatı haqqında" 8 aprel 1992-ci il tarixli, "Qiymətli kağızlar və onun tədavülü haqqında" 24 noyabr 1992-ci il tarixli, "Müəssisələr haqqında" 1 iyun 1994-cü il tarixli, "Girəv haqqında" 15 iyun 1994-cü il və 3 iyul 1998-ci il tarixli, "Lizinq xidməti haqqında" 29 noyabr 1994-cü il tarixli, "Aqrar islahatın əsasları haqqında" 18 fevral 1995-ci il tarixli, "İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında" 19 sentyabr 1995-ci il tarixli, "Kooperasiya haqqında" 7 fevral 1996-cı il tarixli, "Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında" 5 iyun 1996-cı il tarixli, "Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında" 10 iyun 1996-cı il tarixli, "Torpaq islahatı haqqında" 10 iyul 1996-cı il tarixli, "Patent haqqında" 25 iyun 1997-ci il tarixli və sair çoxsaylı aktları saymaq olar. Bu dövrdə qanunların məəcəlləşdirilməsi sahəsində də məhsuldar iş görülmüşdü. Gömrük Məcəlləsi, Ailə Məcəlləsi, Hava Məcəlləsi, Meşə Məcəlləsi, Su Məcəlləsi kimi sanballı qa-

nunvericilik aktları qəbul edilmişdi. Şübhəsiz ki, həyat qanunvericiliyin digər sahələrinin də, o cümlədən mülki qanunvericiliyin məcəllələşdirilməsini tələb edirdi. Belə ki, sovet dövründən qalmış Mülki Məcəlləyə edilən əlavələr və dəyişikliklər onu sosializm hüququndan miras qalmış normalardan və yönümlərdən tam təmizləyə bilmirdi. Mülki Məcəllə mahiyyətcə bir tərəfdən planlı sosialist təsərrüfatının yaratmış olduğu ictimai münasibətləri digər tərəfdən bazar iqtisadiyyatının və azad sahibkarlığın irəli sürdüyü yeni ictimai münasibətləri tənzimləyən mülki hüquq normalarının təzadlı bir toplusuna çevrilmişdi. Bəzən Məcəllənin müəyyən maddəsinə edilmiş bir dəyişiklik, həmin prinsiplərə əsaslanan digər normalara toxunmadığından məcəllədə ciddi ziddiyyətlərə gətirib çıxarırdı. Məsələn, "Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında" 1 noyabr 1994-cü il tarixli qanunla Məcəllədən 101 və 102 -ci maddələr çıxarıldığı halda, bu maddələrin prinsiplərinə əsaslanan 114, 117 və 229-cu maddələrə heç bir dəyişiklik edilmədiyindən Məcəllədə ciddi ziddiyyətlər əmələ gəlmişdi. Məcəllənin yaşayış evinə şəxsi mülkiyyət hüququnda məhdudiyətlər müəyyən etmiş 101 və 102-ci maddələri qüvvədən düşdüyü halda, 114, 117 və 229-cu maddələrdə həmin qüvvədən düşmüş maddələrə əməl edilməsi tələb olunurdu.

Bütün bu ziddiyyətlər mülki qanunvericiliyin tətbiqində ciddi çətinliklər yaradırdı və qüvvədə olan Mülki Məcəllə həyatın gerçəklikləri ilə ayaqlaşma bilmirdi. Yaranmış bu vəziyyət qanunvericidən mülki qanunvericiliyin sistemləşdirilməsini və qaydaya salınmasını tələb edirdi. Qüvvədə olan qanunların və vahid mənbədə /külliyyatda/ birləşdirilməsi /inkorporasiya/, nə də çoxsaylı əlavə və dəyişiklikləri nəzərə almaqla Məcəllənin yeni nəşri /konsolidasiya/ onu sosialist qəlibindən çıxarmağa qadir deyildi. Qarşıda Suveren Azərbaycan Respublikasının bazar iqtisadiyyatının, azad sahibkarlığın tələblərinə və qanunvericiliyin dünya standartlarına cavab verən yeni Mülki Məcəlləsinin yaradılması kimi tələyüklü məsul bir vəzifə dayandı. Bu işə yeni quruluşun tələblərilə

uzlaşmayan sosialist hüquq anamlarından təmizlənmək, qüvvədə olan mülki hüquq anamlarını kefiyyətcə yenidən işləmək, köhnəlmiş və ziddiyyətli normalardan azad olmaqla mülki hüquq institutarının, sahələrinin və anlayışlarının ahəngdar fəaliyyətini təmin edən bitgin bir qanunvericilik aktını yaratmaq demək idi.

Bu son dərəcə mürəkkəb bir məsələ idi. Çünki sovet dövründə müttəfiq respublikaların formal müstəqilliyi şəraitində əsas qanunvericilik səlahiyyəti mərkəzi sovet dövlətinin əlində cəmləşmişdi. Qanunvericiliyin bütün sahələri üzrə əsas müddəalar ittifaq qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilirdi. Bu məqsədlə qanunvericiliyin ayrı-ayrı sahələri üzrə Əsaslar adlanan qanunvericilik aktları qəbul edilirdi ki, müttəfiq respublikaların müvafiq qanunvericiliyi bu ittifaq qanununun müəyyən etdiyi əsaslar üzərində və çərçivə dairəsində yaradılırdı. Mülki hüquq sahəsində bu ittifaq qanunvericiliyi aktı 8 dekabr 1981-ci il tarixli SSRİ qanunu ilə təsdiq edilmiş "SSR İttifaqının və Müttəfiq Respublikaların mülki qanunvericiliyinin əsasları" idi. SSRİ-nin süqutuna qədər qüvvədə olan bu ittifaq qanunvericiliyi mülki hüquq münasibətlərinin əsas kütləsini tənzimləyirdi və müttəfiq respublikaların mülki qanunvericiliyi fəaliyyətini əhəmiyyətli şəkildə məhdudlaşdırırdı. Əsasların bütün müddəaları Azərb.SSR-in mülki qanunvericiliyində, o cümlədən Mülki Məcəllədə olduğu kimi əks etdirilirdi. Buna görə də respublikanın mülki qanunvericiliyi tamamilə inzibati amirlik dövrünün sosialist xarakterli normalarından ibarət idi. Şübhəsiz ki, belə bir hüquqi baza əsasında yeni iqtisadi şəraitin tələblərinə cavab verən Mülki Məcəllə yaratmaq mümkün deyildi və bu qanunvericilik aktının yaradılması gərgin əmək və geniş əhatəli yaradıcılıq işi tələb edirdi. Vəzifə tamamilə yeni iqtisadi-sosial münasibətlərin tələblərinə cavab verən yeni məzmunlu Mülki Məcəllənin yaradılmasından ibarət idi.

Respublikamızda belə bir geniş əhatəli qanunvericilik aktı yaradıldı. "Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında" 28 dekabr 1999-cu il tarixli

Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə Azərbaycan Respublikasının yeni Mülki Məcəlləsi təsdiq edildi. Bu Məcəllə əvvəlcə nəzərdə tutulduğu kimi 2000-ci il iyun ayının 1-dən deyil, həmin il sentyabr ayının 1-dən qüvvəyə mindi. Beləliklə, suveren Azərbaycan Respublikasının ərazisində Azərbaycan Respublikasının sırf öz qanunvericilik məhsulu olan və hər bir kənar qanunvericilik müdaxiləsindən azad ilk milli Mülki Məcəlləsi fəaliyyət göstərməyə başladı. Bu respublikanın mülki qanunvericilik tarixində yeni bir dövrün başlanğıcı oldu.

Yeni Mülki Məcəllə əvvəlkindən təkcə məzmunca deyil, həm də formaca fərqlidir. Belə ki, yeni Məcəllə ümumi və xüsusi hissələrdən ibarətdir. Özündə mülki qanunvericiliyin ümumi müddəalarını ehtiva edən 6 bölmədən və 566 maddədən ibarət ümumi hissə - mülki hüquq sahəsində qanunvericilik, mülki hüquq və vəzifələr onların müdafiəsi, şəxslər, oşya hüququ, əqdlər, müddətlər və öhdəlik hüququnun ümumi hissəsi anlayışlarını tənzimləyən normaları əhatə edir.

Məcəllənin 4 bölmədən və 759 maddədən ibarət xüsusi hissəsində əmələ gəlmə əsaslarına görə bir-birindən ayrılmış öhdəlikləri: müqavilələrdən əmələ gələn öhdəlikləri, qanundan əmələ gələn öhdəlikləri, mülki hüquq pozuntularından /deliktlərdən/ əmələ gələn öhdəlikləri və nəhayət vərəsəlik hüququnu tənzim edən normaları cəmləşdirmişdir. Lakin köhnə məcəlləyə daxil olan müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar /köşf, ixtira, sərəmələşdirici təklif və sənaye nümunəsi üçün hüquqlar/ yeni Məcəllədə nəzərdə tutulmamışdır. Məcəllənin 2.3-cü maddəsinin məzmunundan görünür ki, bu münasibətlər xüsusi qanunvericiliklə tənzim ediləcək. Hazırda onlar "Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında" 5 iyun 1996-cı il tarixli qanunla nizamlanır. Lakin MM-in 14.2.5-maddəsindən görünür ki, elm, ədəbiyyat, incəsənət əsərlərinin, ixtiraların və əqli fəaliyyətin digər nəticələrinin yaradılması mülki hüquqların və vəzifələrin əmələ gəlməsi əsaslarından biridir. Beləliklə müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar bu baxımdan mülki hüququn tərkibinə aiddir və gələcəkdə

yəqin ki, xüsusi belə bölmə kimi Mülki Məcəlləyə daxil ediləcəkdir.

Yeni Mülki Məcəllə dövrün ictimai iqtisadi tələblərinə və beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olan qanunvericilik prinsipləri əsasında yaradılmışdır. Mülki Məcəllənin vəzifələri sırasında yeni iqtisadi şəraitə uyğun olaraq sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi və sərbəst bazar iqtisadiyyatının inkişafına şərait yaradılması kimi yeni vəzifələr nəzərdə tutulmuşdur. Mülki hüquq subyektləri olan fiziki və hüquqi şəxsləri, bələdiyyələri və dövləti tam bərabər hüquqlu olan edərək onların iradə sərbəstliyini, əmlak müstəqilliyini və mülkiyyət toxunulmazlığını qanunlaşdırmışdır. Planlı sosialist iqtisadiyyatı şəraitində formal xarakter daşıyan müqavilə azadlığı tam bərqərar edildi. Mülki hüquqların məniyyətə həyata keçirilməsinə şərait yaradılması, onların müdafiəsi və pozulmuş hüquqların bərpası mülki qanunvericiliyin prinsipləri olan edildi. Mülki Məcəllə əsasən yolverilənlik prinsipi üzərində qurulmuşdur. Burada "qanunla qadağan edilməmiş hər şeyə icazə verilir" prinsipi özünü daha dolğun göstərir.

Belə ki, Məcəllənin 122-ci maddəsində göstərilir ki, "mülki hüquq münasibətlərinin subyektləri həm qanunla birbaşa qadağan olunmamış hərəkətləri, həm də qanunla bilavasitə nəzərdə tutulmamış hərəkətləri iera edə bilərlər". Göründüyü kimi hər kəs qanunla qadağan olunmamış istənilən hüquq münasibətlərinə girə bilərlər ki, bu da mülki hüquq subyektlərinin iradə sərbəstliyi və müqavilə azadlığı prinsiplərinə əsaslanır. Şübhəsiz ki, bu halda əxlaq normaları pozulmamalıdır.

İradə sərbəstliyinin və müqavilə azadlığının ən real təminatçısı isə mülki qanunvericiliyin yolverilənlik prinsipidir. Məhz buna görə də Mülki Məcəllədə dispozitiv mülki hüquq normaları imperativ normalardan əhəmiyyətli dərəcədə çoxdur. Bu hüquqi normalar bir-birindən özlərinin məcburiliyi xarakterləri ilə fərqləndirilir. Hər bir kənarçıxmaya yol verməyən və olduğu kimi tətbiq olunmalı mülki hüquq normaları imperativ, tərəflərin iradəsi ilə dəyişdirilə bilən normalar isə dispozitiv normalar adlanırlar. Belə ki, AR MM-in 144-ü-cü mad-

dəsinə əsasən daşınmaz əmlakın dövlət reyestri obyektlərinə dair sərəncam verilməsi haqqında müqavilələr notariat qaydasında təsdiqlənmişdir. Göründüyü kimi belə müqavilələr başqa qaydada təsdiqlənə bilməz. Buna görə də bu norma imperativ normadır. AR MM-in 632-3-cü maddəsində göstərilir ki, göndərmə müqaviləsində ayrı qayda nəzərdə tutulmayıbsa, alıcı göndərilməsi gecikdirilmiş malların qəbulundan imtina edə bilər. Qanunverici bu halda alıcıya malların qəbulundan imtina etmək hüququ verməklə yanaşı, tərəflərə həmin normadan imtina edərkən başqa qayda müəyyən etmək ixtiyarı da verir. Buna görə də bu norma dispoziitiv normadır. Beləliklə, imperativ norma hüquq subyektlərinə dəqiq davranış qaydaları müəyyən etdiyi halda, dispoziitiv norma onlara qanuna zidd olmayan istədikləri davranış qaydalarını seçmək hüququ verir.

Mülki Məcəllədə dispoziitiv normaların tam çoxluğu onunla şərtlənir ki, mülki hüquq subyektlərinin iradə sərbəstliyi mülki qanunvericiliyin əsas prinsiplərindən biri olduğu halda, onların öz mülki hüquqlarını məniəsiz həyata keçirmə imkanlarını bütün hallarda imperativ hüquq normalarının dar çərçivəsinə salmaq olmaz.

Hüquq ədəbiyyatında hüquq normaları səlahiyyətverici, məcburəddici və qadağanəddici normalar kimi də qruplaşdırılırlar. Səlahiyyətverici norma dedikdə mülki hüquq subyektlərinə müxtəlif hüquqlar və hüquqi imkanlar verən normalar anlaşılır.

Məsələn, AR MM-in 21-ci maddəsi hüququ pozulmuş şəxsə ona vurulmuş zərərin ödənilməsinə tələb etmək hüququ, 328-ci maddəsi tərəflərə müxtəlif şərtlərlə əqdlər bağlamaq imkanını verirlər ki, bunlar səlahiyyətverici hüquq normaları sayılırlar.

Məcburəddici mülki hüquq norması subyektlərin üzərinə müəyyən mülki hüquqi vəzifələr qoyur. AR MM-in 1099-cü maddəsinə əsasən hüquqi və ya fiziki şəxs öz vəzifəsinin icrası zamanı işçisinin vurduğu zərəri ödəməlidir. Burada hüquqi və fiziki şəxsin üzərinə onun işçisinin vurduğu zərəri

ödəmək vəzifəsi qoyulduğundan bu norma məcbureddici norma adlanır.

Qadağanedicililik hüquq norması şəxsin müəyyən hərəkətdən çəkinməsinə təmin edir. AR MM-in 16-2-ci maddəsinə əsasən mülki hüquqlardan rəqabətli məhdudlaşdırma məqsədilə istifadə edilməsinə yol verilmir. Bu halda şəxsə rəqabətli məhdudlaşdırmağa yönəlmiş hərəkət qadağan ediləndən bu norma qadağanedicililik norma adlanır.

Mülki hüquq normalarının belə bölgüsü mövqeyindən Mülki Məcəllənin təhlili göstərir ki, səlahiyyətvericililik formalar məəcəllədə tam əksəriyyəti təşkil edir. Belə ki, bu normalar bütün dispozitiv normaları və imperativ normaları bir hissəsinə əhatə edərək, mülki qanunvericiliyin yolverilənlik prinsipinin təminatçıları kimi çıxış edirlər. Məcəllədə dispozitiv və səlahiyyətvericililik mülki hüquq normalarının çoxluğu ölkəmizin yeni iqtisadi şəraitinin tələbləri ilə şərtlənir və yeni keyfiyyətli çoxsaylı mülki hüquq münasibətlərinin daha da dolğun və tam tənzimlənməsinə təmin edirlər.

Yeni Məcəllə bütün mülki hüquq normalarının bazar iqtisadiyyatı və azad sahibkarlıq baxımından keyfiyyətlə yenilənməsi ilə yanaşı, bir sıra yeni hüquqi anlayışlarla zənginləşmişdir. Buraya konsessiya, uzufrukt, fransayzinq, brokerlik, renta və s. kimi əvvəlki mülki qanunvericiliyə məlum olmayan anlayışları daxil etmək olar.

Keyfiyyətə global yenilənmə ilə yanaşı Mülki Məcəllə hüquqi tənzimləmə sahəsində də mülki qanunvericiliyin xüsusi əhəmiyyətini və çəkisini nəzərdə tutmuşdur. Belə ki, MM-in 23-cü maddəsinə əsasən ailə, əmək münasibətləri, təbii ehtiyatlardan istifadə, ətraf mühitin mühafizəsi, müəlliflik hüquqi və əlaqəli hüquqlarla bağlı münasibətlər, bu sahələr üzrə xüsusi qanunvericilikdə ayrı qayda nəzərdə tutulmadıqda mülki qanunvericilik və mülki hüquq normaları müəyyənləşdirən başqa hüquqi aktlar ilə tənzimlənilir. Buna müvafiq olaraq AR Ailə Məcəlləsinin 4-cü maddəsində, Su Məcəlləsinin 3-cü maddəsində, Meşə Məcəlləsinin 4-cü maddəsində göstərilir ki, bu məcəllələrdə başqa qayda nəzərdə

tutulmadıqda bu sahələrin bir sıra hüquqi məsələləri mülki qanunvericiliklə tənzimlənilir. Mülki qanunvericiliyin bütün bu qanunvericilik sistemində aparıcı-tamamlayıcı rolu onun cəmiyyətin iqtisadi-sosial həyatında tutduğu mühüm mövqeyi ilə izah olunur.

Təəssüflə qeyd edilməlidir ki, yeni Mülki Məcəllənin bu dəyərli keyfiyyətləri ilə yanaşı onun quruluşunda və bir sıra normalarında bəzi qüsurlara yol verilmişdir.

Məsələn, MM-in 158.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuşdur ki, mülkiyyət hüququnun başqa şəxsə keçməsi, həmin əmlaka digər əmlak hüquqlarının xitamına səbəb olur. Şübhəsiz ki, bununla razılaşmaq olmaz. Elo həmin maddədə digər əmlak hüquqlarına girov, servitut, əmlakdan istifadə hüquqları aid edilmişdir. Məcəllənin 243,255.7 və 274-cü maddələrində birmənalı şəkildə müəyyən edilmişdir ki, mülkiyyət hüququnun başqa şəxsə keçməsi göstərilən hüquqların xitamına səbəb olmur. Yaxud Məcəllədə bəzən "qəyyum" və "həməyəci" anlayışlarının dolaşmaq salındığından bir sıra hüquqi təhriflər baş vermişdir. Məcəllənin 30-cu maddəsində göstərilir ki, "14 yaşından 18 yaşınadək olanlar əqdləri qəyyumun yazılı razılığı ilə bağlayırlar". Halbuki, Məcəllənin 33.6-cı maddəsinə əsasən belə şəxslərin üzərində qəyyum yox, həməyəci təyin edilir. Belə səhvlərə Məcəllənin 33,34,36,38 və s. maddələrində də yol verilmişdir.

Uzun illərdən bəri mülki və mənzil qanunvericiliyində vətəndaşlıq hüququ qazanmış "yaşayış sahəsi" termininin "yaşayış otağı" termini ilə əvəz edilməsi dolaşıqlarla, qanunların kolliziyası ilə nəticələnmişdir. Əvvəla otaq Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində göstəriləni kimi mənzilin divar və arakəsmələrlə bir-birindən ayrılmış bir qismidir"¹ Yaşayış sahəsi isə bir neçə otaqdan ibarət ola bilər. Belə termin dəyişməsi nəticəsində MM-in 683.2-ci maddəsində otağın bir hissəsinin üçüncü şəxsin istifadəsinə vermək hüququ nəzərdə tutulmuşdur. Bunun nə dərəcədə məqbul olması məsələsini bir yana

---

¹ Bax: "Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti". Bakı, 1983. cild 3, səh. 452

qoysaq da nəzərə alınmalıdır ki, AR Mənzil Məcəlləsinin imperativ xarakterli 52-ci maddəsinə əsasən "...otağın bir hissəsi kirayə müqaviləsinin müstəqil predmeti ola bilməz".

Nəhayət, Məcəllənin quruluşunda da bəzi qüsurlara yol verilmişdir. Belə ki, Mülki Məcəllə qəbul edilərkən qüvvədə olan "Normativ hüquqi aktlar haqqında" 26 noyabr 1999-cu il tarixli Qanunun 23-cü maddəsinə əsasən hüquq normaları "maddə" adı altında maddələr şəklində qanunlara daxil edilir. Maddələr isə öz növbəsində ayrı-ayrı hüquq normalarını əks etdirən bəndlərə, bəndlər isə yarımbəndlərə bölünə bilərlər. Yeni Məcəllənin hüquq normalarını əks etdirən maddələrinin quruluşu qanunun bu tələbləri ilə uzlaşmır. Məcəllədə maddələr rəqəmlərlə işarələnmiş bölgülərə ayrılmış və bu bölgülər də öz növbəsində maddə adlandırılmışlar. Bu baxımdan Məcəllənin təkcə 123-cü maddəsində 29 maddə yerləşdirilmişdir. Hər şeydən əvvəl şübhəsizdir ki, maddənin tərkibində maddə ola bilməz. Belə bölgünün uğursuzluğu Məcəllənin özündə aydınca görünür. Məsələn, Məcəllədə maddə adlandırılmış 1023.1.4. bölgüsündə göstərilir: "Müəyyən gündə". Aydındır ki, özündə müstəqil hüquqi norma əks etdirməyən bu yarımçıq cümlə maddə anlayışının tələblərinə cavab vermir. Bu bölgü ancaq müəyyən bir normanı nəzərdə tutan maddənin məzmunu ilə birlikdə hüquqi mənə ala bilər və buna görə də həmin maddənin tərkib hissəsinə daxil edilməlidir.

"Normativ hüquqi aktlar haqqında" Qanuna müvafiq olaraq maddənin daxilində onun sayına bir rəqəm əlavə edil-məklə işarələnmiş mətnlər maddənin bəndləri, iki rəqəm əlavə edilmiş mətnlər isə həmin bəndlərin yarımbəndləridir. Məsələn, Məcəllənin yuxarıda göstərdiyimiz 1023-cü maddəsin-də nəzərdə tutulmuş 1023.1. bölgüsü onun bəndi, 1023.1.1, 1023.1.2., 1023.1.3. və 1023.1.4. bölgüləri isə həmin bəndin yarımbəndləridir:

Fikrimizə, maddənin bitgin hüquqi norma kimi daha oxunaqlı və anlaşılıqlı olması üçün, məsələn, həmin 1023-cü maddənin tərkibində olan 1023.1. bölgüsü 1023-cü maddənin

birinci bəndi, 1023.1.1. bəlgüsü isə 1023-cü maddənin birinci bəndinin birinci yarımbəndi kimi səsənmələri daha yaxşı olardı. Əslində Mülki Məcəllənin özündə də bu prinsip müşahidə edilir. Belə ki, Mülki Məcəllə 1325 maddədən ibarət bir qanunvericilik aktı kimi qəbul edilmişdir. Oğər Məcəllənin mətnində maddə adlandırılmış bəlgülər də maddələr strukturuna daxil edilmiş olsaydı, maddələrin sayı 4864 olmalı idi. Bu bəlgülərin maddələr strukturunda yer tapma bilməməsi, onların maddənin hüquqi anlayışı ilə uyarsızlığının bariz təzahürüdür. Yeri gəlmişkən qeyd etməyə dəyər ki, bir sıra dövlətlərin, o cümlədən qonşularımız Rusiyanın və Gürcüstanın Mülki məcəllələri maddələrə, bəndlərə /hissələrə/ yarımbəndlərə bölünmə prinsipi üzərində qurulmuşdur.

Lakin qanunvericilik qaydasında düzəlməsi çətin olmayan bu və buna bənzər digər qüsurlar yeni Mülki Məcəllənin yüksək dəyərində xələf gətirə bilməzlər. Gərgin yaradıcılıq fəaliyyətinin, elmi axtarırların və təhlillərin məhsulu olan bu Məcəllə suveren Azərbaycan Respublikasının sırf özünə məxsus ilk fundamental və mükəmməl mülki qanunvericilik aktıdır.

Respublika Konstitusiyasının müddəaları əsasında yaradılmış və çoxsaylı mülki hüquq normalarını özündə cəmləşdirmiş və sistemləşdirmiş bu qanunvericilik aktı öz növbəsində mülki hüququn əsas mənbəsidir.

IV FƏSİL

MÜLKI HÜQUQUN MƏNBƏLƏRİ

Hüququn mənbələri hüquq ədəbiyyatında dövlətin hüquqyaradıcılığı fəaliyyətinin xarici təzahürü adlandırılır. Müxtəlif formalarda hüquqi normanın ifadəsi tarixən hüququn mənbələri sayılır. Bir sıra hüquqşünas alimlər, o cümlədən Q.F.Şerşeneviç, S.İ.Vilyanski hüququn mənbələrini maddi və formal deyə iki yerə ayırırlar. Hüququn maddi mənbəi kimi bu hüququ yaradan qüvvəni, formal mənbəi kimi hüquqi formaların ümumiməcburi xarakterini ifadə edən formaları qəbul edirdilər.

Sonralar İ.D.Durmanov da eyni mövqedən çıxış edərək yazırdı: "Hüququn mənbəi termini iki mənə daşıyır. Geniş mənada hüququn mənbəi dövlətin iradəsi, dar mənada bu iradəni ehtiva edən və məcburi hüquq qaydaları qüvvəsi almış normativ aktlardır"¹

Fikrimizcə, dövlətin /onun səlahiyyətli orqanlarının/ iradəsini birbaşa hüququn mənbəi adlandırmaq çox da uğurlu deyil. Çünki hüquq real anlamdır və ancaq dövlətin /onun səlahiyyətli orqanlarının/ iradəsi izhar olunduqda yaranır. Onun izhar olunmamış iradəsi heç bir hüquq yaratmadığından hüququn mənbəi də ola bilməz. Hüququn mənbəi isə onun müəyyən edilmiş formada və qaydada normativ hüquqi akt kimi ifadə edilmiş iradəsidir ki, onu dərk etmək və icra etmək mümkün olsun. Dövlətin hüquqyaratma səlahiyyətini isə hüququn mənbəi yox, hüquqyaratma mənbəi adlandırmaq daha doğru olardı.

Beləliklə, hüququn mənbələrini ilk növbədə dövlətin qanunvericilik aktları və onların əsasında qəbul edilmiş digər normativ hüquqi aktlar, bir sözlə qanunvericilik sistemində daxil olan hüquqi aktlar təşkil edirlər. Azərbaycan Respublikası

---

¹ Bax: Курс советского уголовного права. Москва, 1970, том 1, стр.155

Konstitusiyasının 147-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində Konstitusiya, referendumla qəbul edilmiş aktlar, qanunlar, fərmanlar, Nazirlər Kabinetinin qərarları və Mərkəzi İcra Hakimiyyəti orqanlarının normativ aktları daxildir.

Bu baxımdan mülki hüququn mənbəini hər şeydən əvvəl Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına əsaslanan Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi təşkil edir. Mülki Məcəllə ilə yanaşı mülki hüququn mənbələri sırasına Konstitusiyaya və mülki Məcəlləyə müvafiq qəbul edilmiş digər mülki qanunvericilik aktları və mülki hüquq normaları müəyyənləşdirən sair normativ hüquqi aktlar da daxildir. Mülki qanunvericilik aktları dedikdə Konstitusiyaya əsaslanaraq referendumla qəbul edilmiş aktlar və Milli Məclisin qəbul etdiyi qanunlar anlaşılır. Bu qanunvericilik aktları əsasında qəbul edilən və mülki hüquq normaları müəyyənləşdirən normativ hüquqi aktlara isə Respublika Prezidentinin Fərmanları, Nazirlər Kabinetinin qərarları, Mərkəzi İcra Hakimiyyəti orqanlarının normativ aktları daxildir.

Məsələn, "İcarə haqqında" 30 aprel 1992-ci il tarixli, "Azərbaycan Respublikasında dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında" 7 yanvar 1993-cü il tarixli qanunlar mülki qanunvericilik sistemində daxil olan mülki qanunvericilik aktlarıdır. Bu qanunlar əsasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 7 fevral 1997-ci il tarixli fərmanla "İcarəyə verilmiş dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi haqqında" Əsasnamə təsdiq etmişdir. Bu Əsasnamədə çoxsaylı mülki hüquq normaları müəyyən edilmişdir. Buna görə də bu Əsasnamə də yuxarıda göstərilən qanunlarla yanaşı mülki hüquq normaları müəyyənləşdirən normativ hüquqi akt kimi mülki hüququn mənbəidir.

Bundan başqa Naxçıvan Muxtar Respublikasında Nax. MR-ın qanunları və Nazirlər Kabinetinin qərarları, fəliyyəti göstərdikləri ərazilərdə, habelə yerli icra orqanlarının və bələdiyyələrin normativ xarakterli aktları, mülki hüquq normalarını müəyyən etdikləri halda mülki hüququn mənbələri kimi çıxış edirlər.

Bununla birlikdə suveren Azərbaycan Respublikası Birləşmiş Millətlər təşkilatının üzvü kimi beynəlxalq hüququn subyektidir və beynəlxalq aləmdən təcrid olunmuş vəziyyətdə yaşaya bilməz. Odur ki, AR Konstitusiyasının 10-cu maddəsində bəyan edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərlə münasibətlərini hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulan prinsiplər əsasında qurur. Bu prinsipdən çıxış edərək Konstitusiya səviyyəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan normativ hüquqi aktlarla /Konstitusiya və referendumla qəbul olunmuş aktlar istisna olmaqla/ Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir. Bu konstitusiya prinsipinə əsasən qanunvericiliyin müxtəlif sahələrində, o cümlədən Mülki hüquq qanunvericiliyində də xüsusi normalar nəzərdə tutulmuşdur. AR MM-nin 3-cü maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr Mülki Məcəllə ilə tənzimlənmiş Mülki hüquq münasibətlərinə birbaşa tətbiq edilir. Əgər beynəlxalq müqavilələrdən onun tətbiqi üçün dövlətdaxili normativ hüquqi aktın qəbul edilməsi nəzərdə tutularsa bu dövlətdaxili aktın müddəalarına əsasən normaların tətbiqi məsələsi həll edilir. Əgər Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilədə müəyyənləşdirilmiş normalar respublikanın mülki qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş normalardan fərqlənersə, beynəlxalq müqavilənin normaları tətbiq edilir. Görülmüyü kimi Azərbaycanda mülki hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsinə respublikanın tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin normaları birbaşa qüvvədədir və bəzi hallarda respublika qanunları ilə müqayisədə üstünlüyə malikdir.

Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr məsələləri "Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında" 18 iyun 1995-ci il tarixli Qanunla tənzim edilir. Beynəlxalq müqavilələrə tərəfdar çıxmaq dedikdə onların

Azərbaycan Respublikası üçün məcburiliyinin qəbul edilməsi anlaşılır. Belə məcburiliyin qəbul edilməsi üsulları göstərilən qanunun 3-cü maddəsində müəyyən edilmişdir. Beynəlxalq normaların Azərbaycan Respublikası üçün məcburiliyinə razılıq: müqavilənin imzalanması, müqaviləni təşkil edən sənədlərin mübadiləsi, müqavilənin ratifikasiyası, qəbul edilməsi, təsdiq edilməsi, ona qanunun və ya razılığa gələn tərəflərin şərhləşdirdiyi digər üsullarla ifadə edilir. "Ədəbi və bədii əsərlərin qorunması haqqında Bern Konvensiyasına qoşulmaq barədə" 3 yanvar 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu buna misal ola bilər. Bəzən beynəlxalq müqavilələr hissəvi olaraq xüsusi rəylə qəbul edilə bilər. Məsələn, "Əqli mülkiyyət sahəsində hüquq pozuntularının qarşısının alınması sahəsində əməkdaşlıq haqqında Sazişin xüsusi rəylə təsdiq edilməsi barədə" 3 yanvar 1999-cu il tarixli Qanunla Azərbaycan Respublikası həmin Sazişə qoşulmaqla yanaşı, Sazişin 7-ci maddəsi və 8-ci maddəsinin bir hissəsi üzrə öz üzərinə öhdəliklər götürmüşdür. Beynəlxalq müqavilənin məcburiliyinə razılıq verilməsilə əlaqədar bəzən respublika qanunvericiliyinə müvafiq dəyişikliklər edilir və ya lazımı yeni normativ-hüquqi akt qəbul edilir. Qalan hallarda beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulan hüquqi normalar Respublikanın ərazisində birbaşa tətbiq edilir. AR Konstitusiyasında göstərildiyi kimi Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının hüquq sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Bu beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş mülki hüquq normaları öz növbəsində mülki hüquq qanunvericiliyi sistemində daxildir.

Beləliklə bu mülki hüquq normaları AR Mülki Məcəlləsi və mülki hüquq normaları müəyyənləşdirən digər normativ hüquqi aktlarla birlikdə mülki hüququn mənbələrinin tərkib hissəsinə daxildir.

Azərbaycan Respublikası mülki qanunvericiliyi sistemində qanunvericilikdə nəzərdə tutulduğu halda işgüzar adətlər və oxlaq normaları daxil olurlar. Müstəqil Azərbaycan Respubli-

kasının yeni iqtisadi həyatında bu anlayışların xüsusi əhəmiyyəti var.

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 10-cu maddəsinə əsasən sahibkarlıq fəaliyyətinin istənilən sahəsində təşəkkül tapan və geniş tətbiq edilən, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmayan davranış qaydası işgüzar adət sayılır. Mülki hüquq münasibəti subyektlərinin bu işgüzar adətlərdən istifadəsinə o halda yol verilir ki, onlar qanunvericiliyə və müqaviləyə zidd olsunlar. Qanunvericiliyin yol verdiyi və müqavilədə nəzərdə tutulmuş qalan işgüzar adətlər mənişsiz olaraq tətbiq edirlər. Bəzən işgüzar adətlərin tətbiq edilməsi birbaşa qanunvericilikdə nəzərdə tutulur. Belə ki, AR MM-in 390.7 maddəsinə əsasən əgər müqavilə şərti onun iştirakçıları tərəfindən və ya dispoziitiv norma ilə müəyyənləşdirilməyibsə belə şərtlər işgüzar adətlərlə müəyyənləşdirilir. Eləcə də MM-in 425.1 maddəsində müəyyən edildiyi kimi öhdəliklərin icrası zamanı tərəflər arasında şərtləşdirilmiş qaydalar nəzərdə tutulmadıqda onlar işgüzar adətlərə və ya adətən irəli sürülən digər tələblərə müvafiq olaraq hərəkət etməlidir.

Beləliklə, qanunvericiliyə zidd olmayan işgüzar adətlər müəyyən hallarda mülki münasibətlərin tənziçisi kimi çıxış edərək mülki qanunvericilik və beynəlxalq hüquqi normalar ilə birlikdə mülki hüququn mənbəi sisteminə daxil olurlar.

Əxlaq qaydaları özü-özlüyündə mülki hüququn mənbəi deyillər. Lakin hər bir hüquqi dövlətin qanunları mənəliklərin sınağından çıxmış əxlaq qaydalarından təcrübə olunmuş şəkildə formalaşa bilməzlər. Əxlaq anlayışının ehtiva etdiyi xeyirxahlıq, doğruluq, halallıq, humanizm və s. kateqoriyalar mədəni dövlətlərin qanunvericiliyində müəyyən edilmiş normaların əsasını təşkil edirlər. Əxlaq və hüquq ictimai münasibətlər formaları kimi bir çox oxşar cəhətlərə malikdirlər, çünki bunların hər ikisi eyni sosial funksiya həyata keçirərək, insanların davranış qaydalarını nizamlayırlar. Lakin bunların arasında əsas fərq ondan ibarətdir ki, hüquq normaları dövlətin qanunları və digər normativ hüquqi aktlarla, zəruri halda məcbureddici üsullarla həyata keçirildiyi halda, əxlaq normaları insanların mə-

növiyyət, inamı, ümumi qəbul edilmiş adətlər əsasında könüllü həyata keçirilir. Əxlaq qaydaları o zaman ümumi məcburi xarakter alır ki, onlar qanunvericiliyin normasında öz əksini tapsın. Lakin hamılıqla qəbul edilmiş əxlaq qaydalarına ümumiyyətlə riayət edilməsi mülki qanunvericilikdə birbaşa təsbit edilməmişdir. Belə ki, AR MM-in 18-ci maddəsinə əsasən mülki hüquqların müdafiəsi qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada və qanuna, ictimai qaydaya və əxlaqa zidd olmayan üsullarla həyata keçirilir.

Əxlaq qaydalarına ümumiyyətlə riayət edilməsini nəzərdə tutan normalardan fərqli olaraq bir sıra mülki hüquq normasında konkret əxlaqi keyfiyyət tələbinin pozulmasının hüquqi nəticələri nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, əxlaqın doğruluq, düzlük kateqoriyalarının antipodu olan aldatma təsiri altında bağlanmış əqd AR MM-in 339.3-cü maddəsinə əsasən etibarsız sayıla bilər. Yaxud AR MM-in 1137-ci maddəsinə əsasən miras qoyanın iradəsinə qarşı əxlaqsız hərəkətlər etmiş şəxs ləyaqətsiz vərsə qismində qanun üzrə, nə də vəsiyyət üzrə vərsə ola bilməz.

Göründüyü kimi əxlaq qaydaları bir sıra mülki hüquq normalarında qanuniləşdirilmiş və buna görə də mülki hüquq qanunvericiliyi sisteminə daxil olaraq mülki hüququn mənbəi olmuşdur.

Uzun illər hüquq ədəbiyyatında məhkəmə qərarlarının mülki hüququn mənbələri sırasında yeri haqqında mübahisələr olmuşdur.

Hakimiyyətin bölünməsi prinsipi əsasında təşkil edilmiş suveren Azərbaycan Respublikasında müstəqil məhkəmə hakimiyyətinin yaradılması bu məsələyə xeyli aydınlıq gətirdi. Ölkədə Konstitusiyaya nəzarətini həyata keçirən, Konstitusiyaya zidd olan qanunları və digər normativ hüquqi aktları qüvvədən salmaq səlahiyyətinə malik olan Konstitusiyaya məhkəməsinin respublikanın bütün ərazisində məcburi qüvvəyə malik olan mülki qanunvericiliyə aid qərarları şübhəsiz ki, mülki hüququn mənbəidir. Bu halda konstitusiyaya məhkəməsi qüvvədə olan qanunun və ya digər normativ hüquqi aktın məzmununa

müdaxilə edir və onların qanuniliyi haqqında məcburi qüvvəyə malik olan normativ akt qəbul edir.

Hüquq ədəbiyyatında bəzi müəlliflər belə bir fikir irəli sürmüşlər ki, Ali Məhkəmə plenumlarının ümumi xarakterli qərarları hüququn mənbələridir. /professorlar T.Orlovski, Q.İsaev, V.Smolitski, Y.Kalmikov və başqaları/. Digər müəlliflər /professorlar N.Yeçqorov, Y.Suxanov və başqaları/ əks mövqedə dayanaraq iddia edirlər ki, məhkəmə qərarları hüququn mənbəi ola bilməzlər. Şübhəsiz ki, biz də bu axırıncıların nöqteyi nəzərini dəstəkləyir və hesab edirik ki, Ali Məhkəmə qərarları hüququn mənbəi ola bilməzlər. Bu qərarlar ancaq qüvvədə olan qanunların düzgün tətbiqini təmin etməyə yönəldirlər və heç bir yeni hüquqi norma yaratmırlar. Mülki hüququn mənbəinə qanunvericilik aktlarında və onların əsasında qəbul edilmiş mülki hüquq normaları müəyyənləşdirən digər normativ hüquqi aktlarda təsbit edilmiş hüquqi normalar daxildir. Məhkəmə qərarları isə bu hüquqi aktlar sırasına daxil deyildir. Hər hansı bir normanın hüququn mənbəi olması üçün sadalanan normalardan birində nəzərdə tutulmalıdır.

Qanunvericilik səlahiyyəti olmayan Ali Məhkəmənin ümumi xarakterli qərarları qüvvədə olan qanunların məhkəmə şərhidir /təfsiridir/ və qanunların düzgün və eyni qaydada icrasının təmin edilməsində böyük praktiki əhəmiyyətə malik olan aktdır. Bu fikri əsaslandırmaq üçün Ali Məhkəmə Plenumunun qərarlarına nəzər salmaq kifayətdir. "Şərəf və ləyaqətin müdafiəsi barədə qanunvericiliyin tətbiq edilməsi təcrübəsi haqqında" AR Ali Məhkəməsi Plenumunun 14 may 1999-cu il tarixli qərarında bu təcrübənin müzakirəsinin məqsədi açıqlanarkən göstərilmişdir ki, qərar, "qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən düzgün və eyni cür tətbiq edilməsi məqsədi ilə" qəbul edilmişdir. Göründüyü kimi söhbət qüvvədə olan qanunun düzgün tətbiqindən gedir və belə qərar qanun tətbiqi sahəsində böyük əhəmiyyətinə baxmayaraq qanunvericilik aktları sistemində daxil edilə bilməz və mülki hüququn mənbəi sayıla bilməz.

Bözən MM-ın 19-cu maddəsinə əsasən dövlət hakimiyyəti orqanının və yerli özünüdarə orqanlarının aktlarının məhkəmə tərəfindən etibarsız sayılması imkanına istinad edərək, belə məhkəmə qərarlarının mülki hüququn mənbələri sırasına daxil edilmələrinə cəhd edilir.

Bu fikirlə qətiyyətlə razılaşmaq olmaz. Hər şeydən əvvəl maddənin mətnindən görüldüyü kimi söhbət ancaq həmin orqanların qeyri-normativ xarakterli aktlarından gedir. Məlumdur ki, qeyri-normativ akt heç bir normativ hüquq yaratmadığı kimi, onun etibarsız sayılması haqqında məhkəmə qərarı da fərdi xarakterli məhkəmə aktı kimi hüququn mənbəi sayıla bilməz.

Bələliklə mülki hüququn mənbələri Respublika Konstitusiyasına əsaslanan AR Mülki Məcəlləsindən, digər mülki qanunvericilik aktlarından, mülki hüquq norması müəyyənləşdirən sair normativ hüquqi aktlardan, Konstitusiyaya məhkəməsinin normativ aktlarından, beynəlxalq müqavilələrdən, işgüzar adətlərdən və əxlaq qaydalarından ibarətdir. Müəyyən orazılarda Naxçıvan MR qanunları və Nazirlər Kabinetinin qərarları yerli icra hakimiyyəti orqanlarının və bələdiyyələrin qərarları qüvvədə olaraq, mülki hüququn mənbələri sırasına daxil olurlar.

Mülki hüququn mənbəi mülki hüququn predmetinə daxil olan ictimai münasibətləri tənzimləyən hüquqi və sosial normalar toplusudur.

MÜLKİ QANUNVERİCİLİYİN TƏTBİQİ

Hüquqi dövlətin ali məqsədi- insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi- təkcə demokratik dəyərlərə, ədalətə, milli marağa, beynəlxalq hüququn ümumi qəbul edilmiş prinsiplərinə əsaslanan, həyatın bütün tələblərinə cavab verən, elmi əsaslı və praktiki məqbul qanunların qəbulu ilə əldə edilmir. Əsas məsələ bu qanunların düzgün tətbiqindən ibarətdir. Qanunların düzgün tətbiqi dövlətin qanunvericilik və qanuntətbiqi sahəsində ahəngdar fəaliyyəti və qanunların aliliyinin rəhnidir. Qanunvericiliyin ümumi prinsipləri, normativ hüquqi aktlar qəbul etmə səlahiyyətləri, bu aktların qanunvericilik sistemində yeri və qüvvəsi, onların qüvvəyə minməsi kimi əsas məsələlər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında həll edilmişdir. Bu Konstitusiya müddəaları əsasında qəbul edilmiş "Normativ hüquqi aktlar haqqında" 26 noyabr 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikası qanunu ilə qanunvericiliyin bütün sahələrinin eyni qaydada nizamlanması məsələləri ətraflı tənzimlənmişdir. Bu qanunla Azərbaycan Respublikası qanunlarının və başqa normativ hüquqi aktlarının hazırlanması, qüvvəyə minməsi, şərhı və bunlarla əlaqədar müvafiq dövlət orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyəti qaydaları müəyyən edilmişdir. Konstitusiya prinsiplərinə əsaslanan bu ümumi hüquqi normalar qanunvericiliyin ayrı-ayrı sahələrində eyni məsələlərin həllində nəzərə alınmışlar.

Mülki hüquq qanunvericiliyi sahəsində bu məsələlər Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində tənzim edilir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında müəyyən edildiyi kimi əsasını Konstitusiya təşkil edən qanunvericilik sisteminə referendumla qəbul edilmiş aktlar, qanunlar, fərmanlar, Nazirlər Kabinetinin qərarları mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktları daxildir. Azərbaycan

Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr bu sistemin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Öz səlahiyyətləri daxilində yerli icra hakimiyyəti orqanları və bələdiyyələr normativ xarakterli aktlar qəbul edə bilərlər. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına müvafiq Konstitusiya məhkəməsinin qərarları, Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarları və Milli Bankın qərarları da normativ xarakterli aktlardır.

Bütün bu aktlar müəyyən zamanda müəyyən şəxslərin mənasibotlərini tənzimləmək üçün qəbul edilmiş məcburi xarakter daşıyan hüquqi normalardan ibarət olurlar. Bu normaların tətbiqi qaydaları qanunvericiliklə müəyyən edilir. Buna görə də hüquq normaları müəyyən edən aktların zaman, məkana və şəxslərə görə qüvvəsi olur. Mülki qanunvericiliyin zaman, məkana və şəxslərə görə qüvvəsi AR MM-nin 7-9-cu maddələrində nəzərdə tutulmuşdur.

Bütün normativ hüquqi aktlar kimi mülki qanunvericilik aktları da ancaq qüvvəyə mindikdən sonra və qüvvədə olduğu müddətdə tətbiq oluna bilərlər. Buna görə də istənilən belə akt ya daimi, ya da müəyyən zaman kəsiyində qüvvədə olurlar ki, buna qanunvericiliyin zaman, məkana görə qüvvəsi deyilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 98, 113 və 120-ci maddələrini əsasən Azərbaycan Respublikasının qanunları, Prezidentin fərmanları, Nazirlər Kabinetinin qərarları onlarda başqa qayda nəzərdə tutulmadıqda dərc edildikləri gündən qüvvəyə minirlər. "Normativ hüquqi aktlar haqqında" Qanunun 41.2 maddəsinə əsasən Mərkəzi İcraiyyə Hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktları, yerli icra hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarının və Azərbaycan Respublikasının Milli Bankının normativ aktları müəyyən edilmiş qaydada dövlət qeydiyyatından keçdikdən sonra, özlərində başqa qayda tutulmadıqda dərc edildiyi gündən qüvvəyə minirlər.

Beləliklə, bütün bu sadalanan aktlarda nəzərdə tutulan mülki hüquq normaları, bu aktlarda başqa qayda nəzərdə tutulmadıqda dərc edildikləri gündən qüvvəyə minirlər.

Azərbaycan Respublikası MM-in 7.1-ci maddəsinə əsasən mülki qanunvericilik müddəaları qüvvəyə mindikdən so-

nra və qüvvədə olduqları müddətdə baş vermiş mülki hüquq münasibətlərinə tətbiq edilir. Bütün hüquqi normativ aktlar kimi mülki qanunvericiliyin də geriyyə qüvvəsi yoxdur, yəni qüvvəyə mindiyi vaxtdan əvvəl baş vermiş münasibətlərə tətbiq edilmir. Lakin AR Konstitusiyasının 149-cu maddəsinin VII hissəsində müəyyən istisna nəzərdə tutulmuşdur. Həmin normaya əsasən fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqi vəziyyətini yaxşılaşdıran, hüquq məsuliyyətini aradan qaldıran və ya yüngülləşdirən normativ hüquqi aktların qüvvəsi geriyyə şamil edilir. Bu Konstitusiya prinsipinə müvafiq olaraq AR MM-in 7.3. maddəsində göstərilir ki, "Mülki hüquq subyektlərinə ziyan vurarsa və ya onların vəziyyətini pisləşdirsə mülki qanunvericiliyin geriyyə qüvvəsi ola bilməz". Məsələn, Azərbaycan Respublikası MM-in 1159.4, 1159.5 maddələrinə əsasən əvvəlki Məcəllə ilə ölənin vərasəsi sayılmayan bir sıra şəxslər - xalalar, bibilər, dayılar, əmilər, onların uşaqları və s. qanun üzrə vərasələr sırasına daxil edilmişlər. Nə qədər ki, yeni qanun sadalanan şəxslərin hüquqi vəziyyətini yaxşılaşdırır, onun qüvvəsi geriyyə şamil edilir. Bu maddələrdə nəzərdə tutulmuş şəxslər Məcəllə qəbul olunanadək açılmış vərasəliyyə vərasəliyinin qəbulu və növbəlilik qaydalarına riayət etməklə rəddə edə bilərlər.

Nəzərə almaq lazımdır ki, qanunlar mülki hüququn bütün subyektlərinin hüquqi vəziyyətini yaxşılaşdırdıqda geriyyə şamil edilir. Mülki münasibətlərdə iştirak edən iki və daha çox tərəflərdən birinin vəziyyətini yaxşılaşdıran, lakin digərinin vəziyyətini pisləşdirən qanunların geriyyə qüvvəsi ola bilməz.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi normativ hüquqi aktlar qüvvədə olduqları müddət ərzində tətbiq edilir. Normativ hüquqi akt, onun özündə ayrı hal nəzərdə tutulmamışsa müddətsiz qüvvədə olur. Bəzi hallarda akt bütövlükdə, yaxud onun bir hissəsi müəyyən edilmiş müddətdə qüvvədə ola bilər. Bəli aktların müddəti bitdikdə, heç bir əlavə akt qəbul edilmədən qüvvədən düşürlər.

Normativ hüquqi aktların, o cümlədən mülki qanunvericilik aktlarının bir qayda olaraq müddətsiz olması onların həmişəlik və əbədi olması demək deyildir. Həyat daima inkişafdadır. Belə inkişaf yeni ictimai münasibətlər yaradır ki bunlar qüvvədə olan qanunvericilik aktları ilə tənzim edilməmişlər. Bəzi qanunvericilik aktları köhnəlir, öz əhəmiyyətini itirir, bəziləri isə yeni şəraitə müvafiq olaraq təkmilləşmə tələb edir. Həyatın bütün bu gerçəkliklərinə əsasən normativ hüquqi akt onu qəbul etmiş və ya qanunvericiliklə buna müvəkkil edilmiş orqanın aktı ilə qüvvədən düşmüş hesab edilir, onlara əlavələr və dəyişikliklər edilir. Normativ hüquqi aktlar və ya onun ayrı-ayrı hissələri əsasən yeni qəbul edilmiş akta zidd olduqda və yaxud onları əvəz edən yeni akt qəbul edildikdə qüvvədən düşür. "Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında" 28 dekabr 1999-cu il tarixli Qanunun 3-cü maddəsində göstərilir ki, "Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsi qüvvəyə mindiyi gündən "Azərbaycan SSR Mülki Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan SSR-in 1964-cü il 11 sentyabr tarixli qanunu ilə təsdiq olunmuş Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi qüvvədən düşmüş hesab edilsin".

Həmin Qanunun 5-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının mülki qanunvericiliyi sistemində daxil olan, lakin yeni Məcəlləyə uyğun olmayan normativ hüquqi aktlar, habelə mülki hüquq normalarını müəyyənləşdirən başqa aktlar həmin məcəlləyə uyğunlaşdırılanadək tətbiq edilə bilməz. Göründüyü kimi yeni mülki qanunvericilik aktının qəbulu ona zidd olan əvvəlki bütün normativ hüquqi aktların qüvvədən düşməsinə səbəb olur.

Normativ hüquqi aktlar və ya onun ayrı-ayrı hissələri Konstitusiyaya zidd olduqda Konstitusiya məhkəməsinin qərarı ilə qüvvədən düşmüş hesab edilir. Son zamanlar Konstitusiya Məhkəməsi bir sıra belə qərarlar qəbul etmişdir.

Məsələn, Konstitusiya Məhkəməsi 12 iyun 1999-cu il tarixli qərarı ilə o zaman qüvvədə olan "Kütləvi informasiya

vasitələri haqqında" 21 iyun 1992-ci il tarixli Qanunun 33-cü maddəsini şəxsin şəraf və ləyaqətinin məhkəmə müdafiəsini məhdudlaşdıran bir norma kimi AR Mülki Məcəlləsinin 7-ci maddəsinin I hissəsinə zidd olduğunu qeyd edərək, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60 və 71-ci maddələrinə uyğun olmadığına görə qüvvədən düşmüş hesab etmişdir.

Normativ hüquqi aktlar həmçinin Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə zidd olduqda öz qüvvəsini itirir.

Yeni normativ hüquqi aktın qəbul edilməsi ilə olaqədar, yaxud qüvvədə olan qanunlarda yeniliklər və təkmilləşdirmələr aparmaq lazım gəldikdə, həmin aktı qəbul etmiş orqan onlara dəyişikliklər və əlavələr edir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının MM-in /1964-cü il/ 25.1.-ci maddəsində hüquqi şəxsin Ödliyyə orqanlarında qeyd alınmasını müəyyən etmişdi. Təcrübədə belə qeydəalma zamanı yol verilən sürüdülməçilik hallarının qarşısını almaq və hüquqi şəxslərin çevik fəaliyyətini təmin etmək məqsədi ilə "Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında" 5 noyabr 1996-cı il tarixli qanunla qeydiyyatın 10 gün müddətində aparılması haqqında maddəyə müvafiq əlavə edildi. Normativ hüquqi aktlara edilmiş dəyişikliklər və əlavələr də dərc edildikləri andan qüvvəyə minir və qüvvədə olduqları müddətdə baş vermiş mülki hüquq münasibətlərinə tətbiq edilirlər. Beləliklə, bütün normativ hüquqi aktlar, o cümlədən mülki qanunvericilik aktları zamana görə qüvvələrinə əsasən qüvvədə olduqları müddətdə, yəni qüvvəyə mindiyi andan qüvvədən düşənə qədər baş vermiş müvafiq ictimai münasibətlərə tətbiq edilirlər. Onların geriyyə şamilliyi istisnadır. Qeyd etmək lazımdır ki, normativ hüquqi aktlar ancaq belə aktları qəbul etməyə səlahiyyəti olan orqanlar tərəfindən qəbul edildiklərinə görə onların qüvvədən düşməsinə də bu səlahiyyətli orqanlar həll edir. Lakin bununla yanaşı qanunvericiliklə müvəkkil edilmiş orqanlar da, o cümlədən Konstitusiya məhkəməsi də bu məsələnin həllində səlahiyyətliyərlər.

Normativ hüquqi aktlar, o cümlədən mülki hüquq qanunvericiliyi müəyyən zaman ərzində ancaq müəyyən məkan dairəsində tətbiq edilir ki, buna qanunvericiliyin məkana görə qüvvəsi deyilir. Mülki qanunvericiliyin məkana görə qüvvəsi konstitusiyaya müddəalarına əsasən AR MM-in 8-ci maddəsi ilə tənzimlənir. Həmin normaya əsasən mülki qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının istisnasız olaraq bütün ərazisində qüvvədədir. Mülki qanunvericiliklə nəzərdə tutulan hüquqlar Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində maneəsiz həyata keçirilə bilər və mühafizə edilməlidir. Lakin elə hallar ola bilər ki, normativ hüquqi akt müəyyən inzibati ərazi vahidinin ərazisində qüvvədə olsun. Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycan Respublikasının ayrılmaz tərkib hissəsi olduğundan Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktları onun ərazisində birbaşa hüquqi qüvvəyə malikdir. Lakin Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycan Respublikasının tərkibində muxtar bir dövlət kimi öz səlahiyyətləri daxilində qanunlar qəbul edə bilər. Məlumdur ki, turist xidmətləri göstərilməsi Azərbaycan mülki qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 138-ci maddəsinə əsasən Naxçıvan MR Ali Məclisi turizm məsələləri üzrə qanunlar qəbul edə bilər. Muxtar Respublikanın bu qanunları ancaq onun öz ərazisində qüvvədə olurlar. Öz səlahiyyətləri dairəsində yerli icra və özünüidarə orqanlarının qəbul etdikləri normativ xarakterli aktlar da, onların fəaliyyət göstərdiyi ərazilərdə qüvvədə olurlar. Bundan başqa Azərbaycan Respublikasının müxtəlif bölgələrində qüvvədə ola bilən normativ hüquqi aktlar da qəbul edilə bilər. Belə aktlar adətən müharibə, təbii fəlakət zonalarında və s. tətbiq edilmək üçün qəbul edirlər. Beləliklə, hüquqi-normativ aktlar və normativ xarakterli digər aktlar onları qəbul etmiş orqanların səlahiyyət dairəsinə müvafiq olaraq respublikanın bütün ərazisində, onun ayrı-ayrı bölgələrində və ya müəyyən inzibati ərazi vahidinin ərazisində qüvvədə olurlar ki, bu da qanunvericiliyin məkana görə qüvvəsi adlanır.

Aydınır ki, bütün normativ hüquqi aktlar insanlar /şəxslər/ arasında baş verən münasibətləri tənzimləmək üçün qəbul edilirlər. Necə deyərlər qanunlar hansı məsələyə aid olsalar da insanlara xidmət edirlər. Bu baxımdan qanunvericiliyin, o cümlədən mülki hüquq normalarının şəxslərə görə qüvvəsi olur. Mülki qanunvericiliyin şəxslərə görə qüvvəsi AR MM-in 9-cu maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Bir qayda olaraq mülki qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən bütün fiziki və hüquqi şəxslər üçün qüvvədədir. Qanunda ayrı qayda nəzərdə tutulmadıqda mülki qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş qaydalar öcnəbilərin, vətəndaşlığı olmayan şəxslərin və xarici hüquqi şəxslərin iştirak etdiyi münasibətlərə də tətbiq olunur. Bir çox hallarda qanunların şəxslərə görə qüvvəsi onların məkana görə qüvvəsi ilə birbaşa bağlıdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları respublikanın bütün əhalisi onun ərazisində fəaliyyət göstərən istənilən fiziki və hüquqi şəxslər üçün, ayrı-ayrı bölgələrdə və ya inzibati ərazi vahidində qüvvədə olan qanunlar isə həmin ərazilərdə yaşayan və fəaliyyət göstərən şəxslər üçün qüvvədə olurlar.

Belə ki, "hərbi qulluqçuların vurduqları ziyanə görə məsuliyyət haqqında" qanun ancaq hərbi qulluqçular üçün qüvvədədir. Yaxud "Qaçqınların və məcburi köçgünlərin /ölkə daxiliində köçürülmüş şəxslərin/ statusu haqqında 21 may 1999-cu il tarixli qanunun 17-ci maddəsinə əsasən belə status almış şəxslərə istifadə üçün torpaq sahəsi, məqsədli faizsiz ssuda verilir. Bu hüquqi norma ancaq qaçqın və məcburi köçgünə, həm də onların hamısına deyil qaçqın və məcburi köçgün statusu almış şəxslər üçün qüvvədədir.

Beləliklə, qanunlar və qanunqüvvəli aktlar müəyyən vaxt ərzində, müəyyən ərazidə və müəyyən fiziki və hüquqi şəxslər arasında tətbiq edilirlər ki, buna qanunvericiliyin zamanə, məkana və şəxslərə görə qüvvəsi deyilir.

Mülki qanunvericiliyin düzgün tətbiqində qanunların şərhinin böyük əhəmiyyəti var. Normativ hüquqi aktın məzmununun müəyyən edilməsinə, mənə və məqsədlərinin, qa-

nunvericilikdə işlədilmiş terminlərin aydınlaşdırılmasına onun şərhini deyilir. Suveren Azərbaycan Respublikasında yeni iqtisadi münasibətlərə keçidə əlaqədar geniş əhatəli qanunvericilik şəraitində qanunların şərhini xüsusi yer tutur. Bazar iqtisadiyyatının və azad sahibkarlığın irəli sürdüyü iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi yeni məzmunlu, yeni yönümlü qanunvericilik aktlarının qəbulunu tələb edir. Belə bir şəraitdə qəbul olunan çoxsaylı normativ hüquqi aktlarda yeni münasibətlərin və onların tənzimlənməsi qaydalarının aydın və birmənalı ifadə olunması müəyyən çətinliklərlə üzləşə bilər. Belə çətinliklər qəbul olunan aktların məzmununda aydınlaşdırılması tələb olunan ifadələr, sözlər və terminlər işlədilməsinə səbəb ola bilər. Digər tərəfdən qanunvericilik texnikasına müəlif olaraq, hüquqi normaların lokativ dildə, yığcam ifadələrlə tərtib olunması bəzən onların birmənalı qavranmasında çətinliklər yaradır. Bütün bu çətinliklərin və anlaşılmaqların aradan qaldırılmasında, hüquqi normaların məzmununun düzgün dərk edilməsində qanunların şərhini böyük əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan qanunvericiliyində normativ hüquqi aktların rəsmi şərhini nəzərdə tutulmuşdur. Rəsmi şərh "Normativ-hüquqi aktlar haqqında" Qanununda göstəriləndiyi kimi buna səlahiyyəti olan orqanlar tərəfindən verilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına əsasən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını və qanunlarını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi şərh edir. Konstitusiyaya Məhkəməsi belə şərhləri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Milli Məclisin, Nazirlər Kabinetinin, Ali Məhkəmənin, Respublika Prokurorluğunun və Naxçıvan MR Ali Məclisinin sorğuları əsasında edir. Konstitusiyaya məhkəməsi belə şərhini qərar şəklində edir ki, onun bütün qərarları kimi bu şərh Azərbaycan Respublikası çərçivəsində məcburi qüvvəyə malikdir. İstədiyi hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktlarını onları qəbul etmiş orqanlar rəsmi şərh edirlər. Qanunların və digər normativ hüquqi aktların şərhinin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, şərh zamanı onlara dəyişikliklər edilməsinə konkretləşdirici nor-

malar əlavə edilməsinə yol verilmir. Çünki, bu halda söhbət aktın məzmununun şərhindən deyil, qüvvədə olan akta əlavələr və dəyişikliklər etməkdən gedər.

Normativ hüquqi aktlar müxtəlif subyektlər tərəfindən müəyyən üsullarla və həcmdə şərh edilir ki, bu göstəricilərə əsasən hüquq ədəbiyyatında qanunların şərhini müxtəlif qruplara ayırırlar.

Şərhin subyektinə görə şərhətməni autentik, leqal, məhkəmə və elmi şərhətmə növlərinə bölüşdürürlər.

Hüquqi normativ aktın autentik şərhini həmin aktı qəbul etmiş orqan tərəfindən edilir. Azərbaycan qanunvericiliyinə əsasən bura icra hakimiyyəti orqanlarının şərhini daxildir. Belə ki, "Normativ hüquqi aktlar haqqında" Qanunun 48-ci maddəsinə əsasən müvafiq icra hakimiyyəti orqanları qəbul etdikləri normativ hüquqi aktları rəsmi şərh edə bilərlər.

Qanunvericilik aktının leqal şərhini həmin aktı qəbul etmiş orqan deyil, qanunla həmin aktı şərh etmə səlahiyyəti verilmiş orqan edir. Bunun bariz misalı Konstitusiyaya ilə Konstitusiyaya məhkəməsinə verilmiş səlahiyyətdir. Yuxarıda göstəriləni kimi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və qanunlarının şərhini Konstitusiyanın 130-cu maddəsinə əsasən Konstitusiyaya məhkəməsi verir.

Normativ hüquqi aktların məhkəmə şərhini AR Konstitusiyasının 131-ci maddəsinə əsaslanır. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin statusunu və səlahiyyətlərini müəyyənləşdirən həmin normada nəzərdə tutulmuşdur ki, Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi məhkəmələrin praktikasına aid izahatlar verir. Burada söhbət ayrı-ayrı konkret işlərin məhkəmə baxılışından deyil, məhkəmələrin praktikasının təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş daha geniş ohatəli fəaliyyətdən gedir. Belə izahatlar əsasən müəyyən hüquq normasının və ya onları müəyyən qrupunun, qanunvericiliyin ayrı-ayrı müddəalarının və s. tətbiqi üzrə düzgün məhkəmə praktikasının yaradılması məqsədi güdür. Belə izahatlar məhkəmələr tərəfindən bu və ya digər məsələnin həllində səhvlərə yol verildikdə və məhkəmə təcrübəsini düzgün məcraya yönəltmək zərurəti ya-

randıqda verilir. Məsələn, "Şərəf və ləyaqətin müdafiəsi barədə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiq edilməsi təcrübəsi haqqında" Ali-Məhkəmənin Plenumunun 1 may 1999-cu il tarixli qərarında göstərilir: "...Bəzi məhkəmələr tərəfindən bu kateqoriya işlərin baxılmasında və həllində hələ də maddi və prosessual qanun pozuntularına yol verilir".

Subyektlərinə görə fərqləndirilən şərhlər arasında normativ hüquqi aktların elmi şərhinin məcburi qüvvəsi olmasa da böyük praktiki əhəmiyyətə malikdir. Mülki hüquq sahəsinin hüquqşünas alimləri, elmi-hüquq idarələri tərəfindən verilən belə şərhlər hüquq normasının məzmununun, mənasının, məqsədinin və digər anlaşılmalı cəhətlərinin elmi baxımdan dərin təhlili və açıqlanmasından ibarət olan bu şərhətmə fəaliyyəti hüquqtətbiqi sahəsinin təkmilləşməsində və qanunçuluğun möhkəmlənməsində əvəz olunmaz vasitədir. Mülki Məcəllənin Kommentariyası, ayrı-ayrı qanunvericilik aktlarının elmi təhlili uzun illər mülki hüquq normalarının düzgün qavranılmasına və tətbiqinə əhəmiyyətli yardım göstərmişdir. Bu baxımdan Azərbaycanın hüquqşünas alimləri qarşısında Yeni Mülki Məcəllənin elmi-praktiki kommentariyasının hazırlanması kimi məsul bir vəzifə durur.

Göstərdiyimiz kimi qanunların şərhini həm də öz üsuluna görə fərqləndirirlər. Bu baxımdan mülki hüquq normalarının şərhini qrammatik, məntiqi, sistemli və tarixi şərhətmə qruplarına ayırırlar. Hüquqi normaların belə şərhləri onların adlarına münasib olaraq verilir.

Mülki hüquq normalarının qrammatik şərhini qrammatika qaydalarına əsasən verilir. Bu zaman hüquqi normada işlədilmiş sözlərin, bağlayıcıların, şəkilçilərin, durğu işarələrinin və digər qrammatik kateqoriyaların qanunlarına əsaslanan normanın mənası və onun tam məzmununu açıqlanır. Mülki hüquq qanunvericiliyində qrammatik bağlayıcılardan «və», «və ya» bağlayıcıları ayrı-ayrılıqda bəzən də bir yerdə «və /və ya/» formasında işlədilir. Belə bağlayıcıların işlədildiyi hüquqi normaların düzgün qavranılmasında onların qrammatika qanunlarına əsasən təhlilinin böyük əhəmiyyəti var.

Məlumdur ki, "və" bağlayıcısı ilə bağlanmış müddələrin hər ikisinin, "və ya" ilə bağlanmış müddələrdən ancaq birinin qüvvəsi olur.

AR MM-nin 898.4 maddəsində göstərilir ki, "sığortacı sığorta hadisəsi baş verdikdən və sığorta ödənişinin miqdarı müəyyənləşdirildikdən sonra öz vəzifələrini icra etməlidir". Burada sığortanın öz vəzifələrini icra etməsi üçün nəzərdə tutulmuş sığorta hadisəsinin baş verməsi və ödənişin miqdarının müəyyənləşdirilməsi müddəaları "və" bağlayıcısı ilə birləşdirildiklərinə görə onların hər ikisinin baş verməsi tələb olunur. Əks halda sığortacı öz vəzifələrini icra etməli deyil.

AR MM-in 859.1 maddəsində göstərilir : "Yükün itirildiyi və ya məhv olduğu halda daşıyıcı onun tam dəyərini ödəyir". Burada yükün tam dəyərinin ödənilməsi üçün əsas olan yükün itirildiyi və yükün məhv olduğu müddəaları "və ya" bağlayıcısı ilə nəzərdə tutulduqlarına görə yükün tam ödənilməsi üçün bu müddələrdən ancaq birinin baş verməsi kifayətdir.

Bəzən işə mülki hüquqi normada bu iki bağlayıcıların hər ikisi birlikdə işlədilir.

AR MM-in 713-cü maddəsində icarəyə götürülmüş torpaqdan müqavilə şərtlərinə uyğun gəlməyən istifadəsi zamanı icarəyə verənin hüquqları müəyyənləşdirilərək göstərilir ki, "... icarəyə verən dəyən zərərin əvəzinin ödənilməsinə tələb edə bilər və "və ya/ xəbərdarlıq müddətini gözləmədən müqaviləni ləğv edə bilər". Bu halda qanun icarəyə verənə seçmək imkanı verir. O, öz istəyinə müvafiq olaraq "və" bağlayıcısına əsasən zərərin ödənilməsinə tələb edərək cəmi zamanda müqaviləni ləğv edə bilər. Digər halda "və ya" bağlayıcısından çıxış edərək, ya zərərin ödənilməsinə tələb edə bilər, ya da müqaviləni ləğv edə bilər, yəni bu hüquqların ikisindən birini həyata keçirə bilər.

Bəzən mülki hüquq normasının tam qavranılması işlənmiş sözlərin şəkilçilərinin, durğu işarələrinin izahını tələb edir.

AR MM-in 1296-1 maddəsində göstərilir: "Mülki hüquq pozuntusu...təqsirli, hüquqa zidd əməldir". Mülki hüquq pozuntusunu xarakterizə edən "təqsirli" və "hüquqazidd" xüsusiyyətlər bir-birindən vergülə ayrıldığından onların hər ikisi birlikdə həmin pozuntuya xasdirlər.

Beləliklə, qrammatik qaydaların açıqlanması yolu ilə mülki hüquq normasının şərhinin qrammatik şərh adlanır.

Məntiqi şərh dedikdə mülki hüquq normasının mənası və məzmununun formali məntiq qaydalarına əsasən açıqlanması anlaşılır. AR MM-in 864.2 maddəsində rentanın "daimi renta" və "ömürlük renta" adlandırılan iki forması nəzərdə tutulmuşdur. İlk baxışda daimilik və ömürlük terminləri eyni mənə daşıyan sözlər təəssüratını bağışlayır. Lakin bu sözlərə məntiqi baxımdan yanaşdıqda onların arasında ciddi fərq olduğu aşkar olur. Ömürlük sözü renta alanın ömrü boyu qüvvədə olması mənasını verir, demək bunun məntiqi nəticəsi olaraq onun ömrünün bitməsi ilə renta müqaviləsi də xitam olunmalıdır. Amma daimi renta isə həmişə qüvvədə olduğu üçün renta alanın ölümü ilə xitam olunmur. Bu iki renta növünün renta alanın ölümü ilə bağlı hüquqi nəticələri də müxtəlifdir. Nə qədər ki, renta ömürlük renta alanın ancaq ömrü boyu qüvvədə olur, demək o, vərəsəlik qaydasında keçmir. Daimi renta isə renta alanın ömrü ilə bitmədiyindən o, vərəsəlik qaydasında keçməlidir. Beləliklə, rentanın məzmununu və mənasını formali məntiq qaydalarına əsasən çıxarılan nəticələrə uyğun olaraq açıqlanır ki, buna hüquqi normanın məntiqi şərh deyilir.

Mülki hüquq normalarının sistemli şərhini müəyyən normanın məzmununu və mənasını onun mülki qanunvericilik sistemində yerini və həmin sistem üzrə cəmləşdirilmiş əlaqəli normalarla qarşılıqlı ahəngdarlığını və təsir qüvvəsini aydınlaşdırmaqla açıqlanması deməkdir. Bu zaman oxşar məzmunlu və eyni yönümlü mülki hüquq normaları birlikdə araşdırılır, onların ümumi prinsiplərə və qaydalara uyğunluğu təhlil edilir və şərh edilməli normanın əsil məzmununu açıqlanır.

AR MM-in 2.5. maddəsində göstərilir: "Əgər qanunvericilikdə ayrı qayda nəzərdə tutulmayıbsa, mülki qanunverici-

lik və başqa hüquqi aktlar bir tərəfin digər tərəfə inzibati və ya digər hakimiyət tabeliyinə əsaslanan əmlak münasibətlərinə, o cümlədən vergi, maliyyə və inzibati münasibətlərə tətbiq edilmir". Belə çıxır ki, guya bu münasibətlərə nə mülki qanunvericilik, nə də başqa hüquqi aktlar tətbiq edilir. Şübhəsiz ki, belə yozum doğru ola bilməz, çünki, bütün münasibətlər kimi bu münasibətlər də qanunvericiliklə və başqa hüquqi normalarla tənzim edilməlidirlər. Bu normanın sistemli şərhini vermək üçün onu mülki qanunvericilik sistemində cəmləşdirilmiş hüquq formaları ilə birlikdə təhlil etmək lazımdır. Bu norma ilə bir sistemdə olan MM-in 21-ci maddəsindən görünür ki, qanunverici başqa hüquqi aktlar anlayışı altında "... mülki hüquq normalarını müəyyənləşdirən başqa normativ hüquqi aktları" nəzərdə tutur. Beləliklə, MM-in 2.5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş normanın şərhində göstərilməlidir ki, sadalanan münasibətlərə bütün başqa hüquqi aktlar deyil, ancaq mülki hüquq normalarını müəyyənləşdirən başqa aktlar tətbiq edilmirlər.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, şərhin bu üsulu bir növ müqayisə etmə xarakteri daşdığından, bəzən hüquqi normanın məğzinin açıqlanması ilə yanaşı onda yol verilmiş qeyri dəqiqliyi və səhvləri də aşkarlayır.

Məsələn, AR Mülki Məcəllənin 30.1-ci maddəsinə əsasən "14 yaşından 18 yaşadək olan yetkinlik yaşına çatmayanlar... oqdları öz qanun nümayəndələrinin - valideynlərinin, övladlığa götürənlərin və ya qayyumun yazılı razılığı ilə bağlayırlar". Bu normanın sistemli şərhini vermək üçün onu şəxslər, onların fəaliyyət qabiliyyəti, qəyyumluq və himayəçilik münasibətlərini tənzimləyən qanunvericilik sistemində cəmləşdirilmiş mülki hüquq normaları ilə qarşılıqlı və müqayisəli şəkildə təhlil etmək lazımdır. Bu normalar sisteminin ümumi ahəngdarlığı ilə yanaşı şərh edilən 30.1-ci maddə ilə Məcəllənin 33.6-cı maddəsi arasında uyğunsuzluq müşahidə olunur. Belə ki, şərh edilən maddədə nəzərdə tutulmuş "oqdin bağlanması üçün qayyumun razılığı tələbi " Məcəllənin 33.6-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş tələblə uzlaşmır. Çünki

Məcəllənin 33.6-cı maddəsinə əsasən 14 yaşından 18 yaşmadək olanlar üzərində "qəyyumluq" deyil, "himayəçilik" təyin edilir. Məcəllənin 33-cü maddəsi qəyyumluq və himayəçiliyin ümumi məcburi qaydalarını müəyyən edən əsas imperativ hüquqi norma olduğuna görə Məcəllənin 30.1-ci maddəsinin şərhində qəyyumun razılığı əvəzinə himayəçinin razılığının tələb olunduğunun göstərilməsi və hüquq tətbiqi sahəsində bu mövqedən çıxış edilməsi məsləhətlidir. Qüvvədə olan bu iki hüquqi normalar arasındakı uyğunsuzluq isə qanunvericilikdə dəyişiklik etmək qaydasında aradan qaldırılmalıdır.

Mülki hüquq normalarının tarixi şərhə həmin normanın mənasının onun qəbul edildiyi tarixi şərait baxımından açıqlanması deməkdir. Məlumdur ki, hər bir hüquqi norma qəbul edildiyi dövrün gerçəkliklərindən doğur. Müəyyən tarixi şəraitdə, dövrün inkişafı ilə olaqədar yaranan yeni ictimai münasibətlərin tənzim edilməsi üçün müvafiq hüquqi normalar müəyyənləşdirən qanunvericilik aktları qəbul edilir. Beləliklə hər bir hüquqi norma yarandığı dövrün tələblərindən doğur. Məhz buna görə də bu normaların mənasının düzgün açıqlanmasına onların qəbul edildikləri şəraitin prizmasından baxmaq lazım gəlir ki, buna hüquqi normaların tarixi şərhə yeyilir.

Məsələn, "Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət haqqında" 9 noyabr 1991-ci il tarixli qanunun 4-cü maddəsinə əsasən "Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət dövlət mülkiyyəti, kollektiv mülkiyyət və xüsusi mülkiyyətdən ibarətdir". Lakin 1995-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 13-cü maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət dövlət mülkiyyəti, xüsusi mülkiyyət və bələdiyyə mülkiyyəti növündə ola bilər. Göründüyü kimi, Konstitusiyada kollektiv mülkiyyət anlayışı nəzərdə tutulmamışdır. Buna görə də kollektiv mülkiyyətlə bağlı hüquqi normaların şərhə üçün mülkiyyətin bu kateqoriyasını ilk dəfə nəzərdə tutan "Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət haqqında" Qanunun qəbul edildiyi tarixi şəraitə nəzər salmaq lazımdır. Məlum olduğu kimi qanun 1991-ci il noyabr ayının 9-da, yəni Respublikanın müstəqilliyinin 22-ci günü qəbul edil-

mişdi. Azərbaycan milliləşdirmə və kollektivləşdirmə siyasəti üzərində qurulmuş sovet iqtisadi sistemindən cəmi 22 gün idi ki, ayrılmışdı və onun kənd təsərrüfatı sektoru kolxoz adlanan kollektiv təsərrüfatlardan ibarət idi. Çünki bütün kənd təsərrüfatı sovet hakimiyyətinin əlliklə kollektivləşmə siyasətinin təməlləri olan kolxozlarda cəmləşmişdi. Belə kolxoz quruluşundan Azərbaycanda ancaq "Aqrar islahatın əsasları haqqında" və "Kolxoz və sovxozların islahatı haqqında" 18 fevral 1995-ci il qanunları ilə imtina edildi. Beləliklə, 1995-ci ilə qədər bu kollektiv təsərrüfat formaları fəaliyyət göstərirdi. Onların sovet dövründə kolxoz-kooperativ /ietimai/ mülkiyyəti adlandırıldıqları bu mülkiyyət formasının tənzimlənməsindən qanunverici yan keçə bilməzdi. Ona görə də bu mülkiyyət formasını "Kollektiv mülkiyyət" anlayışında əhatə etdi.

Beləliklə, kollektiv mülkiyyət hüququ anlayışının açıqlanması qismən onun hüquqi norma kimi qanuniləşdirildiyi dövrün tələblərindən irəli gəldiyini və özündə əmlaka eyni zamanda sahiblik, ondan istifadə və onun barəsində sərəncam vermə sahəsində kollektivin /şəxslər qrupunun/ qanunla qorunan hüquqlarının məcmusunu əks etdirdiyini göstərmək lazımdır. Bu anlama qanunda sadalanmış hüquqi şəxslərlə yanaşı kolxozları və sovxozları da aid etmək lazımdır. Beləliklə kollektiv mülkiyyətin əsas sübyektləri olan kolxozların iqtisadi sistemdə ləğv edilməsi qanunvericiliyə "Kollektiv mülkiyyət" anlayışından imtina etməyə əsas verdi.

Bu şərhətmə üsullarından başqa qanunvericilikdə həəminə görə fərqləndirilən, genişləndirici və məhdudlaşdırıcı təfsir formaları nəzərdə tutulmuşdur. "Normativ hüquqi aktlar haqqında" Qanunun 49-cü maddəsinə əsasən normativ hüquqi aktın mətni və mənası arasında açıq-aşkar fərq olduqda genişləndirici və ya məhdudlaşdırıcı təfsirə yol verilir.

Məhdudlaşdırıcı təfsir normativ hüquqi aktın mənası onun hərfi mətnindən məhdud olduqda verilir.

AR MM-in 3. maddəsində nəzərdə tutulmuşdur ki, "Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilədə müəyyən edilən normalar mülki qanunverici-

likdə nəzərdə tutulan normalardan fərqlənmərsə, onda beynəlxalq müqavilənin normaları tətbiq olunur". Normanın mətnindən göründüyü kimi bu qayda mülki qanunvericiliyin bütün normalarına aid edilir. Lakin AR Konstitusiyasının 151-ci maddəsinə əsasən bu qaydanın tətbiqi Konstitusiya və referendumla qəbul edilmiş qanunlara şamil edilmir. Mülki qanunvericilikdə isə hər hansı bir Konstitusiya müddəası olduğu kimi nəzərdə tutula bilər. Belə ki, AR MM-in 22-ci maddəsində AR Konstitusiyasının 68-ci maddəsinin II hissəsində müəyyənləşdirilmiş belə bir müddəası nəzərdə tutulmuşdur ki, dövlət orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin kimsəyə vurduqları zərər dövlət tərəfindən ödənilir. Nə qədər ki, bu konstitusiya normadır, heç bir beynəlxalq mülki hüquq norması onun tətbiq edilməsinə mane ola bilməz. Odur ki, AR MM-in 3. maddəsinin təfsiri məhdudlaşdırıcı anlamıdır. Çünki bu qaydaların bütün mülki hüquq normalarına tətbiq edilməsini nəzərdə tutan normanın mətni, göstərilən istisnalara görə məzmunca məhduddur.

Mülki hüquq normasının əsil məzmunu onun mətnindən geniş olduğu halda belə normanın təfsiri genişləndirici olmalıdır. AR 1964-cü il MM-in 11-ci maddəsinə əsasən vətəndaşın fəaliyyət qabiliyyətinə onun öz hərəkətləri ilə mülki hüquqlar əldə etmək və özü üçün mülki vəzifələr yaratmaq anlayışı verilmişdi. Mülki qanunvericiliyin bu normasına hüquq ədəbiyyatında genişləndirici təfsirlər verilirdi. Çünki, hüquq əldə etmiş şəxs onları həyata keçirməyə və özü üçün vəzifələr yaratmış şəxs onları icra etməyə də qabil olmalıdır. Lakin şəxsin bu qabiliyyətləri göstərilən normanın mətnində nəzərdə tutulmadığından onun mənasına genişləndirici şərh verilirdi.¹ Görünür mülki hüquq normasının belə təfsiri yeni qəbul olunan qanunvericilik aktlarının təkmilləşdirilməsinə müsbət təsir göstərmişdir. Diqqətə layiqdir ki, AR Yeni Mülki Məcəlləsinin 28-ci maddəsində bu normanın mənası ilə mətni arasındakı

---

¹ Вах: Гражданское право, под редакцией Ю.К. Толстого и А.Н. Сергеева". С. Петербург, 1996, с.44-45

uyğunsuzluq aradan qaldırılmış və şəxsin mülki fəaliyyət qabiliyyəti onun öz hərəkətləri ilə mülki hüquqlar əldə etmək və həyata keçirmək, özü üçün mülki vəzifələr yaratmaq və icra etmək qabiliyyəti kimi dəyərlənmişdir.

Xüsusilə qeyd edilməlidir ki, mülki hüquq normasının nə məhdudlaşdırıcı təfsirlə onun əsl mənasının məhdudlaşdırılmasına, nə də genişləndirici təfsirlə onun genişləndirilməsinə yol vermək olmaz. Bu təfsir formaları hüquq normasının mənası ilə mətninin sözün əsl mənasında hərfi uyğunluğunu aşkarlamaq onun əsl məğzini müəyyən etməkdən ibarətdir.

AR Mülki qanunvericiliyində mülki hüquq normalarının analogiya üzrə tətbiqi nəzərdə tutulmuşdur. Analogiyanın /yun. -oxşarlıq, uyğunluq/ AR MM-in 11-ci maddəsində qanunun analogiyası və hüququn analogiyası adlanan iki növü nəzərdə tutulmuşdur. Ümumiyyətlə, mülki qanunvericiliyin analogiya üzrə tətbiqi dedikdə mülki qanunvericiliklə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər üsullarla nizamlanmamış əmlak və şəxsi qeyri əmlak münasibətlərinə oxşar /analoji/ normaların və prinsiplərin tətbiqi anlaşılır. Mülki qanunvericiliyin dispoziitivlik /yolverənlik/ prinsipini nəzərə alaraq qeyd edilməlidir ki, belə münasibətlər tərəflərin qanuna zidd olmayn razılaşmaları ilə də nizamlana bilərlər. Buna görə də analogiya, qanunvericilikdə müvafiq norma, işgüzar adət və tərəflərin razılaşması ilə tənzimlənən münasibələrə tətbiq edilmir.

Qanunun analogiyası mülki hüquq münasibətləri, mülki qanunvericiliklə və ya tərəflərin razılaşması ilə tənzimlənmədikdə, və onları tətbiq edilə bilən işgüzar adət olmadıqda, onların mahiyyətinə zidd olmayan oxşar münasibətləri tənzimləyən mülki qanunvericilik normalarının tətbiq edilməsi deməkdir. Bu halda ictimai münasibətə mülki qanunvericilik norması tətbiq edildiyindən analogiyanın bu növünə qanunun analogiyası deyilir.

Ola bilər ki, belə oxşar münasibəti tənzimləyən mülki qanunvericilik norması olmasın. Belə halda hüququn analogiyası tətbiq edilir.

Hüququn analogiyası - oxşar münasibətləri tənzimləyən mülki hüquq normaları olmadıqda, tərəflərin hüquq və vəzifələrinin mülki qanunvericilik prinsipləri əsas götürülməklə tənzimlənməsi deməkdir.

Mülki qanunvericiliyin prinsipləri AR MM-in 6-cı maddəsində nəzərdə tutulmuşdur.

Məsələn, AR MM-in 187 maddəsinə əsasən dəfinə, onun mülkiyyətçisini müəyyənləşdirmək mümkün olmadıqda dəfinə tapılan yerin /əmlakın/ mənsub olduğu şəxsə dəfinəni aşkar etmiş şəxsin mülkiyyətinə keçir. Normanın mətnindən görünür ki, söhbət dəfinəni aşkar etmiş bir şəxsdən /fiziki ya hüquqi/ gedir. Təsəvvür edək ki, dəfinə iki nəfər fiziki şəxs tərəfindən aşkar edilmiş, bu halda dəfinənin yarısı bu iki şəxsin mülkiyyətinə keçir və həmin normada bunların münasibətləri tənzimlənməmişdir.

Dəfinə haqqında hüquqi norma daşınar əşyalara mülkiyyət hüququnun ödə edilməsini tənzim edən normalar arasında oxşar norma olmadığından mülki qanunvericilik prinsiplərinə istinad edilməlidir. Mülki qanunvericiliyin prinsipləri AR MM-in 6-cı maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Həmin prinsiplər arasında mülki hüquq subyektlərinin bərabərliyi prinsipi müəyyən edilmişdir. Buna görə də həmin şəxslər arasında əmlak hüququn analogiyası prinsipinə əsasən bərabər bölünməlidir. Təsədüfi deyil ki, mülki qanunvericilik hüququn analogiyası ədalət, insaf və mənafeqat tələblərinə uyğun tətbiq edilməsini nəzərdə tutur. /AR MM-in 11.2-ci maddə/

Qeyd edilməlidir ki, analogiyanın tətbiqində qanunvericilik bir sıra şərtlər nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, mülki hüquqları məhdudlaşdıran və ya məsuliyyət müəyyənləşdirən, habelə xüsusi münasibətləri tənzimləyən /istisna normaları/ mülki qanunvericilik normaları analogiya üzrə tətbiq edilə bilməz.

Beləliklə, mülki qanunvericiliyin analogiya üzrə tətbiqi qanunvericilikdə olan boşluqların ən münasib doldurulması üsuludur. Qanunvericilikdə boşluqlar isə həmişə olmuş, yəqin ki, yenə də olacaqdır. Qanunvericilik fəaliyyəti nə qədər geniş-

əhatəli olsada daimi inkişafda olan həyatın irəliləmə atdığı yeni-yeni münasibətlərin hamısını əhatə edə bilməz. Cəmiyyətin yeni iqtisadi sosial və ictimai-siyasi quruluşa keçdiyi bir şəraitdə bu problem daha realdır. Buna görə də qanunvericilik fəaliyyətində qanunun analogiyasının və hüququn analogiyasının böyük əhəmiyyəti var və bunların düzgün tətbiqi vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsini, o cümlədən məhkəmə müdafiəsini təmin edir. Çünki, AR MM-in 11.5 maddəsinə əsasən "mülki hüquq münasibətlərini tənzimləyən hüquq normasının olmaması və ya onun qeyri-müəyyənliyi məhkəmənin mülki işə baxmaqdan imtina etməsinə əsas verə bilməz!" Beləliklə, şəxslər arasında yaranmış mülki hüquq münasibətləri qanuna və hüquqa müvafiq olaraq, mütləq sahmana salınmalıdır.

Qanunvericiliyin, o cümlədən mülki hüquq normalarının tətbiqi zamanı bozən qüvvədə olan aktlar arasında eyni ictimai münasibətin tənzimlənməsində müxtəlif yanaşmalar və uyğunsuzluqlara rast gəlmək olur ki, buna qanunların kolliziyası deyilir.

Kolliziya /lat. kollizia - toqquşma/ qanunların toqquşmasıdır ki, bu uyğunsuzluq tənzimlənməli olan ictimai münasibətə toqquşmuş hüquqi normalardan hamısının tətbiq edilməsini müəyyən etməklə aradan qaldırılır.

Bu məsələnin başlıca prinsipi AR Konstitusiyasının 10-cu fəslində müəyyənləşdirilmişdir. Həmin fəslə nəzərdə tutulmuş Konstitusion prinsipə görə Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan aktlar öz hüquqi qüvvələrinin səviyyəsinə müvafiq olaraq pilləvari /ierarxiya/ şəkildə sıralanmışlar, Bu sırada nəzərdə tutulmuş normativ hüquqi akt nə birinci pillədə göstərilən qanunvericilik sisteminin əsası olan Konstitusiyaya, nə də özündən qabaqki pillələrdəki normativ hüquqi aktlara zidd ola bilməz. Məsələn, qanunlar konstitusiyaya və referendumla qəbul olunmuş aktlara zidd ola bilməz. Prezidentin Fərmanları bunlardan əlavə qanunlara da zidd ola bilməz.

Beləliklə normativ hüquqi aktlar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və onlardan daha yüksək hüquqi

qüvvəyə malik olan başqa normativ hüquqi aktlara uyğun olmalıdır. Bu prinsipə əsasən normativ hüquqi aktlar arasında toqquşma /kolliziya/ baş verdikdə daha yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan akt tətbiq edilməlidir.

Məsələn "Normativ hüquqi aktlar haqqında" 6 sentyabr 1994-cü il tarixli qanunun 46-cı maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikası qanunları, Prezidentin Fərmanları və Nazirlər Kabinetinin qərarları onlarda ayrı müddət nəzərdə tutulmadıqda, rəsmi dərc edildikdən on gün sonra qüvvəyə minir.

Bu qanun qüvvədə ikən 1995-ci ildə AR Konstitusiyası qəbul edildi. Konstitusiyanın 98,113 və 120-ci maddələrinə əsasən həmin normativ hüquqi aktlar dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir. Göründüyü kimi qanunların kolliziyası yaranır. Çünki, "Normativ hüquqi aktlar haqqında" göstərdiyimiz qanun ancaq 14 yanvar 2000-ci ildə qəbul edilmiş "Normativ hüquqi aktlar haqqında" yeni qanunla qüvvədən düşmüş hesab edildi. Nə qədər ki, Konstitusiya qanuna nisbətən daha yüksək hüquqi qüvvəyə malikdir, yaranmış kolliziya Konstitusiyanın müddəalarının tətbiq edilməsi ilə aradan qaldırılır. Eyni cür səlahiyyətli orqanın qəbul etdiyi hüquqi normativ aktlar və ya onların ayrı-ayrı normaları arasında uyğunsuzluq baş verdikdə isə kolliziya məsələsi başqa cür həll edilir. Çünki eyni bir orqanın qəbul etdiyi hüquqi aktlar eyni qüvvəyə malik olurlar. Bu halda vaxt baxımından daha sonra qəbul edilmiş normativ hüquqi akt tətbiq edilməlidir. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin qüvvəyə minməsi haqqında 28 dekabr 1999-cü il tarixli qanunun 5-ci maddəsində müəyyən edilmişdir, ki, qüvvədə olan mülki qanunvericilik aktları məcəlləyə uyğunlaşdırılmalıdırlar, əks halda tətbiq oluna bilməzlər.

Keçmiş qanunvericilikdən fərqli olaraq AR-in yeni qanunvericiliyi bu məsələni normativ şəkildə birmonali həll etmişdir. Belə ki, "Normativ hüquqi aktlar haqqında" AR Qanununun 44.1.3 maddəsinə əsasən əvvəllər qəbul edilmiş aktın müddəaları yeni qəbul edilmiş akta zidd olduqda öz qüvvəsini itirir.

Umumi xarakterli normativ hüquqi aktlarla xüsusi xarakterli aktlar arasında toqquşma /kolliziya/ baş verdikdə xüsusi aktlar tətbiq edilir. Çünki, xüsusi xarakterli normativ hüquqi aktda eyni ictimai münasibət daha dəqiq və bütün təfərrüatı ilə tənzimlənir.

Qanunların kolliziyasına yol verməmək üçün yeni normativ hüquqi akt qəbul edən orqan öz səlahiyyətləri dairəsində qüvvədə olan və yeni akta uyğun olmayan aktların qüvvədən düşməsi və ya onlara müvafiq əlavələr və dəyişikliklər edilməsi məsələlərini həll etməlidir. Ölkədaxili normativ hüquqi aktların kolliziyasından başqa mülki hüquq normaları respublikanın tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə müəyyənləşdirilmiş normalarla toqquşarsa beynəlxalq müqavilənin normaları tətbiq edilir. Burada beynəlxalq müqaviləyə əsasən onun tətbiqi üçün dövlətdaxili normativ hüquqi aktın qəbul edilməsi lazım gəldiyi hallar istisnadır.

Beləliklə, qanunvericilikdəki boşluqları doldurmaq üsulu olan analogiya, müxtəlif üsullarla qanunların şərhı, qanunların kolliziyasının həlli qaydaları ümumilikdə mülki qanunvericiliyin düzgün tətbiq edilməsi, mülki dövriyyə iştirakçılarının hüquqlarının müdafiəsi və qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi vasitələri kimi çıxış edirlər..

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsindən

ÇIXARIŞ

/Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il 28 dekabr tarixli qanunu ilə təsdiq edilmiş, 2000-ci il sentyabrın 1-dən qüvvəyə minmişdir/

I F Ə S İ L

MÜLKİ HÜQUQ SAHƏSİNDƏ QANUNVERİCİLİK

Maddə 1. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin məqsəd və vəzifələri

1.1. Bu Məcəllənin məqsədi üçüncü şəxslərin hüquqlarına xələl gətirmədən mülki dövriyyənin azadlığını onun iştirakçılarının bərabərliyi əsasında təmin etməkdir.

1.2. Bu Məcəllənin vəzifələri aşağıdakılardır:

mülki hüquq subyektlərinin əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərini tənzimləmək:

mülki hüquq subyektlərinin hüquqlarını və qanuni mənafələrini müdafiə etmək;

fiziki şəxslərin şərəfini, ləyaqətini, işgüzar nüfuzunu, şəxsi həyatının və şəxsi toxunulmazlığının müdafiəsi hüququnu qorumaq:

mülki dövriyyəni təmin etmək:

sahibkarlıq fəaliyyətini dəstəkləmək:

sərbəst bazar iqtisadiyyatının inkişafına şərait yaratmaq

Maddə 2. Azərbaycan Respublikasının mülki qanunvericiliyi

2.1. Azərbaycan Respublikasının mülki qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsaslanır və bu Məcəllədən, digər qanunlardan və onların əsasında qəbul edilən, mülki hüquq normalarını müəyyənləşdirən başqa normativ hüquqi aktlardan ibarətdir.

2.2. Mülki qanunvericilik mülki hüquq münasibətləri subyektlərinin hüquq vəziyyətini, mülkiyyət hüququunun və başqa əmlak hüquqlarının əmələ gəlməsi əsaslarını və həyata keçirilməsi qaydasını müəyyənləşdirir, müqavilə və digər öhdəlik münasibətlərini, habelə sair əmlak münasibətlərini və onlarla bağlı olan şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərini tənzimləyir

2.3. Ailə, əmək münasibətləri, təbii ehtiyatlardan istifadə, ətraf mühitin mühafizəsi, müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar ilə bağlı münasibətlər, əgər xüsusi qanunvericilikdə ayrı qayda nəzərdə tutulmayıbsa, mülki qanunvericilik və başqa hüquqi aktlar ilə tənzimlənir.

2.4. İnsanın özgənəkləşdirilməyən hüquq və azadlıqlarının digər qeyri-maddi nemətlərin gerçəkləşdirilməsi və müdafiəsi ilə bağlı münasibətlər, əgər bu münasibətlərin mahiyyətindən ayrı qayda irəli gəlmirsə, mülki qanunvericilik və başqa hüquqi aktlar ilə tənzimlənir.

2.5. Əgər qanunvericilikdə ayrı qayda nəzərdə tutulmayıbsa mülki qanunvericilik və başqa hüquqi aktlar bir tərəfin digər tərəfə inzibati və ya digər hakimiyyət tabeliyinə əsaslanan əmlak münasibətlərinə, o cümlədən vergi, maliyyə və inzibati münasibətlərə tətbiq edilmir.

2.6. Qanundan aşağı qüvvəli normativ-hüquqi aktlar mülki münasibətlərin tənzimlənməsi üçün yalnız o halda tətbiq edilir ki, onlar bu Məcəlləyə uyğun gəlsin və ona zidd olmasın.

Maddə 3. Mülki qanunvericilik və beynəlxalq hüquq aktları

3.1. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr bu Məcəllə ilə tənzimlənən mülki hüquq münasibətlərinə /beynəlxalq müqavilədən onun tətbiqi üçün dövlətdaxili normativ-hüquqi aktın qəbul edilməsi tələbinin irəli gəldiyi hallar istisna edilməklə/ birbaşa tətbiq edilir.

3.2. Əgər Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilədə müəyyənləşdirilən normalar mülki qanunvericilikdə nəzərdə tutulan normalardan fərqlənersə, onda beynəlxalq müqavilənin normaları tətbiq edilir.

Maddə 4. Mülki hüquq münasibətlərinin obyektləri

Əmlak və ya qeyri-əmlak dəyəri olan, qanunvericiliklə mülki dövriyyədən çıxarılmamış maddi və ya qeyri-maddi nemətlər mülki hüquq münasibətlərinin obyektləri ola bilərlər.

Maddə 5. Mülki hüquq münasibətlərinin subyektləri

5.1. İstər sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan, istərsə də məşğul olmayan hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxslər mülki hüquq münasibətlərinin subyektləri ola bilərlər.

5.2. Dövlət hakimiyyəti orqanlarının və yerli özünüidarə orqanlarının digər şəxslərlə mülki hüquq münasibətləri, qanunda ayrı qayda nəzərdə tutulmayıbsa, mülki qanunvericiliklə tənzimlənir.

5.3. Mülki hüquq münasibətlərinin subyektləri öz hüquq və vəzifələrini vicdanla həyata keçirməyə borcludurlar.

Maddə 6. Mülki qanunvericiliyin prinsipləri

6.1. Mülki qanunvericiliyin prinsipləri aşağıdakılardır:

6.1.1. mülki hüquq subyektlərinin bərabərliyi;

6.1.2. mülki hüquq subyektlərinin iradə sərbəstliyi;

6.1.3. mülki dövriyyə iştirakçılarının ömlək müstəqilliyi;

6.1.4. mülkiyyətin toxunulmazlığı;

6.1.5. müqavilələr azadlığı;

6.1.6. şəxsi həyata kimşənin özbaşına qarışmasının yol-verilməzliyi;

6.1.7. mülki hüquqların maneəsiz həyata keçirilməsinə şərait yaradılması;

6.1.8. pozulmuş hüquqların bərpasının təmin edilməsi;

6.1.9. mülki hüquqların məhkəmə müdafiəsi.

6.2. Fiziki və hüquqi şəxslər mülki hüquqları öz mənafələrini gerçəkləşdirmək üçün iradələrinə uyğun olaraq əldə edir və həyata keçirirlər. Onlar müqavilə əsasında öz hüquq və vəzifələrini müəyyənləşdirməkdə və qanunvericiliyə zidd olmayan hər hansı müqavilə şərtləri qoymaqda sərbəstdirlər.

6.3. Dövlət və ictimai təhlükəsizliyin, ictimai qaydanın, cəmiyyətin sağlamlığının və mədəniyyətinin qorunması, digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının, şərəfinin və təmiz adının müdafiəsi üçün zəruri olduqda mülki hüquqlar yalnız qanunla məhdudlaşdırıla bilər.

6.4. Mallar, xidmətlər və maliyyə vəsaiti Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində sərbəst hərəkət edir. Ögər

insanların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, həyatının və sağlamlığının müdafiəsi, təbiətin və mədəniyyət sərvətlərinin qorunması üçün zəruridirsə, malların və xidmətlərin hərəkəti üçün məhdudiyətlər qanuna müvafiq surətdə tətbiq edilə bilər.

Maddə 7. Mülki qanunvericiliyin zamana görə qüvvəsi

7.1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 149-cu maddəsinin VII hissəsində nəzərdə tutulanlar istisna olmaqla, mülki qanunvericilik müddələrinin geriye qüvvəsi yoxdur və onlar qüvvəyə mindikdən sonra əmələ gəlmiş münasibətlərə tətbiq edilir.

7.2. Qanunla birbaşa nəzərdə tutulmuş hallarda da mülki qanunvericiliyin geriye qüvvəsi ola bilməz.

7.3. Mülki hüquq subyektlərinə ziyan vurarsa və ya onların vəziyyətini pisləşdirsə, mülki qanunvericiliyin geriye qüvvəsi ola bilməz.

Maddə 8. Mülki qanunvericiliyin məkana görə qüvvəsi

8.1. Mülki qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının istisnasız olaraq bütün ərazisində qüvvədədir.

8.2. Mülki qanunvericilikdə nəzərdə tutulan hüquqlar Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində maneəsiz həyata keçirilə bilər və hökumət mühafizə edilməlidir.

Maddə 9. Mülki qanunvericiliyin şəxslərə görə qüvvəsi

9.1. Mülki qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən bütün fiziki və hüquqi şəxslər üçün qüvvədədir.

9.2. Mülki qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş qaydalar, əgər qanunda ayrı hal nəzərdə tutulmayıbsa, öcnəbilərin, vətəndaşlığı olmayan şəxslərin və xarici hüquqi şəxslərin iştirak etdiyi münasibətlərə də tətbiq olunur.

9.3. Qanunu bilməmək və ya onu yanlış başa düşmək qanunun tətbiq edilməməsinə və ya nəzərdə tutulmuş məsuliyyətdən azad edilməyə əsas verə bilməz.

Maddə 10. İşgüzar adətlər

10.1. Sahibkarlıq fəaliyyətinin hər hansı sahəsində təşəkkül tapan və geniş tətbiq edilən, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmayan davranış qaydası, hansısa aktda qeyd edilib-edilmədiyindən asılı olmayaraq, işgüzar adət sayılır.

10.2. Qanunvericiliyə və ya müqaviləyə zidd olan işgüzar adətlər tətbiq edilmir.

Maddə 11 Mülki qanunvericiliyin analogiya üzrə tətbiqi

11.1. Mülki hüquq münasibətləri mülki qanunvericiliklə və ya törəflərin razılaşması ilə birbaşa tənzimlənmədikdə və onlara tətbiq edilə bilməyən işgüzar adət olmadıqda həmin münasibətlərə, əgər bu, onların mahiyyətinə zidd deyildirsə, oxşar münasibətləri tənzimləyən mülki qanunvericilik normaları tətbiq edilir /qanunun analogiyası/.

11.2. Oxşar münasibətləri tənzimləyən mülki hüquq normaları olmadıqda törəflərin hüquq və vəzifələri mülki qanunvericilik prinsipləri əsas götürülməklə tənzimlənilir /hüququn analogiyası/. Hüququn analogiyası tətbiq edilərkən ədalət, insaf və mənafeq tələbləri nəzərə alınmalıdır.

11.3. Mülki hüquqları məhdudlaşdıran və ya məsuliyyət müəyyənləşdirən mülki qanunvericilik normalarının analogiya üzrə tətbiqinə yol verilmir.

11.4. Xüsusi münasibətləri tənzimləyən mülki qanunvericilik müddəaları /istisna normaları/ analogiya üzrə tətbiq edilməməlidir.

11.5. Mülki hüquq münasibətlərini tənzimləyən hüquq normasının olmaması və ya onun qeyri-müəyyənliyi məhkəmənin mülki işə baxmaqdan imtina etməsinə əsas verə bilməz.

Maddə 12. Mülki hüquqların siyasi hüquqlardan asılı olmaması

12.1. Mülki hüquqların həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və ya qanunları ilə müəyyənləşdirilmiş siyasi hüquqlardan asılı deyildir.

12.2. Mülki hüquq münasibətlərinin subyektləri həm qanunla birbaşa qadağan olunmamış hərəkətləri, həm də qanunla bilavasitə nəzərdə tutulmamış hərəkətləri icra edə bilərlər.

Maddə 13. Sahibkarlıq fəaliyyəti

Sahibkarlıq fəaliyyəti şəxsin müstəqil surətdə, öz riski ilə həyata keçirdiyi, əsas məqsədi əmlak istifadəsindən, omtəo satışından, işlər görülməsindən və ya xidmətlər göstərilməsindən mənfəət götürülməsi olan fəaliyyətdir.

**Normativ hüquqi aktlar haqqında
Azərbaycan Respublikasının Qanunu**

**I fəsil
Ümumi müddəalar**

Maddə 1. Bu Qanunun vəzifəsi

Bu Qanun Azərbaycan Respublikasının qanunlarının və başqa normativ hüquqi aktlarının hazırlanması, qüvvəyə minməsi, şərhı və bunlarla əlaqədar müvafiq dövlət orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyət qaydalarını müəyyən edir.

Maddə 2. Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktlarının anlayışı

2.1. Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktı (bundan sonra- «normativ hüquqi akt» adlanacaq) səlahiyyətli dövlət orqanı tərəfindən qəbul edilmiş, göstərişləri ümumi məcburi xarakter daşıyan, hüquq normalarını müəyyən edən, dəyişdirən və ya ləğv edən, dəfənlərlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulmuş rəsmi yazılı sənəddir.

2.2. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemi və ona daxil olan normativ hüquqi aktlar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 141-151-ci maddələri ilə müəyyən edilir.

Maddə 3. Normativ xarakterli aktlar

Azərbaycan Respublikasının normativ xarakterli aktları aşağıdakılardır:

3.1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 1-6, 8-ci bəndlərinə və IV hissəsinə əsasən qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin qanunları;

3.2. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarları, təlimatları və izahları;

3.3. Yerli icra hakimiyyəti orqanlarının, yerli özünüidare orqanlarının qərarları;

3.4. Azərbaycan Respublikası Milli Bankının qərarları.

Maddə 4. Normativ hüquqi aktlar qəbul etmək səlahiyyətlərinin hüquqi əsası

Normativ hüquqi aktlar qəbul etmək səlahiyyəti olan orqanlar və bu səlahiyyətlərin hüdudları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və digər qanunları ilə müəyyən edilir.

Maddə 5. Normativ hüquqi aktların daha yüksək hüquqi qüvvəsi olan normativ aktlara uyğunluğu

Normativ hüquqi aktlar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və onlardan daha yüksək hüquqi qüvvəsi olan başqa normativ hüquqi aktları uyğun olmalıdır.

Maddə 6. Normativ hüquqi aktlar qəbul etmək səlahiyyətinin aşağı orqanlara verilməsi

6.1. Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktlar qəbul etmək səlahiyyəti olan dövlət hakimiyyəti orqanı bu səlahiyyətlərin bir hissəsini, qanunla başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, başqa dövlət hakimiyyəti orqanına verə bilər.

6.2. Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktlar qəbul etmək səlahiyyəti olan müvafiq icra hakimiyyəti orqanları bu səlahiyyətin bir hissəsini, qanunla başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, aşağı müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına verə bilər.

6.3. Səlahiyyəti vermə aktında verilən səlahiyyətin həcmi müddəti və səlahiyyəti alan orqan göstərilməlidir.

6.4. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 94-cü və 95-ci maddələrində müəyyən edilmiş səlahiyyətlərini başqa orqanlara verə bilməz.

6.5. Bu maddənin 6.1-ci bəndində göstərilən qaydada səlahiyyət almış orqan bu səlahiyyəti ayrı orqanına verə bilməz.

6.6. Verilmiş səlahiyyətin həyata keçirilməsi məqsədilə normativ hüquqi akt qəbul edən orqan həmin səlahiyyətin verilməsi haqqında normativ hüquqi akta istinad etməlidir.

6.7. Verilmiş səlahiyyətin həyata keçirilməsi məqsədilə normativ hüquqi akt qəbul etmiş orqan onun qəbul edildiyindən etibarən 24 saat ərzində (qeyri-ış günləri nəzərə alınmamaq şərtlə) normativ hüquqi aktı səlahiyyəti verən orqana təqdim edir. Səlahiyyəti vermiş orqan həmin aktı ləğv edə və ya dəyişdirə bilər.

6.8. Səlahiyyəti vermə aktında başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, verilmiş səlahiyyəti həyata keçirən orqan bununla bağlı məsələləri özünün büdcə vəsaitləri həcmində müəyyən etməlidir.

Maddə 7. Normativ hüquqi aktların tətbiq edilmə qaydası

Normativ hüquqi aktların tətbiqi zamanı müxtəlif hüquqi qüvvəyə malik olan normativ hüquqi aktlar arasında ziddiyyət olduqda daha yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan akt tətbiq olunur. Eyni hüquqi qüvvəyə malik olan normativ hüquqi aktlar

arasında zıdıyyət olduqda isə daha sonra qüvvəyə minmiş normativ hüquqi akt tətbiq olunur.

Maddə 8. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi elan ediləndək qüvvədə olmuş aktların hüquqi qüvvəsi

Azərbaycan respublikasının dövlət müstəqilliyi elan ediləndək qüvvədə olmuş, sonradan ləğv edilməmiş və Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına zidd olmayan aktlar Azərbaycan Respublikasında hüquqi qüvvəsini saxlayır.

Maddə 9. Normativ hüquqi aktların qəbul edilməsinin hüquqi əsasları

9.1. Azərbaycan Respublikasında normativ hüquqi aktların qəbul edilməsi qaydası Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir.

9.2. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktlarının baxılması, qəbul edilməsi və təsdiqi qaydasını müvafiq icra hakimiyyəti orqanı müəyyən edir.

Maddə 10. Normativ hüquqi aktlar qəbul etmək səlahiyyəti olan orqanlar

Normativ hüquqi aktlar qəbul etmək səlahiyyəti olan orqanlar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası ilə müəyyən edilir.

II fəsil

Normativ hüquqi aktların hazırlanmasının planlaşdırılması

Maddə 11. Normativ hüquqi aktların layihələrinin hazırlanması planlarının təsdiqi

11.1. Azərbaycan Respublikası qanunvericilik işləri planlarının təsdiqi Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Daxili Nizamnaməsi ilə tənzimlənir.

11.2. Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanları özlərinin hazırlayacaqları normativ hüquqi aktların layihələrinin hazırlanması haqqında planları təsdiq edirlər.

Maddə 12. Normativ hüquqi aktların layihələrinin hazırlanması planlarında nəzərə alınan təkliflər

Normativ hüquqi aktların layihələrinin hazırlanması planları hazırlanarkən Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi deputatlarının, Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra haki-

miyyəti orqanlarının, Naxçıvan Muxtar Respublikasının, Azərbaycan Respublikası inzibati ərazi vahidlərinin, elmi idarələrin təklifləri, kütləvi informasiya vasitələrində və əhalinin müraciətlərində irəli sürülmüş təkliflər nəzərə alınır.

Maddə 13. Normativ hüquqi aktların layihələrinin hazırlanması planlarının müddətləri

Normativ hüquqi aktlar layihələrinin hazırlanmasının cari planları, bir qayda olaraq 6 aydan 1 ilədək müddətə tətbiq olunur.

Zəruri hallarda 5 illik müddət üçün perspektiv planlar nəzərdə tutula bilər. Bu planlarda qanunvericiliyin inkişaf istiqamətləri, kodifikasiya və ya normativ sənədlərin başqa cür qaydağa salınması üzrə iri tədbirlər müəyyən olunur, normativ aktların sistemləşdirilmiş və yaxud yeniləşdirilmiş nəşrlərinin hazırlanması nəzərdə tutulur. Perspektiv planlar cari planlarda konkretləşdirilir və nəzərə alınır.

Maddə 14. Plandankənar layihələrin hazırlanması

Normativ hüquqi aktların layihələrinin hazırlanması planları ən vacib və iri həcmli aktların hazırlanmasını nəzərdə tutur və yuxarı orqanların rəhbərliyi əsasında, habelə başqa zəruri hallarda plandankənar layihələrin hazırlanmasını istisna etmir.

III fəsil

Normativ hüquqi aktların layihələrinin hazırlanması

Maddə 15. Normativ hüquqi aktların layihələrinin hazırlanması üçün komissiyaların yaradılması

15.1. Normativ hüquqi aktın layihəsini hazırlayan orqan bir qayda olaraq, layihəni hazırlamaq üçün həmin orqanın işçilərindən, mütəxəssis və alimlərdən ibarət komissiya yaradır.

15.2. Layihələrin hazırlanması işinə elmi idarələrin, marağı olan dövlət və qeyri-dövlət təşkilatlarının nümayəndələri cəlb edilə bilər.

15.3. Layihələrin hazırlanmasında layihələri tərtib edən orqan və qurumların hüquq bölmələrinin iştirakı zəruridir.

Maddə 16. Normativ hüquqi aktların layihələrinin hazırlanması və ya sifariş edilməsi

Normativ hüquqi aktın ilkin layihəsinin, o cümlədən alternativ layihələrin hazırlanması dövlət orqanlarına, elmi idarələrə, qeyri-dövlət qurumlarına, ayrı-ayrı alim və mütəxəssislərə və ya onların kollektivlərinə tapşırıla, yaxud müqavilə ilə sifariş edilə, habelə ən yaxşı layihə üçün müsabiqə edilə bilər.

Maddə 17. Dövlət orqanlarının və inzibati ərazi vahidləri nümayəndələrinin layihələrin hazırlanmasına cəlb edilməsi

17.1. Naxçıvan Muxtar Respublikasının və inzibati ərazi vahidlərinin səlahiyyəti və mənafeyi ilə bağlı layihələr hazırlanarkən onların müvafiq orqanları bu işə cəlb olunurlar.

17.2. İqtisadiyyatın, dövlət idarəçiliyinin ayrı-ayrı sahələri üzrə layihələrin hazırlanmasına bu sahələrin inkişafı və vəziyyəti üçün cavabdeh olan müvafiq icra hakimiyyəti orqanları cəlb olunurlar.

Maddə 18. Qanunların layihələrinin yayılması

Azərbaycan Respublikası qanunlarının layihələri kütləvi informasiya vasitələri ilə və başqa üsullarla əhalinin nəzərinə çatdırıla bilər.

Maddə 19. Layihələrin ümumxalq müzakirəsinə verilməsi

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi öz təşəbbüsü və ya Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin təşəbbüsü ilə qəbul etdiyi qərarla Azərbaycan Respublikasının qanun layihələrini qanunla müəyyən edilmiş qaydada ümumxalq müzakirəsinə verə bilər.

Maddə 20. Əsas və konkretləşdirici layihələrə eyni vaxtda baxılması

Əsas normativ hüquqi aktı və onun müddəalarını inkişaf etdirən və ya konkretləşdirən başqa aktların layihələri eyni vaxtda hazırlanır və baxılır, bu mümkün deyilsə, əsas layihədə və ya onun qüvvəyə minməsi barədə aktın layihəsində bu cür aktların hazırlanması və qəbul edilməsi tapşırığı nəzərdə tutulur.

Maddə 21. Layihədə əlavə edilən sənədlər

Normativ aktların layihələri onların işlənib hazırlanması zərurətindən əsaslandırılmaqla, gələcək aktların məqsədlərinin, əsas müddələrinin və qüvvədə olan qanunvericilik sistemində onların yerinin, onların tətbiqindən gözlənilən sosial-iqtisadi və başqa nəticələrin geniş xarakteristikası, habelə bu layihələrin qəbul edilməsi ilə qüvvədə olan qanunvericiliyə dəyişikliyi nəzərdə

tutan aktın layihəsi ilə birlikdə baxılmaq və təsdiq üçün təqdim edilir. Həm də layihələrin hazırlanmasında iştirak etmiş və layihə barədə razılığı alınmış kollektivlər və şəxslər, ortaya çıxan itti-faflar və onlar barədə motivli rəy göstərilir. Həyata keçirilməsi əlavə maddi və başqa məsrəflər tələb edən layihə təqdim edilər-kən onun maliyyə-iqtisadi əsasları da əlavə olunur.

Maddə 22. Normativ hüquqi aktların rekvizitləri

Normativ hüquqi aktın aşağıdakı rekvizitləri olmalıdır:

- 22.1. Normativ hüquqi aktın adı (qanun, fərman, qərar və s.);
- 22.2. tənzimləmə predmetini əks etdirən normativ hüquqi aktın adı (başlığı);
- 22.3. normativ hüquqi aktın qəbul edildiyi tarix və yer;
- 22.4. müvafiq normativ hüquqi aktı imzalamaq səlahiyyəti olan şəxsin imzası;

22.5. normativ hüquqi aktın nömrəsi.

Maddə 23. Normativ hüquqi aktın strukturu

23.1. Özündə hüquq normalarını əks etdirən maddə və ya bənd normativ hüquqi aktın əsas struktur elementidir. Hüquq normaları «maddə» adı altında maddələr şəklində qanunlara daxil edilir. Digər normativ hüquqi aktlar «bənd» sözü yazılmadan bəndlərdən ibarətdir.

23.2. Normativ hüquqi aktların məzmunca yaxın maddələ-ri (bəndləri) fəsillərdə birləşə bilər. Məzmunca yaxın olan bir neçə fəsil bölmələrdə birləşə bilər.

23.3. Normativ hüquqi aktın maddələri ayrı-ayrı hüquq normalarını əks etdirən bəndlərə, bəndlər isə yarımbəndlərə bölünə bilər. Maddə, bənd və yarımbəndlərin daxilində abzaslara ayrılan hissələr ola bilər.

23.4. Məcəllənin daxili strukturu digər əsaslarla qurula bi-lər.

23.5. Normativ hüquqi aktın qəbul edilməsinin məqsəd və səbəblərini, onun qarşısında duran əsas vəzifələri izah etmək zərurəti olan hallarda normativ hüquqi akta giriş hissəsi (pream-bula) verilir.

23.6. Zəruri hallarda normativ hüquqi aktda istifadə edilən termin və anlayışların mənasını izah edən maddə həmin normativ hüquqi akta daxil edilə bilər.

23.7. Normativ hüquqi aktın fəsilləri və maddələrin adları olmalıdır.

23.8. Həmcə, kiçik, fəsilsiz olan normativ hüquqi aktın maddələri abzas ola bilər.

23.9. Normativ hüquqi aktın strukturuna əlavələr daxil edilə bilər.

23.10. Məcəllənin, zəruri halda həmcəə iri normativ hüquqi aktın strukturuna mündəricat daxil edilir.

Maddə 24. Normativ hüquqi aktlara əlavə və dəyişikliklər edilməsi

24.1. Normativ hüquqi aktın hissəsi (fəslə, maddəsi, bəndi) qüvvədən düşmüş hesab edildikdə, onlar qüvvədə olan aktdan çıxarılır. Lakin onların nömrələri saxlanılır və normativ hüquqi aktın hissələrinin (fəsillərinin, maddələrinin, bəndlərinin) nömrələri dəyişmir.

24.2. Normativ hüquqi akta əlavə hissə (fəsil, maddə, bənd) əlavə edildikdə, onlar aktın hissələrinin nömrələrini təkrarlaşdırmaqla əlavə nömrə ilə daxil edilir.

Maddə 25. Normativ hüquqi aktlarda başqa aktların maddələrinə istinad edilməsi və aktlarda başqa aktların maddələrinin təkrarlanması

Zəruri hallarda normativ hüquqi aktda digər aktların maddələrinə istinadlara, habelə yüksək səviyyəli aktlara istinad etməklə belə normativ hüquqi aktların ayrı-ayrı müddələrinin təkrarlanmasına yol verilir.

Maddə 26. Normativ hüquqi aktların maddələrində başqa maddələrə istinad edilməsi

Hüquqi normaların arasında qarşılıqlı əlaqəni pozmamaları və yaxud təkrarlara yol verməmək zərurəti olduğu hallarda, normativ hüquqi aktın maddələrində həmin normativ hüquqi aktın başqa maddələrinə istinad edilə bilər.

Maddə 27. Normativ hüquqi aktın dili

Aktın mətni sadə, ədəbi dildə verilməlidir. Köhnəlmiş, çoxmənalı söz və ifadələrdən, obrazlı sözlərdən, epitet və metaforalardan istifadə edilməsinə yol verilmir.

Maddə 28. Normativ hüquqi aktda məsuliyyət tədbirlərinin nəzərdə tutulması

Dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, siyasi partiyaların, ictimai birliklərin, həmkarlar ittifaqları təşkilatlarının, onların vəzifəli şəxslərinin, hüquqi və fiziki şəxslərin vəzifələrini nəzərdə tutan aktlarda həmin vəzifələrin pozulmasına görə qüvvədə olan qanunvericiliklə məsuliyyət nəzərdə tutulmamışdırsa, bu cür məsuliyyət tədbirləri göstərilməlidir.

Maddə 29. Yeni normativ hüquqi aktın qəbul edilməsi ilə əlaqədar qüvvədə olan aktların öz qüvvəsini itirməsi və ya onlara dəyişikliklər və əlavələr edilməsi

29.1. Yeni aktın qəbul edilməsi ilə yeni normativ göstərişlərə zidd olan və ya yeni aktla tam əhatə olunan, yaxud formal olaraq qüvvədən düşməmiş, lakin faktik əhəmiyyətini itirən, əvvəllər qəbul edilmiş bütün aktlar, yaxud onun hissələri bu Qanunla müəyyən edilmiş qaydada qüvvəsini itirmiş hesab olunur.

29.2. Yeni normativ aktın qəbul edilməsi ilə əlaqədar olaraq zəruri hallarda qüvvədə olan normativ hüquqi aktlara onların qəbul etmiş orqan tərəfindən müvafiq dəyişikliklər və əlavələr edilir.

Maddə 30. Normayaradıcı orqanın ləğvi və yenidən təşkili hallarında onun aktlarının qüvvədən düşməsi, yayılması, onlara dəyişiklik və əlavələr edilməsi

Normayaradıcı orqanın ləğvi və ya yenidən təşkili zamanı onun aktlarının qüvvədən düşmüş hesab edilməsi, onların yayılması, onlara dəyişiklik və əlavələr edilməsi məsələləri həmin orqanların hüquqi varisi və yaxud yuxarı orqan tərəfindən həll edilir.

IV fəsil

Normativ hüquqi aktların müstəqil elmi ekspertizası

Maddə 31. Layihələrin elmi ekspertizası və onun məqsədi

31.1. Baxılmaq və qəbul olunmaq üçün təqdim edilmiş normativ hüquqi akt layihəsinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi üçün müstəqil elmi (hüquqi, iqtisadi, maliyyə, texniki, ekoloji və s.) ekspertiza keçirilə bilər.

31.2. Elmi ekspertizanın əsas məqsədləri:

31.2.1. hazırlanan layihənin yüksək keyfiyyətinin, əsaslandırılmış, qanuniliyinin və aktuallağının təmin edilməsi;

31.2.2. qəbul edilən normativ hüquqi aktların elmi əsaslandırılmış sisteminin yaradılması;

31.2.3. qəbul edilən aktların mümkün neqativ, sosial, iqtisadi, hüquqi, ekoloji və digər nəticələrinin aşkarlanması.

Maddə 32. Layihənin ekspertizaya göndərmək səlahiyyəti

Normativ hüquqi aktın layihəsi onu qəbul etmək səlahiyyəti olan orqanın rəhbərliyinin qərarı ilə elmi ekspertizaya göndərilə bilər.

Maddə 33. Qanun layihəsinin hazırlanmasında iştirak edən ekspertin hüquqları

Qanun layihəsinin ekspertizasında iştirak edən şəxslərin:

33.1. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Aparatında və başqa dövlət orqanlarındakı layihənin hazırlanması ilə bağlı material və sənədlərlə, o cümlədən razılaşdırma və ümumxalq müzakirəsi zamanı alınmış təklif, rəy, irad və başqa materiallarla tanış olmaq;

33.2. müvafiq layihə müzakirə edilərkən, normativ hüquqi aktı qəbul etmək hüququ olan kollegial orqanların işində iştirak etmək hüquqları var.

Maddə 34. Ekspertlərin müstəqilliyi

Ekspertlər normativ hüquqi aktı qiymətləndirərkən müstəqildirlər və ekspertiza keçirmə tapşırığı verən orqandan asılı deyillər.

Maddə 35. Ekspert rəyinə baxılması

Qanunun layihəsi barədə ekspertlərin rəyinə layihə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində müzakirə edilməmişdən qabaq daimi komissiyaların iclasında baxılır.

Azərbaycan Respublikasının milli Məclisinə təqdim edilmiş və ekspertizaya göndərilmiş qanunun və ya başqa normativ hüquqi aktın layihəsi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində yalnız ekspert rəyi verildikdən sonra müzakirə edilir.

V fəsil

Normativ hüquqi aktların dərci və başqa formada yayılması

Maddə 36. Normativ hüquqi aktların dərci

36.1. Referendumla qəbul olunmuş aktlar, qanunlar Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanları, Azərbaycan Res-

publikası Nazirlər Kabinetinin qərarları istisna olmaqla özündə dövlət sirləri əks etdirən normativ hüquqi aktların yayılması və qüvvəyə minməsi qaydası müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyənləşdirilir.

36.2. Rəsmi qaydada dərc olunmuş normativ hüquqi aktlar qüvvəyə mindikdən sonra onların hər hansı orqan tərəfindən yerlərə göndərilmə faktından asılı olmayaraq bütün dövlət orqanları və vəzifəli şəxslər tərəfindən tətbiq və icra olunmalıdır.

Maddə 37. Normativ hüquqi aktın icraçılarının vəzifələri

Normativ hüquqi aktın icrası üçün məsul olan orqan və vəzifəli şəxslər:

37.1. İcraçıları aktla tanış etməli (zəruri hallarda iltizamnamə ilə);

37.2. zəruri hallarda aktların surətləri, onlardan çıxarışlarla icraçıları təmin etməli, aktları görünən yerlərdə asmalı, aktın qüvvəsi şamil edilən təşkilat, orqan və şəxslərin nəzərinə çatdırmaq üçün zəruri tədbirlər görməlidirlər.

Maddə 38. Normativ hüquqi aktların dərc olunması

38.1. Azərbaycan Respublikasının qanunları, Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanları və sərəncamları rəsmi nəşrlər sayılan «Azərbaycan» qəzetində və «Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu»nda dərc olunur.

38.2. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarları «Azərbaycan» qəzetində və «Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin məlumatı»nda dərc olunur.

38.3. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları rəsmi nəşr sayılan «Azərbaycan Respublikası qanunvericilik toplusu» və «Respublika» qəzetində dərc olunur, zəruri hallarda onların dərhal və geniş yayımının təmini üçün digər kütləvi informasiya vasitələrinin köməyindən istifadə olunur.

38.4. Azərbaycan Respublikası mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən rəsmi nəşr sayılan «Azərbaycan Respublikası mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktlarının bülleteni»ndə dərc olunur.

38.5. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi

və müvafiq icra hakimiyyəti orqanları qəbul etdikləri normativ hüquqi aktları rəsmi dərc edə bilərlər.

38.6. Bu maddədə göstərilmiş normativ hüquqi aktlar onu qəbul etmiş orqanlar və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən əhalinin geniş kütlələrinin tanış olması zərurəti nəzərə alınmaqla lazımi tirajla dərc edilir.

38.7. Normativ hüquqi aktlar həmçinin istənilən kütləvi informasiya və nəşriyyatlar tərəfindən dərc oluna bilər.

Maddə 39. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərar və qəraradalarının dərci. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarları və dərc olunmalı qəraradaları rəsmi nəşr sayılan «Azərbaycan» qəzetində və «Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin məlumatı»nda dərc olunur.

Maddə 40. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının aktlarının dərci

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının dərc olunmalı aktları rəsmi nəşr sayılan «Azərbaycan» qəzetində və rəsmi mətbuat orqanında dərc olunur.

VI fəsil

Normativ hüquqi aktların zaman, məkan və subyektlərə görə qüvvəsi

Maddə 41. Normativ hüquqi aktların qüvvəyə minməsi müddəti

41.1. Azərbaycan Respublikası qanunları, Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanları və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları, onların özündə başqa müddət nəzərdə tutulmamışdırsa, dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

41.2. Müvafiq mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktları, yerli icra hakimiyyəti orqanlarının, yerli özünüidarə orqanlarının və Azərbaycan Respublikası Milli Bankının normativ aktları müəyyən edilmiş qaydada dövlət qeydiyyatından keçdikdən sonra özlərində başqa qayda nəzərdə tutulmamışdırsa, dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

41.3. Normativ hüquqi aktın hissəsinin (fəslinin, maddəsinin, bəndinin) qüvvəyə minməsi üçün normativ hüquqi aktın bütövlükdə qüvvəyə minməsinə dair müəyyən edilmiş müddətdən fərqli müddət müəyyən edilə bilər.

Maddə 42. Normativ hüquqi aktların qüvvəsinin geriye şamil edilməsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 149-cu maddəsi ilə tənzimlənir.

Maddə 43. Normativ hüquqi aktın qüvvədə olma müddəti

43.1. Normativ hüquqi akt, onun özündə ayrı hal nəzərdə tutulmamışdırsa müddətsiz qüvvədə olur.

43.2. Akt bütövlükdə, yaxud onun bir hissəsi müvəqqəti qüvvədə ola bilər. Bu halda aktda onun və ya onun müvafiq hissəsinin qüvvədə olma müddəti göstərilir. Göstərilən müddət qurtaran kimi akt, yaxud onun müvafiq hissəsi əlavə elan olmadan qüvvədən düşür. Göstərilən müddət qurtaranadək aktı qəbul etmiş orqan aktın qüvvədə olma müddətinin artırılması və ya ona müddətsiz xarakter verilməsi haqqında qərar qəbul edə bilər.

Maddə 44. Normativ hüquqi aktın qüvvəsinin itirilməsi

44.1. Normativ hüquqi akt (onun hissəsi) aşağıdakı hallarda öz qüvvəsini itirir:

44.1.1. Müvəqqəti aktın (aktın hissəsinin) müddəti başa çatdıqda;

44.1.2. əvvəllər qəbul edilmiş aktın müddəalarını yeni qəbul edilmiş akta zidd olduqda;

44.1.3. əvvəllər qəbul edilmiş aktın müddəalarını Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqaviləyə zidd olduqda;

44.1.4. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 1-3, 6, 8-ci bəndlərində nəzərdə tutulmuş hallarla əlaqədar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarı qəbul edildikdə;

44.1.5. aktı qəbul etmiş və ya müəyyən edilmiş qaydada bu səlahiyyətləri almış orqan tərəfindən onun qüvvədən düşməsi və yaxud dayandırılması barədə qərar qəbul edildikdə.

44.2. Normativ hüquqi akt onu qəbul etmiş orqanın aktı ilə və ya bunun üçün qanunvericiliklə müvəkkil edilmiş orqanın aktı ilə qüvvədən düşmüş hesab edilir.

Maddə 45. Normativ hüquqi aktların məkana və subyektlərə görə qüvvəsi

45.1. Normativ hüquqi aktlar müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində və ya inzibati ərazi vahidinin ərazisində qüvvədə olur.

45.2. Normativ hüquqi aktların qüvvəsi qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, Azərbaycan Respublikasının ərazisində daımlı yaşayan və ya müvvəqqəti olan əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə, habelə dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, siyasi partiyaların, ictimai birliklərin, həmkarlar ittifaqları təşkilatlarının və başqa hüquqi şəxslərin vəzifəli şəxslərinə tətbiq edilir.

VII fəsil

Normativ hüquqi aktların şərhı

Maddə 46. Normativ hüquqi aktların şərhini zəruri edən hallar

46.1. Normativ hüquqi aktın məzmununun müəyyən edilməsinə, mənə və məqsədlərinin, qanunvericilikdə istifadə olunan istilahlara aydınlaşdırılmasına onun şərhı deyilir.

46.2. Rəsmi şərh buna səlahiyyəti olan orqanlar tərəfindən verilə bilər.

Maddə 47. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və qanunlarının rəsmi şərhinin verilməsi

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və Azərbaycan Respublikasının qanunlarının rəsmi şərhini Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin VI hissəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi verir.

Maddə 48. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktlarının rəsmi şərhı

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanları qəbul etdikləri normativ hüquqi aktları rəsmi şərh edə bilərlər.

Maddə 49. Normativ hüquqi aktın şərhı zamanı akta dəyişikliklər olunmasının və konkretləşdirici normalara əlavə edilməsinin yolverilməzliyi

Normativ hüquqi akt şərh edilərkən ona dəyişikliklər edilməsinə, konkretləşdirici normalara əlavə olunmasına yol verilmir. Genişləndirici və yaxud məhdudlaşdırıcı təfsirə yalnız normativ hüquqi aktın mətni və mənası arasında açıq-aşkar fərq olanda yol verilir.

VIII fəsil

Normativ hüquqi aktların sistemləşdirilməsi və uçotu

Maddə 50. Normativ hüquqi aktların məcmuə və topluları

Normativ hüquqi aktların rəsmi məcmuə və topluları, qanunvericilikdə başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, həmin aktları qəbul edən orqanlar yaxud onların tapşırığı ilə başqa orqanlar dərc edirlər.

Maddə 51. Normativ hüquqi aktların dövlət uçotu və dövlət qeydiyyatı

51.1. Azərbaycan Respublikasının bütün normativ hüquqi aktları dövlət uçotuna alınmaq üçün, Azərbaycan Respublikası müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının, yerli özünüidarə orqanlarının və Azərbaycan Respublikası Milli Bankının normativ aktları isə həmçinin dövlət qeydiyyatı üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanına təqdim edilir.

51.2. Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktlarının dövlət uçotu və qeydiyyatı qaydası müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

IX fəsil

Son müddəalar

Maddə 52. Normativ hüquqi aktların hazırlanmasının, nəşrinin və qeydiyyatının maliyyələşdirilməsi

Normativ hüquqi aktların müqavilə və ya sifarişlə hazırlanması ən yaxşı layihə üçün müsabiqə keçirilməsi, onların ekspertizası, rəsmi nəşri, sair üsulla yayılması, habelə dövlət qeydiyyatı ilə əlaqədar xərclər dövlət büdcəsi hesabına ödənilir.

Maddə 53. Qanunun qüvvəyə minməsi qaydası

53.1. Bu Qanun dərc edildiyi gündən 6 sentyabr 1994-cü ildə qəbul olunmuş «Normativ hüquqi aktlar haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qüvvədən düşmüş hesab edilsin.

Heydər Əliyev,

Azərbaycan respublikasının prezidenti

Bakı şəhəri, 26 noyabr 1999-cu il

Dərzi: 14 yanvar 2000-ci il

«Normativ hüquqi aktlar haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası prezidentinin Fərmanı

«Normativ hüquqi aktlar haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar həmin Qanunun tətbiq olunmasını təmin etmək məqsədilə ilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti iki ay müddətində:

- qüvvədə olan qanunvericilik aktlarının «Normativ hüquqi aktlar haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğunlaşdırılması barədə təkliflərini hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının prezidentinə təqdim etsin;

- Nazirlər Kabinetinin və müvafiq mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktlarının həmin Qanuna uyğunlaşdırılmasını təmin etsin və bu haqda Azərbaycan Respublikasının prezidentinə məlumat versin;

- «Normativ hüquqi aktlar haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 9-cü maddəsinin 9.2.-ci bəndində müəyyən edilməsi nəzərdə tutulan «müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktlarının baxılması, qəbul edilməsi və təsdiqi qaydası» haqqında Əsasnamə layihəsini hazırlayıb təsdiq olunmaq üçün Azərbaycan Respublikasının prezidentinə təqdim etsin;

- həmin Qanunun 51-ci maddəsinin 51.2.-ci bəndində müəyyən edilməsi nəzərdə tutulan «Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktlarının dövlət uçotu və qeydiyyatı qaydası» haqqında Əsasnamə layihəsini hazırlayıb təsdiq olunmaq üçün Azərbaycan Respublikasının prezidentinə təqdim etsin;

- həmin Qanunun 36-cı maddəsinin 36.1.-ci bəndində müəyyən edilməsi nəzərdə tutulan «dövlət sirrini əks etdirən normativ hüquqi aktların yayılması və qüvvəyə minməsi qaydası haqqında» Əsasnamənin layihəsinin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət Sırrının Mühafizəsi üzrə İdarələrarası Komissiya ilə birlikdə hazırlayıb təsdiq olunmaq üçün Azərbaycan Respublikasının prezidentinə təqdim etsin;

- «Normativ hüquqi aktlar haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunundan irəli gələn digər məsələləri öz səlahiyyəti hüduqlarında həll etsin.

2. Müəyyən edilsin ki:

- «Normativ hüquqi aktlar haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 9-cu maddəsinin 9.2.-ci bəndində, 36-cı maddəsinin 36.1.-ci bəndində 51-ci maddəsinin 51.2.-ci bəndində nəzərdə tutulmuş «müvafiq icra hakimiyyəti orqanı»nın səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının prezidenti həyata keçirir;

- həmin Qanunun 11-ci maddəsinin 11.2.-ci bəndində nəzərdə tutulmuş «müvafiq icra hakimiyyəti orqanı»nın səlahiyyətlərini öz səlahiyyəti həddlərində Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinə-i, nazirliklər və digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları həyata keçirirlər;

- həmin Qanunun 41-ci maddəsinin 41.2.-ci bəndində nəzərdə tutulmuş «müvafiq mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları» dedikdə, Azərbaycan Respublikasının nazirlikləri, bütün digər mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları başa düşülür (Azərbaycan Respublikası prezidentinin nəzdində (yanında) yaradılan orqanlar istisna olmaqla).

- həmin Qanunun 38-ci maddəsinin 38.4.-cü və 38.6.-cı bəndlərində, 51-ci maddəsinin 51.1.-ci bəndində nəzərdə tutulmuş «müvafiq icra hakimiyyəti orqanı»nın səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi həyata keçirir;

- həmin Qanunun 51-ci maddəsinin 51.1.-ci bəndində nəzərdə tutulmuş «Azərbaycan Respublikası müvafiq icra hakimiyyəti orqanları» dedikdə Azərbaycan Respublikasının nazirlikləri, bütün digər mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları başa düşülür.

Heydər Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının prezidenti
Bakı şəhəri, 30 dekabr 1999-cu il
Dərci: 14 yanvar 2000-ci il

MÜLKİ, AİLƏ VƏ CİNAYƏT İŞLƏRİ ÜZRƏ HÜQUQİ YARDIM VƏ HÜQUQ MÜNASİBƏTLƏRİ HAQQINDA

K O N V E N S İ Y A

Minsk şəhəri, 22 yanvar 1993-cü il

Müstəqil Dövlətlər Birliyinin bu Konvensiyanın iştirakçısı olan üzv dövlətləri (bundan sonra Razılaşmış Tərəflər adlanacaq) Razılaşmış Tərəflərin vətəndaşlarına və onların ərazisində yaşayan şəxslərə bütün Razılaşmış Tərəflərdə şəxsi və əmlak hüquqları ilə əlaqədar həmin ölkənin vətəndaşları ilə bərabər səviyyədə hüquqi müdafiənin təmini təhdidlərini əsas götürərək, - ədliyyə orqanları tərəfindən mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım göstərilməsi sahəsində əməkdaşlığın inkişafına mühüm əhəmiyyət verərək, aşağıdakılar barədə razılığa gəldilər:

I bölmə

ÜMUMİ MÜDDƏALAR

1 hissə. HÜQUQİ MÜDAFİƏ

Maddə 1. Hüquqi müdafiənin təmin edilməsi

1. Razılaşmış Tərəflərdən hər birinin vətəndaşları, habelə onun ərazisində yaşayan şəxslər digər Razılaşmış Tərəflərin ərazisində onun vətəndaşları ilə bərabər səviyyədə özlərinin şəxsi və əmlak hüquqlarının hüquqi müdafiəsindən istifadə edirlər.

2. Razılaşmış Tərəflərdən hər birinin vətəndaşları, habelə onun ərazisində yaşayan başqa şəxslər digər Razılaşmış Tərəflərin mülki, ailə və cinayət işlərinə baxmağa səlahiyyətli olan məhkəməsinə, prokurorluğuna və digər orqanlarına (bundan sonra - ədliyyə orqanları) həmin Razılaşmış Tərəfin vətəndaşları üçün olan şort-

lörlo azad və maneəsiz müraciət etmək, bu orqanlarda çıxış etmək, vəsatət vermək, iddia qaldırmaq və sair prosessual hərəkətləri həyata keçirmək hüququna malikdirlər.

3. Bu Konvensiyanın müddəaları Razılaşmış Tərəflərin qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılan hüquqi şəxslərə də tətbiq olunur.

Maddə 2. Rüsurların və xərcələrin ödənilməsindən azad edilmə

1. Razılaşmış Tərəflərdən hər birinin vətəndaşları və onun ərazisində yaşayan şəxslər məhkəmə və notarial rüsurları və xərcələri ödəməkdən azad olunur, habelə həmin dövlətin vətəndaşları üçün müəyyənləşdirilmiş şortlərlə pulsuz hüquqi yardımdan istifadə edirlər.

2. Bu maddənin birinci bəndində nəzərdə tutulmuş güzəştlər həmin işlə əlaqədar həyata keçirilən bütün prosessual hərəkətlərə, o cümlədən qərarın icrasına da aiddir.

Maddə 3. Ailə və əmlak vəziyyəti haqqında sənədin verilməsi

1. 2-ci maddədə nəzərdə tutulmuş güzəştlər vəsatət qaldıran şəxsin ailə və əmlak vəziyyəti haqqında sənəd əsasında təqdim olunur. Bu sənəd, ərazisində ərizəçinin yaşadığı və ya olduğu Razılaşmış Tərəfin səlahiyyətli orqanı tərəfindən verilir.

2. Ərizəçi Razılaşmış Tərəfin ərazisində yaşayış yerinə və ya olduğu yerə malik deyildirsə, vətəndaşı sayıldığı Razılaşmış Tərəfin müvafiq diplomatik nümayəndəliyinin və ya konsulluq idarəsinin verdiyi sənədi təqdim etməsi kifayətdir.

3. Güzəştlərin təqdim edilməsi haqqında vəsatət üzrə qərar çıxaran orqan sənədi verən orqandan əlavə məlumatlar və ya zəruri izahatlar tələb edə bilər.

II hissə. HÜQUQİ YARDIM

Maddə 4. Hüquqi yardım göstərilməsi

1. Razılaşmış Tərəflərin ədliyyə orqanları mülki, ailə və cinayət işləri üzrə bu Konvensiyanın müddəalarına uyğun olaraq hüquqi yardım göstərirlər.

2. Ədliyyə orqanları digər təsisatlara da bu maddənin birinci bəndində qeyd edilən işlər üzrə hüquqi yardım göstərirlər.

Maddə 5. Əlaqə qaydası

Bu Konvensiyanın yerinə yetirilməsi zamanı Razılaşmış Tərəflərin ədliyyə orqanları bir-birilə, əgər bu Konvensiya ilə başqa qayda müəyyən edilməmişdirsə, öz mərkəzi orqanları vasitəsi ilə əlaqə yaradırlar.

Maddə 6. Hüquqi yardımın həcmi

Razılaşmış Tərəflər sorğu edilən Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş prosessual və digər hərəkətlərin yerinə yetirilməsi, xüsusən sənədlərin tərtibi və göndərilməsi, axtarışların aparılması, maddi sübutların götürülməsi, göndərilməsi və verilməsi, ekspertizaların keçirilməsi, tərəflərin, müqəssirlərin, şahidlərin, ekspertlərin dindirilməsi, cinayət təqibinə başlanılması, cinayət törədən şəxslərin axtarılması və verilməsi, mülki işlər üzrə məhkəmə qərarlarının, hökmlərin mülki iddia hissəsinin, icra qeydlərinin tanınması və icrası, həmçinin sənədlərin verilməsi yolu ilə bir-birinə hüquqi yardım göstərirlər.

Maddə 7. Hüquqi yardım göstərilməsi haqqında tapşırığın məzmunu və forması

1. Hüquqi yardım göstərilməsi haqqında tapşırıqda aşağıdakılar göstərilməlidir:

- a) sorğu edilən orqanın adı;
- b) sorğu edən orqanın adı;
- v) hüquqi yardımın istənilədiyi işin adı;
- q) tərəflərin, şahidlərin, şübhə edilən şəxslərin, müqəssirlərin, məhkumların və ya zərər çəkmiş şəxslərin adı və soyadı, yaşayış yeri və olduğu yer, vətəndaşlığı, məşğuliyyəti, cinayət işləri üzrə isə, həmçinin doğum tarixi və yeri, imkan dairəsində valideynlərin adı və soyadı; hüquqi şəxslərin adı və yerləşdiyi yer;
- d) «q» yarım-bəndində göstərilən şəxslərin nümayəndələri olduqda, onların adı, soyadı və ünvanı;
- e) tapşırığın məzmunu, habelə onun icrası üçün zəruri olan digər məlumatlar;

j) cinayət işləri üzrə, həm də törədilən əməlin təsviri və təsvif edilməsi, habelə əməl nəticəsində zərər vurulmuşdursa, onun miqdarı haqqında məlumatlar.

2. Sənədin verilməsi haqqında tapşırıqda onu alanın dəqiq ünvanı və verilən sənədin adı da göstərilməlidir.

3. Tapşırıq imzalanmalı və sorğu edən orqanın gerbli möhürü ilə təsdiq olunmalıdır.

Maddə 8. İcra qaydası

1. Hüquqi yardım göstərilməsi haqqında tapşırığın icrası zamanı sorğu edilən orqan öz ölkəsinin qanunvericiliyini tətbiq edir. Sorğu edən orqanın xahişi ilə o, əgər öz ölkəsinin qanunvericiliyinə zidd deyildirsə, sorğu edən Razılaşmış Tərəfin prosessual normalarını da tətbiq edə bilər.

2. Əgər sorğu edilən orqan tapşırığı icra etməyə səlahiyyətli deyildirsə, onu səlahiyyətli orqana göndərir və sorğu edən orqanı bu barədə xəbərdar edir.

3. Sorğu edilən orqan tapşırığın icra vaxtı və yeri haqqında sorğu edən orqanın xahişi ilə ona və maraqlı tərəflərə vaxtında xəbər verir ki, onlar tapşırığın sorğu edilən Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyinə uyğun icrasında iştirak edə bilsinlər.

4. Tapşırıqda göstərilən şəxsin dəqiq ünvanı məlum olmadıqda, sorğu edilən orqan ünvanın müəyyən edilməsi üçün orazisində həmin şəxsin olduğu Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyinə uyğun zəruri tədbirlər görür.

5. Tapşırığın yerinə yetirilməsindən sonra sorğu edilən orqan sənədləri sorğu edən orqana qaytarır; hüquqi yardım göstərilməsi mümkün deyildirsə, tapşırığın icrasına mane olan hallar haqqında sorğu edən orqana məlumat verməklə sənədləri ona qaytarır.

Maddə 9. Şahidlərin, zərər çəkmiş şəxslərin, mülki iddiaçıların, mülki cavabdehlərin, onların nümayəndələrinin, ekspertlərin çağırılması

1. Sorğu edilən Razılaşmış Tərəfin orqanının çağırışı üzrə sorğu edən Razılaşmış Tərəfin ədliyyə orqanına gələn şahid, zərər çəkmiş şəxs, mülki iddiaçı, mülki cavabdeh və onların nümayəndələri, habelə ekspert, vətəndaşlığından asılı olmayaraq, dövlət sor-

həddini keçənə qədər törədilən əmələ görə onun ərazisində cinayət və ya inzibati məsuliyyətə cəlb edilə, həbs oluna və ya cəzaya məruz qala bilməzlər. Bu şəxslər, həmçinin araşdırma predmeti olan cinayət işləri ilə bağlı verdikləri şahid ifadələri və ya ekspert rəylərinə görə də məsuliyyətə cəlb edilə, həbs oluna və ya cəzaya məruz qala bilməzlər.

2. Bu maddənin birinci bəndində göstərilən şəxslər dindirildikləri ədliyyə orqanının onlara ərazilərində olmaları zərurətini aradan qalxması barədə xəbər verdiyi gündən keçən 15 sutka ərzində sorğu edən Razılaşmış Tərəfin ərazisini lazımı imkan olmasına baxmayaraq tərk etməmişlərsə, həmin bəndlə nəzərdə tutulmuş təminatı itirirlər. Bu şəxslərin özlərindən asılı olmayan səbəblərə görə sorğu edən Razılaşmış Tərəfin ərazisini tərk edə bilmədikləri vaxt həmin müddətə daxil edilmir.

3. Şahidə, ekspertə, həmçinin zərər çəkmiş şəxsə və onun qanuni nümayəndəsinə, gedişlə və sorğu edən dövlətin ərazisində olmaqla bağlı xərclər, eləcə də işdə olmadığı günlərə görə alınmış əmək haqqı sorğu edən Razılaşmış Tərəfin hesabına ödənilir; ekspert, həmçinin ekspertiza aparmağa görə haqq almaq hüququna malikdir. Çağırılan şəxslərin hansı ödənişləri almaq hüququna malik olduqları çağırışda göstərilməlidir; onların vəsəlatinə əsasən, sorğu edən Razılaşmış Tərəfin ədliyyə orqanı müvafiq xərcləri təmin etmək üçün avans ödəyir.

4. Razılaşmış Tərəflərdən birinin ərazisində yaşayan şahid və ya ekspert digər Razılaşmış Tərəfin ədliyyə orqanına çağırılarkən, gəlməyəcəkləri halda məcburiyyətə vasitələrinin tətbiq olunacağı ilə hədələnməməlidirlər.

Maddə 10. Sənədlərin verilməsi haqqında tapşırıq

1. Sorğu edilən ədliyyə orqanı sənədlərin verilməsini, oğor verilən sənədlər həmin dövlətin milli dilində və ya rus dilində yazılmışdırsa, yaxud bu dillərə lazımı səviyyədə tərcümə olunmuşdursa, öz dövlətində qüvvədə olan qaydalara uyğun həyata keçirir. Əks halda, o, bu sənədləri könüllü olaraq qəbul etməyə razılıq verən afana təqdim edir.

2. Sənədlərin tapşırıqda göstərilən ünvana verilməsi mümkün olmadıqda, sorğu edilən ədliyyə orqanı ünvanın müəyyən edilməsi üçün öz təşəbbüsü ilə zəruri tədbirlər görür. Sorğu edilən orqan

unvanı müəyyən edə bilmədikdə, sorğu edən orqanı bu barədə xəbərdar edir və sənədləri ona qaytarır.

Maddə 11. Sənədlərin verilməsinin təsdiq edilməsi

Sənədlərin verilməsi sənədin verdiyi şəxsin imzaladığı, sorğu edilən orqanın möhürünün vurulduğu, habelə verilmə vaxtını və sənədi verən orqan işçisinin imzasını əks etdirən sənədlə və ya verilmənin vaxtının, üsulunun və yerinin göstərildiyi həmin orqan tərəfindən verilən sənədlə təsdiq edilir.

Maddə 12. Diplomatik nümayəndəliklərin və konsulluq idarələrinin səlahiyyətləri

1. Razılaşmış Tərəflər sənədləri öz vətəndaşlarına diplomatik nümayəndəlikləri və ya konsulluq idarələri vasitəsilə verə bilərlər.
2. Razılaşmış Tərəflər səlahiyyətli orqanlarının tapşırığı üzrə öz vətəndaşlarını diplomatik nümayəndəliklərinin və ya konsulluq idarələrinin vasitəsi ilə dindirə bilərlər.
3. Bu maddənin birinci və ikinci bəndlərində göstərilən hallarda məcburetmə vasitələri tətbiq etmək və ya tətbiqi ilə hədələmək olmaz.

Maddə 13. Sənədlərin etibarlılığı

1. Razılaşmış Tərəflərdən birinin ərazisində müvafiq orqan və ya xüsusi səlahiyyətli şəxs tərəfindən öz səlahiyyətləri çərçivəsində və müəyyən olunmuş formada hazırlanmış və ya təsdiqlənmiş və gərblə möhür vurulmuş sənədlər digər Razılaşmış Tərəflərin ərazisində heç bir xüsusi şəhadətnamə olmadan qəbul olunur.
2. Razılaşmış Tərəflərdən birinin ərazisində rəsmi sayılan sənədlər digər Razılaşmış Tərəflərin ərazisində rəsmi sənəd qüvvəsinə malikdir.

Maddə 14. Vətəndaşlıq vəziyyəti haqqında sənədlərin və digər sənədlərin göndərilməsi

Razılaşmış Tərəflər sorğu edilən Razılaşmış Tərəfin vətəndaşlarının və onun ərazisində yaşayan başqa şəxslərin vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydiyyatı şəhadətnamələrini, təhsil, əmək stajı haqqında sənədləri və şəxsi və ya əmlak hüquq və maraqlarına aid

digər sənədləri, xahiş olunduqda, bir-birinə tərcümə etmədən və pulsuz göndərmək öhdəliyi götürürlər.

Maddə 15. Hüquqi məsələlərə dair informasiya

Razılaşmış Tərəflərin mərkəzi ədliyyə orqanları onların ərazisində qüvvədə olan və ya qüvvədə olmuş daxili qanunvericilik və ədliyyə orqanları tərəfindən onun tətbiq edilmə təcrübəsi haqqında məlumatları, xahiş olunduqda, bir-birinə təqdim edirlər.

Maddə 16. Ünvanların və digər məlumatların müəyyən edilməsi

1. Razılaşmış Tərəflərin ərazilərində yaşayan şəxslərin ünvanlarının müəyyən olunması zamanı, əgər bu, onların vətəndaşlarının hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün tələb olunursa, bir digərinin xahişi ilə ona öz qanunvericiliyinə uyğun kömək göstərir. Bu zaman sorğu edən Razılaşmış Tərəf xahişdə göstərilən şəxsin ünvanının müəyyən edilməsi üçün onda olan məlumatları bildiri.

2. Razılaşmış Tərəflərin ədliyyə orqanları sorğu edilən Razılaşmış Tərəfin ərazisində yaşayan və sorğu edən Razılaşmış Tərəfin ədliyyə orqanlarında mülki, ailə və cinayət işləri üzrə əmlak tələbləri elan olunan şəxslərin iş yeri və gəlirlərinin müəyyən olunmasında bir-birinə kömək göstərirlər.

Maddə 17. Dil

Razılaşmış Tərəflərin ədliyyə orqanları bu Konvensiyanın yerinə yetirilməsi zamanı bir-birilə münasibətlərdə Razılaşmış Tərəflərin dövlət dillərindən və ya rus dilindən istifadə edirlər.

Maddə 18. Hüquqi yardım göstərilməsilə bağlı xərclər

Sorğu edilən Razılaşmış Tərəf hüquqi yardım göstərilməsi üzrə xərclərin ödənilməsini tələb etmir. Razılaşmış Tərəflər onların ərazisində hüquqi yardım göstərilməsi zamanı meydana çıxan bütün xərcləri özləri ödəyirlər.

Maddə 19. Hüquqi yardım göstərilməsindən imtina edilməsi

Hüquqi yardım göstərilməsi haqqında xahiş, əgər belə köməyin göstərilməsi sorğu edilən Razılaşmış Tərəfin suverenliyinə

və ya təhlükəsizliyinə zərər vura bilərsə, yaxud onun qanunvericiliyinə ziddirsə, rədd edilə bilər.

II bölmə

MÜLKİ VƏ AİLƏ İŞLƏRİ ÜZRƏ HÜQUQ MÜNASİBƏTLƏRİ

Hissə. SƏLAHIYYƏT

Maddə 20. Ümumi müddəalar

1. Bu bölmənin II-V hissələrində başqa hal müəyyən edilməmişdirsə, yaşayış yeri Razılaşmış Tərəflərdən birinin ərazisində olan şəxslərə qarşı iddia onların vətəndaşlığından asılı olmayaraq, həmin Razılaşmış Tərəfin məhkəmələrinə verilir; hüquqi şəxslərə qarşı iddia isə, ərazisində hüquqi şəxsin idarəetmə orqanının, nümayəndəliyinin və yaxud filialının yerləşdiyi Razılaşmış Tərəfin məhkəmələrinə verilir.

Yaşayış yeri (olduğu yer) müxtəlif Razılaşmış Tərəflərin ərazisində olan bir neçə cavabdeh işdə iştirak edərsə, mübahisəyə iddiaçının seçimi əsasında cavabdehlərdən hər hansı birinin yaşayış yeri (olduğu yer) üzrə baxılır.

2. Razılaşmış Tərəflərin məhkəmələri onun ərazisində.

a) cavabdehin müəssisəsinin (filialının) ticarət, sənaye və ya digər təsərrüfat fəaliyyəti həyata keçirilirsə;

b) mübahisə predmeti olan müqavilə üzrə öhdəlik icra edilməmişdirsə, yaxud tam və ya qismən icra edilməmişdirsə;

v) şərəf, ləyaqət və işgüzar nüfuzun müdafiəsi barədə iddia verən iddiaçının daimi yaşayış yeri və ya olduğu yer varsa, səlahiyyətli.

3. Mülkiyyət hüququna və daşınmaz əmlaka olan digər əşya hüquqlarına dair iddialar üzrə yalnız əmlakın olduğu yerin məhkəməsi səlahiyyətli.

Yük, sərnişin və baqaj daşıma müqavilələri üzrə daşıyıcılara qarşı iddialar, barəsində müəyyən olunmuş qaydada pretenziya irəli sürülmüş nəqliyyat təşkilatı idarəsinin olduğu yer üzrə verilir.

Maddə 21. Müqavilə aidliyyəti

1. Razılaşmış Tərəflərin məhkəmələri mübahisənin bu məhkəmələrə verilməsi haqqında tərəflərin yazılı razılığı olduğu digər hallarda da işlərə baxa bilərlər.

Bu zaman 20-ci maddənin 3-cü bəndindən və bu bölmənin II-V hissələrində müəyyən edilmiş digər normalardan, habelə müvafiq Razılaşmış Tərəfin daxili qanunvericiliyindən irəli gələn müstəsna səlahiyyət tərəflərin razılığı ilə dəyişdirilə bilməz.

2. Mübahisənin ötürülməsi haqqında səziş olduqda, məhkəmə cavabdehin ərizəsi əsasında iş üzrə icraata xitam verir.

Maddə 22. Məhkəmə proseslərinin qarşılıqlı əlaqəsi

1. İki Razılaşmış Tərəfin bu Konvensiyaya uyğun olaraq səlahiyyətli olan məhkəmələrində eyni tərəflər arasında, eyni predmeti bərəsində və eyni əsaslarla iş üzrə icraat qaldırılan hallarda işi daha sonra başlamış məhkəmə icraata xitam verir.

2. Əsas iddianı doğurmuş hüquq münasibətlərindən irəli gələn qarşılıqlı iddia və yoxlama haqqında tələbə əsas iddianı həll edən məhkəmə tərəfindən baxılmalıdır.

II hissə. ŞƏXSİ STATUS

Maddə 23. Hüquq qabiliyyəti və fəaliyyət qabiliyyəti

1. Fiziki şəxsin fəaliyyət qabiliyyəti vətəndaşı olduğu Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur.

2. Vətəndaşlığı olmayan şəxsin fəaliyyət qabiliyyəti daimi yaşayış yerinə malik olduğu ölkənin hüquq normaları ilə müəyyən olunur.

3. Hüquqi şəxsin hüquq qabiliyyəti qanunları əsasında təsis edildiyi dövlətin qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur.

Maddə 24. Məhdud fəaliyyət qabiliyyətli və ya fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilmə. Fəaliyyət qabiliyyətinin bərpası

1. Şəxsin məhdud fəaliyyət qabiliyyətli və ya fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilməsinə dair işlər üzrə, bu maddənin 2-ci və 3-cü bəndlərində nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, həmin

şəxsin vətəndaşı olduğu. Razılaşmış Tərəfin məhkəməsi səlahiyyətli-dir.

2. Razılaşmış Tərəflərdən birinin məhkəməsinə digər Razılaşmış Tərəfin vətəndaşı olan və onun ərazisində yaşayan şəxsin məhdud fəaliyyət qabiliyyəti və ya fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilməsinin əsasları məlum olarsa, o, həmin şəxsin vətəndaşı olduğu Razılaşmış Tərəfin məhkəməsinə bu barədə məlumat verir.

3. Şəxsin məhdud fəaliyyət qabiliyyəti və ya fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilməsinin əsasları barədə xəbərdar edilən Razılaşmış Tərəfin məhkəməsi üç ay ərzində iş başlanır və ya öz rəyini bildirmirsə, məhdud fəaliyyət qabiliyyəti və ya fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilmə haqqında işə həmin vətəndaşın, ərazisində yaşayış yerinə malik olduğu Razılaşmış Tərəfin məhkəməsi tərəfindən baxılır. Məhdud fəaliyyət qabiliyyəti və ya fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilməsi haqqında qərar şəxsin vətəndaşı olduğu Razılaşmış Tərəfin səlahiyyətli məhkəməsinə göndərilir.

4. Bu maddənin 1-3-cü bəndlərinin müddəaları fəaliyyət qabiliyyətinin bərpasına da müvafiq surətdə tətbiq olunur.

Maddə 25. Xəbərsiz itkin düşmüş hesab edilmə və ya ölmüş elan olunma. Ölüm faktının müəyyən edilməsi

1. Şəxsin xəbərsiz itkin düşmüş hesab edilməsi və ya ölmüş elan olunmasına, habelə ölüm faktının müəyyən edilməsinə dair işlər üzrə bu şəxsin son məlumatlara görə sağ olduğu vaxt vətəndaşı sayıldığı Razılaşmış Tərəfin ədliyyə orqanları, digər şəxslərlə ola-qədar isə, şəxsin son yaşayış yerinin ədliyyə orqanları səlahiyyətli-dir.

2. Razılaşmış Tərəflərdən hər birinin ədliyyə orqanları digər Razılaşmış Tərəfin onun ərazisində yaşamış vətəndaşını və başqa şəxsi onun ərazisində yaşayıb, hüquq və mənafeini həmin Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyinə əsaslanan maraqlı şəxslərin vəsətəti üzrə xəbərsiz itkin düşmüş və ya ölmüş hesab edə, habelə onun ölüm faktını müəyyən edə bilər.

3. Xəbərsiz itkin düşmüş hesab edilmə və ya ölmüş elan olunma haqqında işlərə və ölüm faktının müəyyən edilməsi barədə işlərə baxılması zamanı Razılaşmış Tərəflərin ədliyyə orqanları öz dövlətinin qanunvericiliyini tətbiq edirlər.

Maddə 26. Nigahın bağlanması

Gələcək ər-arvadın hər biri üçün nigahın bağlanma şərtləri, vətəndaşı olduğu Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi ilə, vətəndaşlığı olmayan şəxslər üçün isə – onların daimi yaşayış yerinin olduğu Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur. Bundan başqa, nigahın bağlanmasına məcəzələrlə əlaqədar, ərazisində nigahın bağlandığı Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyinin tələblərinə əməl edilməlidir.

Maddə 27. Ər-arvadın hüquq münasibətləri

1. Ər-arvadın şəxsi və əmlak hüquq münasibətləri, ərazisində birgə yaşayış yerinə malik olduqları Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur.

2. Biri Razılaşmış Tərəflərdən birinin, o biri isə digərinin ərazisində yaşayan ər-arvad eyni vətəndaşlığa malikdirsə, onların şəxsi və əmlak hüquq münasibətləri, vətəndaşları olduqları Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur.

3. Biri Razılaşmış Tərəflərdən birinin, o birisi isə digərinin vətəndaşı olan ər-arvaddan biri Razılaşmış Tərəflərdən birinin, o biri isə digərinin ərazisində yaşayırsa, onların şəxsi və əmlak hüquq münasibətləri, ərazisində son birgə yaşayış yerinə malik olduqları Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur.

4. Bu maddənin 3-cü bəndində göstərilən şəxslərin Razılaşmış Tərəflərin ərazisində birgə yaşayış yerinə malik olmadıqları halda, orqanı bu işə baxan Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi tətbiq olunur.

5. Ər-arvadın daşınmaz əmlakları ilə bağlı hüquq münasibətləri, ərazisində bu əmlakın yerləşdiyi Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur.

6. Ər-arvadın şəxsi və əmlak hüquq münasibətlərinə dair işlər üzrə, qanunvericiliyi bu maddənin 1-3, 5-ci bəndlərinə uyğun tətbiq edilməli olan Razılaşmış Tərəfin orqanları səlahiyyətli dir.

Maddə 28. Nigahın pozulması

1. Nigahın pozulmasına dair işlər üzrə, ər-arvadın ərizə verilməklə vətəndaşı olduqları Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi tətbiq olunur.

2. Ɖr-arvaddan biri Razılaşmış Tərəflərdən birinin, o biri digərinin vətəndaşındırsa, orqanı nigahın pozulması haqqında işə baxan Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi tətbiq olunur.

Maddə 29. Razılaşmış Tərəflərin orqanlarının səlahiyyətləri

1. 28-ci maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş halda, nigahın pozulmasına dair işlər üzrə, ərizə verilməklə ər-arvadın vətəndaşı olduqları Razılaşmış Tərəfin orqanları səlahiyyətlidir. Ɖrizə verilməklə ər-arvadın hər ikisi digər Razılaşmış Tərəfin ərazisində yaşayırsa, həmin Razılaşmış Tərəfin orqanları da səlahiyyətlidir.

2. 28-ci maddənin 2-ci bəndində nəzərdə tutulmuş halda, nigahın pozulmasına dair işlər üzrə, ərazisində ər-arvadın hər ikisinin yaşadığı Razılaşmış tərəfin orqanları səlahiyyətlidir. Ɖr-arvaddan biri Razılaşmış Tərəflərdən birinin, o biri isə digərinin ərazisində yaşayırsa, nigahın pozulmasına dair işlər üzrə, ərazisində ər-arvadın yaşadığı hər iki Razılaşmış Tərəfin orqanları səlahiyyətlidir.

Maddə 30. Nigahın etibarsız hesab edilməsi

1. Nigahın etibarsız hesab edilməsinə dair işlər üzrə, 26-cı maddəyə uyğun olaraq, nigahın bağlanması zamanı qanunvericiliyi tətbiq edilmiş Razılaşmış Tərəfin normaları tətbiq olunur.

2. Nigahın etibarsız hesab edilməsinə dair işlər üzrə orqanların səlahiyyətliliyi 27-ci maddəyə uyğun olaraq müəyyən edilir.

Maddə 31. Atalığın və ya analığın müəyyənləşdirilməsi və iddia edilməsi

Atalığın və ya analığın müəyyənləşdirilməsi və iddia edilməsi, uşağın doğum faktı üzrə vətəndaşı olduğu Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur.

Maddə 32. Valideynlərin və uşaqların hüquq münasibətləri

1. Valideynlərin və uşaqların hüquq münasibətləri, ərazisində uşaqların daimi yaşadığı Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur.

2. Yetkinlik yaşına çatmış uşaqlardan aliment alınmasına dair işlər üzrə, ərazisində alimentin alınmasını iddia edən şəxsin yaşayış yerinin olduğu Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi tətbiq olunur.

3. Vahideynlərin və uşaqların hüquq münasibətlərinə dair işlər üzrə, qanunvericiliyi bu maddənin 1 və 2-ci bəndlərinə uyğun olaraq tətbiq edilməli olan Razılaşmış Tərəfin məhkəməsi səlahiyyətlidir.

Maddə 33. Himayə və qəyyumluq

1. Himayə və qəyyumluğun müəyyən edilməsi və ya ləğvi, barəsində himayə və ya qəyyumluğun müəyyən, yaxud ləğv edildiyi şəxsin vətəndaşı olduğu Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi ilə həyata keçirilir.

2. Himayəçi və ya qəyyumla himayədə, yaxud qəyyumluqda olan şəxs arasında hüquq münasibətləri, orqanı himayəçi və ya qəyyumu təyin etmiş Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi ilə tənzimlənir.

3. Himayə və ya qəyyumluğu qəbul etmək vəzifəsi, himayəçi və ya qəyyum təyin edilən şəxsin vətəndaşı olduğu Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur.

4. Razılaşmış Tərəflərdən birinin vətəndaşı olan şəxsə digər Razılaşmış Tərəfin vətəndaşı, əgər həmin şəxs himayə və ya qəyyumluğun həyata keçiriləcəyi Tərəfin ərazisində yaşayırsa, himayəçi və ya qəyyum təyin edilə bilər.

Maddə 34. Razılaşmış Tərəflərin orqanlarının himayə və qəyyumluq məsələlərində səlahiyyətləri

Himayə və qəyyumluğun müəyyən, yaxud ləğv edilməsinə dair işlər üzrə, əgər bu Konvensiya ilə başqa qayda müəyyən edilməmişdirsə, barəsində himayə və ya qəyyumluq müəyyən, yaxud ləğv edilən şəxsin vətəndaşı olduğu Razılaşmış Tərəfin orqanları səlahiyyətlidir.

Maddə 35. Himayə və qəyyumluq üzrə tədbirlərin görülmə qaydası

1. Razılaşmış Tərəflərdən birinin vətəndaşının daimi yaşayış yeri, olduğu yer və ya əmlakı digər Razılaşmış Tərəfin ərazisində yerləşdiyi halda, onun mənafeyi naminə himayə və qəyyumluq üzrə

tədbirlərin görülməsi zəruri olduqda, həmin Razılaşmış Tərəfin orqanı 34-cü maddəyə əsasən, səlahiyyətli olan orqana təxirəsalınmadan xəbər verir.

2. Təxirə salınmamalı hallarda, digər Razılaşmış Tərəfin orqanı öz qanunvericiliyinə uyğun olaraq, zəruri müvəqqəti tədbirlər görə bilər. Bu zaman o, 34-cü maddəyə əsasən, səlahiyyətli orqanı təxirəsalınmadan xəbərdar etməyə bərelüdür. Həmin tədbirlər, 34-cü maddədə göstərilən orqan başqa qərar qəbul edəndək, öz qüvvəsini saxlayır.

Maddə 36. Himayə və qəyyumluğun ötürülmə qaydası

1. 34-cü maddəyə uyğun olaraq, səlahiyyətli orqan himayə və qəyyumluğu digər Razılaşmış Tərəfin orqanına o halda verə bilər ki, himayədə, yaxud qəyyumluqda olan şəxs həmin Razılaşmış Tərəfin ərazisində yaşayış yeri, olduğu yer və ya ömlakə malik olsun. Himayə və qəyyumluğun verilməsi, sorğu edilən orqanın himayə və ya qəyyumluğu öz üzərinə götürdüyü, yaxud sorğu edən orqanı bu barədə xəbərdar etdiyi andan qüvvəyə minir.

2. Bu maddənin birinci bəndinə əsasən, himayə və ya qəyyumluğu qəbul etmiş orqan onu öz dövlətinin qanunvericiliyinə uyğun həyata keçirir.

Maddə 37. Övladlığa götürmə

1. Övladlığa götürmə və ya onun ləğvi, övladlığa götürənin övladlığa götürmə və ya onun ləğvi barədə ərizə verərkən vətəndaşı olduğu razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur.

2. Uşaq digər Razılaşmış Tərəfin vətəndaşdırsa, övladlığa götürmə və ya onun ləğvi zamanı qanuni nümayəndənin və səlahiyyətli dövlət orqanının, habelə vətəndaşı olduğu Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi ilə tələb olunduqda isə, həm də uşağın özünün razılığının alınması zəruridir.

3. Əgər uşaq, biri Razılaşmış Tərəflərdən hər hansının, o biri isə digərinin vətəndaşı olan ər-əvad tərəfindən övladlığa götürülsə, övladlığa götürmə və ya onun ləğvi hər iki Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş şərtlərə uyğun həyata keçirilməlidir.

4. Övladlığa götürmə və ya onun ləğvi barədə işlər üzrə, övladlığa götürənin övladlığa götürmə və ya onun ləğvi barədə ərizə

verərkən vətəndaşı olduğu Razılaşmış Tərəfin orqanı, bu maddənin üçüncü bəndində nəzərdə tutulmuş halda isə, ərazisində ər-arvadin son burğu yaşayış yerinə və ya olduğu yerə malik olduqları razılaşmış Tərəfin orqanı səlahiyyətlidir.

IV hissə. ƏMLAK HÜQUQ MÜNASİBƏTLƏRİ

Maddə 38. Mülkiyyət hüququ

1. Daşınmaz əmlaka mülkiyyət hüququ, ərazisində daşınmaz əmlakın olduğu Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur. Hansı əmlakın daşınmaz hesab edildiyi barədə məsələ, ərazisində bu əmlakın olduğu Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyinə uyğun həll edilir.

2. Dövlət reyestrinə salınmalı olan nəqliyyat vasitələrinə mülkiyyət hüququ, ərazisində bu nəqliyyat vasitəsinin qeydiyyatını həyata keçirmiş orqanın olduğu Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur.

3. Əmlaka mülkiyyət hüququnun və ya digər əşya hüququnun yaranması və xitam olunması, bu hüququn yaranmasına və ya xitamına əsas olmuş hərəkət, yaxud başqa hadisə baş verərkən, əmlakın ərazisində olduğu Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur.

4. Əqd predmeti olan əmlaka mülkiyyət hüququnun və ya digər əşya hüququnun yaranması və xitam olunması, tərəflərin sazişində başqa qayda nəzərdə tutulmamışdırsa, əqdin bağlandığı yerin qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur.

Maddə 39. Əqdin forması

1. Əqdin forması onun bağlandığı yerin qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur.

2. Daşınmaz əmlaka dair əqdin forması və bu əmlaka hüquqlar, ərazisində həmin əmlakın olduğu Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur.

Maddə 40. Etibarnamə

Etibarnamənin forması və qüvvədə olma müddəti, ərazisində bu etibarnamənin verildiyi Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur.

Maddə 41. Əqd üzrə tərəflərin hüquq və vəzifələri

Əqd üzrə tərəflərin hüquq və vəzifələri, tərəflərin sazişində başqa qayda nəzərdə tutulmamışdırsa, əqdin bağlandığı yerin qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur.

Maddə 42. Ziyanın ödənilməsi

1. Müqavilələrdən və digər hüququayyğun hərəkətlərdən irəliləyən gələnlər istisna olunmaqla, ziyanın ödənilməsi ilə bağlı öhdəliklər, ərazisində ziyanın ödənilməsini tələb etməyə əsas olmuş hərəkətin, yaxud başqa hadisənin baş verdiyi Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur.

2. Əgər ziyan vuran və zərər çəkən şəxs eyni bir Razılaşmış Tərəfin vətəndaşlarıdırsa, həmin Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi tətbiq olunur.

3. Bu maddənin birinci və ikinci bəndlərində göstərilən işlər üzrə, ərazisində ziyanın ödənilməsini tələb etməyə əsas olmuş hərəkətin, yaxud başqa hadisənin baş verdiyi Razılaşmış Tərəfin məhkəməsi səlahiyyətlidir. Zərər çəkmiş şəxs ərazisində cavabdehlin yaşayış yerinin olduğu Razılaşmış Tərəfin məhkəməsi qarşısında da iddia qaldıra bilər.

Maddə 43. İddia müddəti

İddia müddəti ilə bağlı məsələlər müvafiq hüquq münasibətlərini tənzimləmək üçün tətbiq edilən qanunvericilik əsasında həll olunur.

§ hissə. VƏRƏSƏLİK

Maddə 44. Bərabərlik prinsipi

Razılaşmış Tərəflərdən hər birinin vətəndaşı əmlakını və ya hüququnu digər Razılaşmış Tərəflərin ərazisində həmin Razılaşmış Tərəfin vətəndaşı ilə bərabər şərtlərlə və həcmdə qanun və ya vəsiyyətlə üzrə miras qoya bilər.

Maddə 45. Vərəsəlik hüququ

1. Bu maddənin 2-ci bəndində nəzərdə tutulmuş hal istisna olmaqla, əmlaka vərəsəlik hüququ miras qoyanın, ərazisində son

daimi yaşayış yerinə malik olduğu Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur.

2. Daşınmaz əmlakə vərəsəlik hüququ, ərazisində bu əmlakın olduğu Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur.

Maddə 46. Vərəsəliyin dövlətə keçməsi

Vərəsəlik zamanı tətbiq edilməli Razılaşmış Tərəf qanunvericiliyində, vərəsə dövlət hesab olunursa, daşınar miras əmlak miras qoyanın öldüyü an vətəndaşı olduğu Razılaşmış Tərəfə, daşınmaz miras əmlak isə, ərazisində bu əmlakın olduğu Razılaşmış Tərəfə keçir.

Maddə 47. Vəsiyyət

Söhsin vəsiyyət tərtib və ya ləğv etmək qabiliyyətinə malik olması, habelə vəsiyyətin forması və ləğvi, vəsiyyət aktı tərtib edildikdən, ərazisində vəsiyyət edənə yaşayış yerinə malik olduğu ölkənin hüquq normaları ilə müəyyən olunur. Vəsiyyətnamənin tərtibi və ya ləğvi forması vəsiyyətnamənin tərtib edildiyi yerin hüquq normalarının tələblərinə cavab verirsə, formaya riayət edilməməsi vəsiyyətnamənin etibarsız hesab olunması üçün əsas sayıla bilməz.

Maddə 48. Vərəsəlik işləri üzrə səlahiyyət

1. Daşınar əmlakın miras qoyulmasına dair işlər üzrə icraatı aparmağa, miras qoyan ölkədə ərazisində yaşayış yerinə malik olduğu Razılaşmış Tərəfin orqanları səlahiyyətlidir.

2. Daşınmaz əmlakın miras qoyulması haqqında işlər üzrə icraatı aparmağa, ərazisində bu əmlakın olduğu Razılaşmış Tərəfin orqanları səlahiyyətlidir.

3. Bu maddənin 1 və 2-ci bəndlərinin müddəaları vərəsəlik işləri üzrə icraatla bağlı meydana çıxan mübahisələrə baxılması zamanı da tətbiq olunur.

Maddə 49. Diplomatik nümayəndəliklərin və ya konsulluq idarələrinin vərəsəlik işləri üzrə səlahiyyətləri

Razılaşmış Tərəflərdən hər birinin diplomatik nümayəndəlikləri və ya konsulluq idarələri vərəsəlik işləri, o cümlədən vərəsəlik mübahisələri üzrə öz dövlətinin vətəndaşlarını, əgər onlar

gölməmişlərsə və ya nümayəndə təyin etməmişlərsə, digər Razılaşmış Tərəfin orqanlarında xüsusi etibarnamə olmadan (vərəsəlikdən imtina hüququ istisna olmaqla) təmsil etməyə səlahiyyətlidirlər.

Maddə 50. Mirasın qorunması üzrə tədbirlər

1. Razılaşmış Tərəflərin orqanları digər Razılaşmış Tərəfin vətəndaşlarının onların ərazisində qoyduqları mirasın qorunmasını təmin etmək, yaxud onu idarə etmək üçün öz qanunvericiliyinə uyğun olaraq zəruri tədbirlər görürlər.

2. Miras qoyan vətəndaşı olduğu Razılaşmış Tərəfin diplomatik nümayəndəliyinə və ya konsulluq idarəsinə, bu maddənin 1-ci bəndinə uyğun olaraq qəbul edilmiş tədbirlər haqqında təxirəsalınmadan məlumat verir. Göstərilən nümayəndəlik və ya idarə bu tədbirlərin həyata keçirilməsində iştirak edə bilər.

3. Bu maddənin birinci bəndinə uyğun olaraq qəbul edilmiş tədbirlər vərəsəlik işləri üzrə icraatı aparmağa səlahiyyətli olan ədliyyə orqanlarının, həmçinin diplomatik nümayəndəliyin və ya konsulluq idarələrinin vəsəfətinə əsasən dəyişdirilə, ləğv edilə və ya təxirə salına bilər.

III bölmə

QƏRARLARIN TANINMASI VƏ İCRASI

Maddə 51. Qərarların tanınması və icrası

Razılaşmış Tərəflərdən hər biri digər Razılaşmış Tərəfin ərazisində çıxarılmış aşağıdakı qərarları bu Konvensiyaya ilə nəzərdə tutulmuş şərtlərlə tanıyır və icra edir:

a) ədliyyə orqanlarının mülki və ailə işləri üzrə qərarlarını, o cümlədən bu işlərə dair məhkəmə tərəfindən təsdiq edilmiş könüllü razılaşmaları və pul öhdəliklərinə aid notarial aktları;

b) cinayət işləri üzrə ziyanın ödənilməsi haqqında məhkəmənin qərarını.

Maddə 52. İcrası tələb olunmayan qərarların tanınması

1. Razılaşmış Tərəflərdən hər birinin ədliyyə orqanları tərəfindən çıxarılmış və qanuni qüvvəyə minmiş, xarakterinə görə icrası tələb olunmayan qərarlar digər Razılaşmış Tərəfin ərazisində xüsusi icraat olmadan aşağıdakı şərtlərlə tanınır:

a) sorğu edilən Razılaşmış Tərəfin ədliyyə orqanları əvvəllər bu iş üzrə qanuni qüvvəyə minmiş qərar çıxarmamışdırsa;

b) iş bu Konvensiyaya uyğun olaraq, Konvensiyaya ilə nəzərdə tutulmadıqda isə, ərazisində qərarın tanınmalı olduğu Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyinə uyğun olaraq, həmin Razılaşmış Tərəfin ədliyyə orqanlarının müstəsna səlahiyyətinə aid deyildirsə.

2. Bu maddənin 1-ci bəndinin müddəaları, ərazisində qərarın çıxarıldığı Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyinə uyğun olaraq, səlahiyyətli orqanlar tərəfindən çıxarılmış himayə və qəyyumluq haqqında qərarlara, habelə nigahın pozulması haqqında qərarlara aid edilir.

Maddə 53. Qərarın məcburi icrasına icazə haqqında vəsatət

1. Qərarın məcburi icrasına icazə haqqında vəsatət Razılaşmış Tərəfin qərarı icra etməli olan səlahiyyətli məhkəməsinə verilir. O, iş üzrə birinci instansiya qismində qərar çıxarmış məhkəməyə də verilə bilər. Həmin məhkəmə vəsatəti bu bərdə qərar çıxarmağa səlahiyyəti olan məhkəməyə göndərir.

2. Vəsətətə aşağıdakılar əlavə olunur:

a) qərar və ya onun təsdiq edilmiş nüsxəsi, həmçinin qərarın qüvvəyə minməsi və icra edilməli olması haqqında, yaxud onun qüvvəyə minməyə kimi icra edilməli olması, bu barədə qərarın özündə göstəris yoxdursa, haqqında rəsmi sənəd;

b) barəsində qərar çıxarılmış və prosesdə iştirak etməmiş tərəfin lazımı qaydada və vaxtında məhkəməyə çağırıldığını, prosesual fəaliyyət qabiliyyəti olmadıqda isə, lazımı qaydada təmsil olunduğunu təsdiq edən sənəd;

v) qərarın göndərilənə qədər qismən icra olunduğunu təsdiq edən sənəd;

q) müqavilə əhdliyi işləri üzrə tərəflərin səzişini təsdiq edən sənəd.

3. Qərarın məcburi icrasına icazə haqqında vəsatət və ona əlavə olunan sənədlər sorğu edilən Razılaşmış Tərəfin dilinə və ya rus dilinə lazımı səviyyədə tərcümə edilir.

Maddə 54. Qərarların tanınma və məcburi icra qaydası

1. 51-ci maddədə nəzərdə tutulmuş qərarların tanınması və məcburi icrasına icazə haqqında vəsatətlərə, ərazisində məcburi icranın həyata keçirilməli olduğu Razılaşmış Tərəfin məhkəmələrində baxılır.

2. Qərarların tanınması və məcburi icrasına icazə haqqında vəsatətlərə baxan məhkəmə bu Konvensiya ilə nəzərdə tutulmuş şərtlərə riayət olunmasını müəyyən etməklə kifayətlənir. Şərtlərə riayət olunmuşdursa, məhkəmə məcburi icra haqqında qərar çıxarır.

3. Məcburi icrana qaydası, ərazisində məcburi icranın həyata keçirilməli olduğu Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur.

Maddə 55. Qərarların tanınması və icrasından imtina

52-ci maddədə nəzərdə tutulmuş qərarların tanınmasından və məcburi icrasına icazə verilməsindən aşağıdakı hallarda imtina edilə bilər:

a) ərazisində bu qərarın çıxarıldığı Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyinə uyğun olaraq, qanuni qüvvəyə minməyə kimi icra edilməli olduğu hallar istisna olmaqla, qərar qanuni qüvvəyə minmədikdə və ya icra edilməli olmadıqda;

b) cavabdeh, ona və ya onun səlahiyyətli nümayəndəsinə məhkəməyə çağırışın vaxtında və lazımı qaydada verilməməsi səbəbindən prosesdə iştirak etmədikdə,

v) qərarın tanınmalı və icra edilməli olduğu Razılaşmış Tərəfin ərazisində həmin iş üzrə əvvəllər eyni tərəflər arasında, eyni predmet barəsində və eyni əsaslarla qanuni qüvvəyə minmiş qərar və ya üçüncü dövlətin məhkəməsinin tanınmış qərarı olduqda, yaxud həmin Razılaşmış Tərəfin orqanı tərəfindən göstərilən iş üzrə əvvəllər icraat qaldırıldıqda;

q) bu Konvensiyanın müddəalarına uyğun olaraq, Konvensiya ilə nəzərdə tutulmadıqda isə, ərazisində qərarın tanınmalı və icra edilməli olduğu Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyinə uyğun olaraq, iş onun orqanlarının müstəsna səlahiyyətinə aid olduqda;

d) müqavilə aidliyyəti işi üzrə tərəflərin sazişini təsdiq edən sənəd olmadıqda;

e) məhkəməsi tapşırığı icra edən Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş məcburi icra müddəti keçdikdə.

IV bölmə

CİNAYƏT İŞLƏRİ ÜZRƏ HÜQUQİ YARDIM

I hissə. VERMƏ

Maddə 56. Vermə vəzifəsi

1. Razılaşmış Tərəflər onların ərazisində olan şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək və ya hökmü icraya yönəltmək üçün tələb olunduqda bir-birinə verməyi bu Konvensiyada nəzərdə tutulmuş şərtlərə uyğun olaraq öhdələrinə götürürlər.

2. Cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə üçün vermə sorğu edən və sorğu edilən Razılaşmış Tərəflərin qanunvericiliyinə uyğun olaraq cəzalanmalı sayılan və törədilməsinə görə bir ildən az olmayaraq müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə və ya daha ağır cəza nəzərdə tutulan əməllərə görə həyata keçirilir.

3. Hökmü icraya yönəltmə üçün vermə sorğu edən və sorğu edilən Razılaşmış Tərəflərin qanunvericiliyinə uyğun olaraq, cəzalanmalı sayılan və verilməsi tələb olunan şəxsin törətdiyi əmələ görə altı aydan az olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə növü-

ndə və ya daha ağır cəzaya məhkum edilmiş olduğu əməllərə görə həyata keçirilir.

Maddə 57. Vermədən imtina

1. Vermə aşağıdakı hallarda həyata keçirilmir:

a) verilməsi tələb olunan şəxs sorğu edilən Razılaşmış Tərəfin vətəndaşı olduqda;

b) tələb alınarkən, Razılaşmış Tərəfin qanunvericiliyinə uyğun olaraq, cinayət təqibi başlamaq və ya hökmü icraya yönəltmək məsuliyyətinə cavab etmə müddətlərinin keçməsi və ya digər qanuni əsaslar üzündən mümkün olmadıqda;

v) verilməsi tələb olunan şəxs barəsində sorğu edilən Razılaşmış Tərəfin ərazisində eyni cinayətə görə hökm və ya iş üzrə icraata xitam verilməsi barədə qanuni qüvvəyə minmiş qərar çıxarıldıqda;

q) sorğu edən və sorğu edilən Razılaşmış Tərəflərin qanunvericiliyinə uyğun olaraq, cinayət təqibi xüsusi ittiham qaydasında (zərər çəkmiş şəxsin ərizəsi üzrə) başlandıqda.

2. Vermənin tələb edilməsinə səbəb olmuş cinayət sorğu edilən Razılaşmış Tərəfin ərazisində törədilmişdirsə, vermədən imtina edilə bilər.

2. Vermədən imtina edildiyi halda, sorğu edən Razılaşmış Tərəf imtinanın əsasları haqqında xəbərdar edilməlidir.

Maddə 58. Vermə tələbi

1. Vermə tələbində aşağıdakılar əks olunmalıdır:

a) sorğu edilən orqanın adı;

b) əməlin faktiki hallarının təsviri və sorğu edilən Razılaşmış Tərəfin bu əməli cinayət kimi qəbul edən qanununun mətni;

v) verilməli şəxsin adı, soyadı, atasının adı, vətəndaşlığı, yaşayış yeri və ya olduğu yer, zəhəri əlamətlərinin mümkün qədər təsviri və şəxsiyyəti haqqında digər məlumatlar;

q) cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın miqdarı.

2. Cinayət təqibinin həyata keçirilməsi üçün vermə tələbinə həbsəalmaya dair qərarın təsdiq olunmuş nüsxəsi əlavə olunmalıdır.

3. Hökmü icraya yönəlmək üçün vermə tələbinə hökmün qanuni qüvvəyə minməsi haqqında qeydlə birlikdə təsdiq olunmuş nüsxəsi və şəxsin, əsasında məhkum olunduğu cinayət qanunu maddəsinin mətni əlavə olunmalıdır. Əgər məhkum cəzanın bir hissəsini artıq çəkmişdirsə, həmçinin bu barədə məlumat verilir.

Vermə haqqında tələblər və ona əlavə edilən sənədlər 17-ci maddənin müddəalarına uyğun tərtib edilir.

Maddə 59. Əlavə məlumatlar

1. Vermə haqqında tələbdə bütün zəruri məlumatlar olmadıqda, sorğu edilən Razılaşmış Tərəf əlavə məlumatlar tələb edə bilər ki, bunun üçün bir aya qədər müddət nəzərdə tutulur. Bu müddət, sorğu edən Razılaşmış Tərəfin vəsatəti ilə bir ay artırıla bilər.

2. Sorğu edən Razılaşmış Tərəf, müəyyən olunmuş müddətdə əlavə məlumatları təqdim etmədikdə, sorğu edilən Razılaşmış Tərəf həbsə alınmış şəxsi azad etməlidir.

Maddə 60. Həbsə alma

Tələb alınan kimi sorğu edilən Razılaşmış Tərəf, verilməsi tələb edilən şəxsin, vermənin icra edilmədiyini hallar istisna olmaqla, həbs edilməsi üçün dərhal tədbir görməlidir.

Maddə 61. Vermə tələbi alınmadək həbsə alma və ya tutma

1. Verilməsi tələb edilən şəxs vermə tələbi alınana qədər də vəsatət üzrə həbs edilə bilər. Vəsatətdə həbsə almaya dair qərara və ya qanuni qüvvəyə minmiş hökmə istinad və vermə tələbinin əlavə olaraq təqdim ediləcəyi barədə göstəriş olmalıdır. Vermə tələbi alınmadək həbsə almaya dair vəsatət poçt, teleqraf, teleks və ya telefaks vasitəsi ilə göndərilə bilər.

2. Digər Razılaşmış Tərəfin ərazisində şəxsin verilməyə səbəb olan cinayət əməli törətməsinə şübhələnmək üçün qanun əsaslar olduqda, bu maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş vəsatət olmadan da onun həbsinə yol verilir.

3. Vermə tələbi alınmadək icra olunmuş həbsə alma və ya tutma barədə dərhal digər Razılaşmış Tərəfə məlumat verilməlidir.

Maddə 62. Tutunmuş və ya həbsə alınmış şəxsin azad edilməsi

61-ci maddənin 1-ci bəndinə əsasən, həbsə alınmış şəxsin verilmə tələbi qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş futma müddətində daxil olmadıqda, o, azad edilməlidir.

Maddə 63. Vermənin təxirə salınması

Verilməsi tələb olunan şəxs sorğu edilən Razılaşmış Tərəfin ərazisində başqa cinayətə görə məsuliyyətə cəlb edilmiş və ya məhkum olunmuşdursa, onun verilməsi cinayət təqibi dayandırılana, hökm icraya yönəldilənə və ya cəzadan azad olunana qədər təxirə salına bilər.

Maddə 64. Müvəqqəti vermə

1. Vermənin 63-cü maddədə nəzərdə tutulmuş qaydada təxirə salınması cinayət təqibatının müddətinin keçməsinə səbəb olarsa və ya cinayətin istintaqına zərər vurarsa, vətəni üzrə verilməsi tələb edilən şəxs müvəqqəti verə bilər.

2. Müvəqqəti verilmiş şəxs cinayət işi üzrə hərəkətlər həyata keçirildikdən sonra, lakin verildiyi gündən üç aydan gec olmayaraq geri qaytarılmalıdır. Əsaslandırılmış hallarda müddət uzadıla bilər.

Maddə 65. Vermə tələblərinin toqquşması

Bir neçə dövlətdən vermə tələbləri daxil olduqda, sorğu edilən Razılaşmış Tərəf bu tələblərdən hansının təmin edilməli olduğunu müstəqil həll edir.

Maddə 66. Verilən şəxsin cinayət təqibinin hədləri

1. Sorğu edilən Razılaşmış Tərəfin razılığı olmadan, şəxsin onun verilməsindən ötrü törətdiyi və bu verməyə səbəb olmamış cinayətə görə məsuliyyətə cəlb etmək və ya cəzaya məruz qoymaq olmaz.

2. Sorğu edilən Razılaşmış Tərəfin razılığı olmadan şəxsin üçüncü dövlətə verilməsi də qadağandır.

3. Verilmiş şəxs cinayət itirafı qurtardıqdan sonra bir ay keçənədək, məhkum olunduqda isə cəzasını çəkib qurtardıqdan və ya ondan azad edildikdən bir ay keçənədək sorğu edilən Razılaşmış Tərəfin ərazisini tərk etmədikdə və ya ora könüllü qayıtdıqda, sorğu edilən Razılaşmış Tərəfin razılığı tələb olunmur. Şəxsin özündən

asılı olmayan səbəblərə görə sorğu edən Razılaşmış Tərəfin ərazisinin tərk edə bilmədiyi vaxt bu müddətə daxil edilmir.

Maddə 67. Verilən şəxsin təhvil

Sorğu edilən Razılaşmış Tərəf sorğu edən Razılaşmış Tərəfi vermənin yeri və vaxtı barədə xəbərdar edir. Sorğu edən Razılaşmış Tərəf verilməli şəxsi vermənin təyin edildiyi vaxtdan 15 gün ərzində qəbul etməzsə, həmin şəxs həbsdən azad olunmalıdır.

Maddə 68. Təkrar vermə

Verilmiş şəxs cinayət təqibindən və ya cəza çəkməkdən boyun qaçırdıqda və sorğu edilən Razılaşmış Tərəfin ərazisinə qayıtdıqda, yeni tələb üzrə o, 58 və 59-cu maddələrdə nəzərdə tutulmuş materialları təqdim edilmədən verilməlidir.

Maddə 69. Cinayət işi üzrə icraatın nəticələri haqqında məlumat verilməsi

Razılaşmış Tərəflər verilməli şəxsə qarşı cinayət işi üzrə icraatın nəticələri haqqında bir-birinə məlumat verirlər. Xahiş olunduqda, son qərarın nüsxəsi də göndərilir.

Maddə 70. Keçirilmə

1. Razılaşmış Tərəf digər Razılaşmış Tərəfin vəsatəti üzrə üçüncü dövlət tərəfindən həmin Razılaşmış Tərəfə verilən şəxslərin öz ərazisindən keçirilmə məsələsini həll edir.

2. Bu cür keçirmənin həll edilməsi haqqında vəsatətə vermə tələbində olduğu qaydada baxılır.

3. Sorğu edilən Razılaşmış Tərəf keçirmə məsələsini özünün daha məqsəduyğun hesab etdiyi qaydada həll edir.

Maddə 71. Vermə və keçirmə ilə bağlı xərclər

Vermə ilə bağlı xərcləri, ərazisində bu xərclərin yarandığı Razılaşmış Tərəf, keçirmə ilə bağlı xərcləri isə, bu cür keçirmə haqqında vəsatətlə müraciət etmiş Razılaşmış Tərəf daşıyır.

II hissə. CİNAYƏT TƏQİBİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ

Maddə 72. Cinayət təqibini həyata keçirmək vəzifəsi

1. Hər bir Razılaşmış Tərəf digər Razılaşmış Tərəfin tapşırığı üzrə, bu Razılaşmış Tərəfin orazisində cinayət törətməkdə şübhə edilən vətəndaşlarına qarşı öz qanunvericiliyinə uyğun olaraq, cinayət təqibi həyata keçirməlidir.

2. Cinayət işi başlanmış hadisədən zərər çəkmiş şəxslərin mülki-hüquq tələbləri yarandığı halda, bu tələblərə, ziyanın ödənilməsi haqqında vəsəət verilsə, həmin işlə birlikdə baxılır.

Maddə 73. Cinayət təqibinin həyata keçirilməsi haqqında tapşırıq

1. Cinayət təqibinin həyata keçirilməsi haqqında tapşırıqda aşağıdakılar göstərilməlidir:

a) sorğu edən orqanın adı;

b) barəsində təqibin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar tapşırıq göndərilmiş əməlin təsviri;

v) əməlin törədilmə vaxtı və yerinin mümkün qədər dəqiq göstərilməsi;

q) sorğu edən Razılaşmış Tərəfin, həmin əməli cinayət kimi qəbul edən qanununun müddəasının mətni, habelə iş üzrə icraat üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən digər qanunvericilik normalarının mətni;

d) şübhə edilən şəxsin soyadı və adı, vətəndaşlığı, habelə şəxsiyyəti haqqında digər məlumatlar;

e) xüsusi ittihamlı cinayət işləri üzrə zərər çəkmiş şəxslərin orizələri və ziyanın ödənilməsi haqqında orizələr;

j) cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın miqdarı.

Sorğu edilən Razılaşmış Tərəfin soruncamında olan cinayət təqibi materialları, habelə sübutlar tapşırıq əlavə edilir.

2. Sorğu edən Razılaşmış Tərəf başlanmış cinayət işini göndərəkən, sorğu edilən Razılaşmış Tərəf bu iş üzrə istintaqı öz qanunvericiliyinə uyğun olaraq davam etdirir. İşdə olan hər bir sənəd sorğu edən Razılaşmış Tərəfin səlahiyyətli ədliyyə orqanının gerbli möhürü ilə təsdiq olunmalıdır.

3. Tapşırıq və ona əlavə edilən sənədlər 18-ci maddənin müddəalarına uyğun tərtib edilir.

4. Müqəssir, təqibin həyata keçirilməsi haqqında tapşırıq göndərilərkən sorğu edən Razılaşmış Tərəfin ərazisində həbsdə olarsa, o, sorğu edilən Razılaşmış Tərəfin ərazisinə çatdırılır.

Maddə 74. Cinayət təqibinin nəticələri haqqında məlumat vermə

Sorğu edilən Razılaşmış Tərəf sorğu edən Razılaşmış Tərəfə son qərar barədə məlumat verməlidir. Sorğu edən Razılaşmış Tərəf xahiş etdikdə, son qərarın nüsxəsi göndərilir.

Maddə 75. Qərar qəbulunun nəticələri

72-ci maddəyə uyğun olaraq, cinayət təqibinin həyata keçirilməsi haqqında tapşırıq Razılaşmış Tərəfə hökm qüvvəyə minəndən və ya sorğu edilən Razılaşmış Tərəfin orqanı tərəfindən digər son qərarın qəbulundan sonra göndərilmişdirsə, sorğu edən Razılaşmış Tərəfin orqanları tərəfindən cinayət işi qaldırılma bilməz, qaldırılmış işə isə xitam verilməlidir.

Maddə 76. Məsuliyyəti yüngülləşdirən və ya ağırlaşdıran hallar

Razılaşmış Tərəflərdən hər biri cinayətlərin istintaqı və məhkəmələr tərəfindən cinayət işlərinə baxılması zamanı Razılaşmış Tərəflərin qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş məsuliyyəti yüngülləşdirən və ağırlaşdıran halları, hansı Razılaşmış Tərəfin ərazisində meydana gəlməsindən asılı olmayaraq, nəzərə alırlar.

Maddə 77. İki və ya daha artıq Razılaşmış Tərəfin məhkəməsinə aidiyyəti olan işlərə baxılma qaydası

Barəsindəki işin iki və ya daha artıq Razılaşmış Tərəfin məhkəmələrinə aid olduğu şəxs və ya bir qrup şəxs bir neçə cinayət törətməkdə ittiham olarkən, bu işlərə baxmağa ərazisində ibtidai istintaqın başa çatdığı Razılaşmış Tərəfin məhkəməsi səlahiyyətli-dir. Bu halda işə həmin Razılaşmış Tərəfin mühakimə icraatı qaydaları əsasında baxılır.

III hissə. Cinayət işləri üzrə hüquqi yardım haqqında xüsusi müddəalar

Maddə 78. Əşyaların verilməsi

1. Razılaşmış Tərəflər, xahiş olunduqda, aşağıdakıları bir-birinə verməyi öhdələrinə götürürlər:

a) bu Konvensiyaya uyğun olaraq, şəxsin verilməsinə səbəb olan cinayətlərin törədilməsində istifadə olunmuş əşyaları, o cümlədən cinayət alətlərini, cinayət nəticəsində və ya onun törədilməsinə görə mükafat olaraq əldə edilmiş əşyaları, yaxud cinayətkarın bu cür əldə olunmuş əşyaların əvəzində aldığı əşyaları;

b) cinayət işində sübut əhəmiyyətli əşyaları; bu əşyalar cinayətkarın ölməsi, qaçması və ya başqa hallar üzündən verilməsi mümkün olmadığı hallarda da verilir.

2. Bu maddənin birinci bəndində göstərilən əşyalar sorğu edilən Razılaşmış Tərəfə cinayət işində sübut qismində zəruridirsə, onların verilməsi iş üzrə icraatın başa çatmasınadək təxirə salına bilər.

3. Verilmiş əşyalara üçüncü şəxslərin hüquqları qüvvəsində qalır. İş üzrə icraat başa çatdıqdan sonra, bu əşyalar onları vermiş Razılaşmış Tərəfə əvəzsiz olaraq qaytarılmalıdır.

Maddə 79. İttiham hökmləri barədə xəbər vermə və məhkumluq haqqında məlumat

1. Razılaşmış Tərəflərdən hər biri hər il digər Razılaşmış Tərəfə müvafiq Razılaşmış Tərəfin vətəndaşları barəsində öz məhkəmələrinin çıxartdığı qanuni qüvvəyə minmiş ittiham hökmləri haqqında məlumatlarla yanaşı, məhkumların əl-barmaq izlərini də göndərir.

2. Razılaşmış Tərəflərdən hər biri digər Razılaşmış Tərəfin ərazisində cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmuş şəxsin əvvəllər onun məhkəmələri tərəfindən məhkum olunması haqqında məlumatları, müvafiq Razılaşmış Tərəfin xahişi ilə ona ədəbiyyatlı təqdim edir.

Maddə 80. Vermə və cinayət təqibi məsələləri üzrə əlaqə qaydası

Vermə, cinayət təqibi, habelə vətəndaşların hüquqlarına toxunan və prokurorun sanksiyasını tələb edən istintiq tapşırıqlarının

icra məsələləri üzrə əlaqələr Razılaşmış Tərəflərin baş prokurorları (prokurorları) tərəfindən həyata keçirilir.

V bölmə

Yekun Müddəalar

Maddə 81. Bu Konvensiyanın tətbiq edilməsi məsələləri

Bu Konvensiya tətbiq edilərkən meydana çıxan məsələlər Razılaşmış Tərəflərin solahiyyətli orqanları tərəfindən qarşılıqlı razılıq əsasında həll edilir.

Maddə 82. Konvensiyanın beynəlxalq müqavilələrlə əlaqəsi

Bu Konvensiya Razılaşmış Tərəflərin iştirak etdiyi başqa beynəlxalq müqavilələrin müddəalarına toxunmur.

Maddə 83. Qüvvəyə minmə qaydası

1. Bu Konvensiya onu imzalamış dövlətlər tərəfindən təsdiq olunmalıdır. Təsdiq fərmanları saxlanmaq üçün, bu Konvensiyanın depozitarisi funksiyasını yerinə yetirən Belarus Respublikası Hökumətinə təhvil verilir.

2. Bu Konvensiya üçüncü təsdiq fərmanının depozitariyə saxlanmağa verilməsindən sonra otuzuncu gün qüvvəyə minir. Bu Konvensiya qüvvəyə minəndən sonra təsdiq fərmanı depozitariyə saxlanmağa verilən dövlət üçün təsdiq fərmanı saxlanmağa verildikdən sonra otuzuncu gün qüvvəyə minir.

Maddə 84. Konvensiyanın qüvvədə olma müddəti

1. Bu Konvensiya qüvvəyə mindiyi gündən keçən beş il ərzində qüvvədədir. Hər dəfə bu müddət başa çatdıqda, Konvensiyanın qüvvəsi növbəti beş il müddətinə uzadılır.

2. Razılaşmış Tərəflərdən hər biri cari beş illik müddətin başa çatmasına qalmış 12 ay ərzində depozitariyə müvafiq yazılı bildiriş göndərməklə, bu Konvensiyadan çıxıb bilər.

Maddə 85. Zamana görə qüvvə

Bu Konvensiya onun qüvvəyə minməsinədək yaranmış hüquqi münasibətlərə də şamil olunur.

Maddə 86. Konvensiyaya qoşulma qaydası

Bu Konvensiya qüvvəyə mindikdən sonra başqa dövlətlər bütün Razılaşmış Tərəflərin razılığı ilə qoşulma sənədlərini depozitariya verərək ona qoşula bilərlər. Qoşulma, bu barədə razılığı ifadə edən son məlumatın depozitari tərəfindən alındığı gündən otuz gün keçdikdən sonra qüvvəyə minir.

Maddə 87. Depozitarinin vəzifələri

Depozitari bu Konvensiyanı imzalamış və ona qoşulmuş dövlətləri hər bir təsdiq formasının və ya qoşulma sənədinin verilmə tarixi, Konvensiyanın qüvvəyə minmə vaxtı, həmçinin aldığı digər bildirişlər barədə təxirəsalınmadan məlumatlandırır.

Konvensiya 1994-cü il yanvarın 22-də Minsk şəhərində rus dilində olan yeganə əsl nüsxədə imzalanmışdır. Əsl nüsxə Belarus Respublikası Hökumətinin Arxivində saxlanılır ki, o da bu Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətlərə onun təsdiq edilmiş surətini göndərir.

IV ƏLAVƏ

**MÜLKİ VƏ SİYASİ HÜQUQLAR HAQQINDA
BEYNƏLXALQ PAKT**

**Baş Məclisin 2200A(XXI) sayılı 16 dekabr 1966-cı il
tarixli qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir və imzalanmaq, təsdiq
edilmək və qoşulmaq üçün açıqdır.**

QÜVVƏYƏ MİNNMƏSİ: 49-cu maddəyə müvafiq olaraq
23 mart 1976-cı il

PREAMBULA

Bu Paktda iştirak edən dövlətlər:

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində elan edilmiş prinsiplərə müvafiq olaraq bəşər nəslinin bütün üzvlərinə məxsus ləyaqətin və onların bərabər və ayrılmaz hüquqlarının azadlıq, ədalət və ümumi sülhün əsası olduğunu nəzərə alaraq, həmin hüquqların insan şəxsiyyətinə məxsus olan ləyaqətdən doğduğunu etiraf edərək,

İnsan hüquqların haqqında ümumi bəyannaməyə əsasən mülki və siyasi azadlıqdan istifadə edən və qorxu və ehtiyacdən azad insan şəxsiyyəti idealının yalnız bir kəsin öz iqtisadi, sosial və mədəni və eləcə də mülki və siyasi hüquqlarından istifadə edə bilməsi üçün şərait yaradıldığı təqdirdə həyata keçirilə biləcəyini etiraf edərək,

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinə görə dövlətlərin insanın hüquq və azadlıqlarına hamılıqla hörmət edilməsinə tövsiyə etməyə və onlara riayət olunmasına yardım göstərməyə borclu olduqlarını nəzərə alaraq,

ayrıqda hər bir insanın başqalarına və mənsub olduğu kollektivin üzvlərinə münasibətdə vəzifələr daşıyaraq, bu Paktda tanınan hüquqların tövsiyə edilməsinə səy göstərməli olduğunu nəzərə alaraq,

aşağıdakı maddələrlə razılaşırlar:

I HİSSƏ

Maddə 1

1. Bütün xalqlar öz müqəddəratını təyin etmək hüququna malikdir. Onlar bu hüquqa əsasən öz siyasi statuslarını azad şəkildə müəyyən edir və özlərinin iqtisadi, sosial və mədəni inkişaflarını azad surətdə təmin edirlər.

2. Bütün xalqlar öz məqsədlərinə çatmaq üçün öz təbii sərvətləri və ehtiyatları barəsində qarşılıqlı mənfəət prinsipinə və beynəlxalq hüquqa əsaslanan beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıqdan irəliləyən hər hansı öhdəliyə zərər yetirmədən azad sərəncam verə bilərlər. Heç bir xalq heç bir vaxtla ona məxsus yaşayış vasitələrindən məhrum edilə bilməz.

3. Bu Paktda iştirak edən bütün dövlətlər, o cümlədən özünü idarə etməyən və qəyyumluq altında olan ərazilərin idarə olunması üçün məsuliyyət daşıyan dövlətlər Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Nizamnaməsinin müddəalarına əsasən xalqların öz müqəddəratını təyin etməyə hüququnun həyata keçirilməsini təşviq etməli və ona hörmət bəsləməlidirlər.

II HİSSƏ

Maddə 2

1. Bu Paktda iştirak edən hər bir dövlət onun ərazisi həüdullərində və onun yuridiksiyasında olan bütün şəxslərin bu Paktda elan olunan hüquqlarına heç bir cəhətdən, o cümlədən irqi, dərisinin rəngi, cinsi, dini, siyasi və digər əqidələri, milli, yaxud sosial mənşəyi, mülki vəziyyəti, doğuluşu yaxud digər hallar baxımından fərq qoyulmadan hörmət etməyi və onların təmin olunmasını öhdəsinə götürür.

2. Əgər hələlik mövcud qanunvericilik tədbirlərində, yaxud digər tədbirlərdə nəzərdə tutulmamışsa, bu Paktda iştirak edən dövlətlər öz ölkələrinin konstitusiyaya proseduralarına və bu Paktın müddəalarına müvafiq olaraq bu Paktda elan olunmuş hüquqların həyata keçirilməsi üçün zəruri ola biləcək bəzi qanunvericilik tədbirlərinin və digər tədbirlərin qəbul edilməsi üçün lazımı ölçü götürməyi öhdələrinə alırlar.

3. Bu Paktıda iştirak edən hər bir dövlət aşağıdakıları öhdəsinə götürür:

a) bu Paktıda elan olunmuş hüquq və azadlıqları pozulmuş şəxsi, həmin pozuntu rəsmi səviyyədə hərəkət edən şəxslərin tərəfindən törədilmişsə də, təsirli hüquqi müdafiə vasitələri ilə təmin etmək;

b) belə müdafiəyə ehtiyacı olan hər bir şəxsin hüquqi müdafiə hüququnun səlahiyyətli məhkəmə, inzibati, yaxud qanunvericilik hakimiyyəti orqanları, yaxud dövlətin hüquq sisteminin nəzərdə tutduğu digər səlahiyyətli orqan tərəfindən bərqərar olmasını təmin etmək və məhkəmə müdafiəsinin imkanlarını inkişaf etdirmək;

v) nəzərdə tutulduğu hallarda, səlahiyyətli hakimiyyət orqanlarının hüquqi müdafiə vasitələrinin tətbiq olunmasını təmin etmək.

Maddə 3

Bu Paktıda iştirak edən dövlətlər kişilər və qadınlar üçün bu Paktıda nəzərdə tutulan bütün mülki və siyasi hüquqlardan bərabər surətdə istifadə olunmasını təmin etməyi öhdələrinə götürürlər.

Maddə 4

Dövlətdə millətin taleyini təhlükədə qoyan və mövcud olduğu haqda rəsmi surətdə elan edilmiş fəvqəladə vəziyyət yarandıqda, bu Paktıda iştirak edən dövlətlər Pakt üzrə öhdəliklərindən geriçəkmə tədbirləri qəbul edə bilər, lakin bu, vəziyyətin kəskinliyinin tələb etdiyi dərəcədə, belə tədbirlərin onların beynəlxalq hüquqa dair digər öhdəliklərinə zidd olmaması və müstəsna olaraq irq, dərisinin rəngi, cins, dil, din, yaxud sosial mənşə əsasında ayrı-seçkiliyə gətirib çıxarmaması şərtilə olmalıdır.

2. Bu müddəə 6, 7, 8 (1-ci və 2-ci bəndlər), 11, 15, 16 və 18-ci maddələrdən hər hansı bir şəkildə geriçəkmə üçün əsas ola bilməz.

3. Bu Paktıda iştirak edən hər bir dövlət geriçəkmə hüququndan istifadə etdikdə, dərhal həmin Paktıda iştirak edən digər dövlətlərə geri çəkildiyi müddəalar və onu belə geriçəkməyə vadar edən səbəblər haqqında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi vasitəsilə məlumat verməlidir. Eləcə də həmin vasitəçi ilə onun bu geriçəkməyə xitam verdiyi tarix bildirməlidir.

Maddə 5

1. Bu Paktda heç nə hər hansı bir dövlətin, hər hansı bir insan qrupunun, yaxud kiminsə bu Paktda tanınmış hüquq və ya azadlıqlardan hər hansı birini ləğv etməyə, yaxud onları bu Paktda nəzərdə tutulduğundan çox məhdudlaşdırmağa yönəldilmiş hansısa fəaliyyətlə məşğul olmaq, yaxud hansısa hərəkətlərə yol vermək hüququna malik olması kimi yozula bilməz.

2. Hər hansı bir ölkədə qanunla, kovensiyalarla, qayda, yaxud adətlərlə tanınan, yaxud mövcud olan əsas insan hüquqlarından heç birinin həmin hüquqların bu Paktda tanınmadığı, yaxud məhdud həcmdə tanınması bəhanəsi ilə heç cür məhdudlaşdırılmasına, yaxud onların əhəmiyyətinin azaldılmasına yol verilmir.

III HİSSƏ

Maddə 6

1. Yaşamaq hüququ hər bir insanın ayrılmaz hüququdur. Bu hüquq qanunla qorunur. Heç kəs özbaşına həyatdan məhrum edilə bilməz.

2. Ölüm cəzasının ləğv edilmədi ölkələrdə ölüm hökmü ən ağır cinayətlərə görə, həmin cinayətlər törədildiyi vaxt qüvvədə olan bu və Paktın qərarlarına və Soyqırımı cinayətinin qarşısını almaq və ona görə cəzalandırma haqqında konvensiyaya zidd olmayan qanuna müvafiq çıxarıla bilər. Bu cəza səlahiyyətli məhkəmənin qəti qərarı əsasında yerinə yetirilə bilər.

3. Həyatdan məhrum etmədə Soyqırımı cinayətin tərkibi varsa, nəzərə almaq lazımdır ki, bu maddədə heç nə bu Paktda iştirak edən dövlətlərə hər hansı bir yolla Soyqırımı cinayətinin qarşısını almaq və ona görə cəzalandırma haqqında konvensiyanın qərarlarına müvafiq qəbul edilmiş hər hansı bir öhdəlikdən geri çəkilmək hüququ vermir.

4. Ölüm cəzasına məhkum edilmiş hər kəsin bağışlanmasını, yaxud hökmün yumşaldılmasını xahiş etmək hüququ var. Amnistiya, bağışlanma, yaxud ölüm hökmünün dəyişdirilməsi bütün hallarda mümkündür.

5. Ölüm hökmü törətdikləri cinayətlərə görə yaşı on səkkizdən az olan şəxslər barəsində çıxarılmır və hamilə qadınlar barəsində ıca olunmur.

6. Bu maddədə heç nə ölüm hökmünün bu Paktda iştirak edən, hər hansı bir dövlət tərəfindən təxirə salınmasına, yaxud ləğv olunmasına icazə verilməməsi üçün əsas sayıla bilməz.

Maddə 7

Heç kəs qəddar, insanlıqdan kənar işgəncələrə, yaxud onun ləyaqətini aılıaldan davranışa, yaxud cəzaya məruz qalmamalıdır. O cümlədən, heç bir şəxs üzərində onun azad razılığı olmadan tibbi, yaxud elmi təcrübə aparıla bilməz.

Maddə 8

1. Heç kəs köləlikdə saxlana bilməz. Köləlik və qul ölkələrinin bütün növləri qadağandır.

2. Heç kəs asılı vəziyyətdə saxlana bilməz.

3. a) Heç kəs məcburi, yaxud icbari əməyə vadar edilə bilməz;

b) cinayətə görə cəzanın katorqa işləri ilə birlikdə azadlıqdan məhrumetmə şəklində təyin edilə bildiyi ölkələrdə 3a) bəndi belə cəza təyin etmiş səlahiyyətli məhkəmənin hökmü üzrə katorqa işlərinin yerinə yetirilməsinə maneə sayıla bilməz;

v) bu bənddə «məcburi, yaxud icbari əmələ» termini aşağıdakıları əhatə etmir:

I) bir qayda olaraq, məhkəmənin qanuni sərəncamı ilə həbsdə olan, yaxud belə həbsdən şerti azad edilmiş şəxsin yerinə yetirdiyi, v) yarımbəndində xatırlanmayan hər hansı bir iş, yaxud xidmət;

II) hərbi xarakterli hər hansı bir xidmət. hərbi xidmətdən siyasi və dini-etik motivlərə görə imtina olunmasının qəbul edildiyi ölkələrdə isə həmin motivlərə görə hərbi xidmətdən imtina etmiş şəxslər üçün nəzərdə tutulan hər hansı bir xidmət;

III) əhəlinin həyatı, yaxud rifahı üçün təhlükəəli olan fəvqəladə vəziyyət, yaxud fəlakət hallarında hər hansı bir icbari xidmət;

IV) adı vətəndaşlıq vəzifələrinə daxil olan hər hansı bir iş, yaxud xidmət.

Maddə 9

1. Hər bir insanın azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ var. Heç kəs zorla həbs və yaxud dustaq edilə bilməz. Heç kəs qanunla müəyyən olunmuş əsaslar olmadan və müvafiq proseduralara əməl olunmadan azadlıqdan məhrum edilməməlidir.

2. Hər kəs həbs olunarkən, əleyhinə sürülən hər hansı bir ittiham dərhal ona bildirilir.

3. Cinayət ittihamı ilə həbs olunmuş, yaxud tutulub saxlanılmış hər bir şəxs təcili surətdə məhkəmə hakiminin, yaxud məhkəmə hakimiyyətini icra etmək hüququna və əğlabatan müddətdə məhkəmə baxışı aparmaq, yaxud azad etmək hüququ olan vəzifəli şəxsin yanına gətirilir. Məhkəmə baxışını gözləyən şəxslərin dustaq saxlanması ümumi qayda olmamalıdır. Lakin azad olunma məhkəməyə məhkəmə təhqiqatının hər hansı bir mərhələsinə və zəruri hallarda hökmün icrası üçün gəlmək haqqında təminat verməkləndən asılı edilə bilər.

4. Həbs, yaxud dustaqlıq nəticəsində azadlıqdan məhrum edilən hər bir şəxs tutulub saxlanılmasının qanuniliyi barədə qərar çıxarılaq, əgər həbs qanunsuzdursa, azad edilməsi barədə sərəncam verilmək üçün onun işinə məhkəmədə baxılması hüququna malikdir.

5. Qanunsuz həbs, yaxud dustaqlıq qurbanı olan hər kəsin iddia gücünə malik kompensasiya hüququ var.

Maddə 10

1. Azadlıqdan məhrum edilmiş bütün şəxslər humanist, insan şəxsiyyətinin ləyaqətinə hörmət edilməsi hüququna malikdirlər.

2. a) müttəhimlər. müstəsna hallar olmaqla, məhkum olunmuş şəxslərdən ayrı saxlanılır və onlar üçün məhkum olunmamış şəxslər statusuna uyğun rejim qoyulur.

b) yetkinliyə çatmamış müttəhimlər yetkinliyə çatmışlardan təcrid edilir və ən qısa müddətdə qərar çıxarılaq üçün məhkəməyə göndərilir.

3. Həbs cəzası sistemində məhbuslar üçün əsas məqsədi onların islah və yenidənərbəyət etmək olan rejim nəzərdə tutulur. Yetkinliyə çatmamış qanun pozucuları yetkinliyə çatmışlardan təcrid edilir və onlar üçün yaşlarına və hüquqi statuslarına uyğun rejim qoyulur.

Maddə 11

1. Heç kəs hər hansı bir müqavilə öhdəliyini yerinə yetirmək iqtidarında olmamasına əsasən azadlıqdan məhrum edilə bilməz.

Maddə 12

1. Hər hansı bir ölkənin ərazisində qanuni surətdə olan hər kəsin həmin ölkənin hüduqlarında sərbəsi şəkildə yerdəyişmək və yaşayış yeri seçmək hüququ var.

2. Hər bir insanın, öz ölkəsi də daxil olmaqla, hər hansı bir ölkəni tərk etmək hüququ var.

3. Yuxarıda xatırlanan hüquqlar qanunda nəzərdə tutulan, dövlət təhlükəsizliyinin, ictimai asayişin, əhəlinin sağlamlığının, yaxud mədəniyyətinin, yaxud başqalarının hüquq və azadlıqlarının və bu Paktda tanınan hüquqlara uyğun digər hüquqların qorunması üçün zəruri olan məhdudiyətlərdən başqa məhdudiyət obyektinə ola bilməz.

4. Heç kəs özbaşına öz ölkəsinə gəlmək hüququndan məhrum edilə bilməz.

Maddə 13

Bu Paktda iştirak edən dövlətlərdən hər hansı birinin ərazisində qanuni surətdə olan əcnəbi yalnız qanuna müvafiq çıxarılan qərara əsasən sürgün edilə bilər, əgər dövlət təhlükəsizliyi mülahizələri bunu qeyd-şərtsiz tələb etsə, sürgün olunması əleyhinə dəlillərini gətirmək, öz işinə səlahiyyətli hakimiyyət orqanı, yaxud səlahiyyətli hakimiyyət orqanı tərəfindən xüsusi təyin olunmuş şəxs və ya şəxslər tərəfindən yenidən baxılmaq və bu məqsədlə həmin hakimiyyət orqanı, şəxs və ya şəxslər qarşısında təmsil olunmaq hüququna malikdir.

Maddə 14

1. Bütün şəxslər məhkəmə və tribunal qarşısında bərabərdir. Hər kəs ona qarşı irəli sürülən hər hansı cinayət ittihamına baxılarkən, yaxud hər hansı bir mülki prosesdə onun hüquq və vəzifələrini müəyyənləşdirilərkən işinə qanun əsasında yaradılmış səlahiyyətli, müstəqil və qərəzsiz məhkəmə tərəfindən ədalətlə və açıq baxılması hüququna malikdir. Demokratik cəmiyyətdə mətbuat və ictimaiyyət əxlaq, ictimai asayiş, yaxud dövlət təhlükəsizliyi mülahizələri

zölorinə görə, yaxud məhkəmənin fikrinə ciddi zərurət olduqda – açıq məhkəmənin ədalət məhkəməsinə poza biləcəyi xüsusi hallarda – məhkəmə baxışına bütövlükdə, yaxud onun bir hissəsinə buraxılmaya bilər; lakin yetkinliyə çatmamışların mənafeyinin tələb etdiyi, yaxud işin evlənməyə, yaxud uşaqlar üzərində qoyunluq mübahisələrinə aid olduğu hallar istisna edilməklə, cinayət, yaxud mülki işlərə dair hər bir məhkəmə qərarı açıq olmalıdır.

2. Cinayətdə ittiham olunan hər kəs onun təqsiri qanuna əsasən sübut ediləndəki günahkar sayılmamaq hüququna malikdir.

3. Hər kəs ona qarşı irəli sürülən hər hansı cinayət ittihamına baxdıqda, tam bərabərlik əsasında minimum aşağıdakılara təminat hüququna malikdir:

a) ona qarşı irəli sürülən ittihamın xarakteri və əsası ilə təcili qaydada və onun başa düşdüyü dildə ötraflı xəbərdar edilmək;

b) özünü müdafiəyə hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və özünün seçdiyi müdafiəçi ilə əlaqə saxlamaq imkanına malik olmaq;

v) əsassız ləngitməyə yol verilmədən mühakimə edilmək;

q) özünün iştirakı ilə mühakimə olunmaq və özünü şəxsən, yaxud özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsilə müdafiə etmək; əgər müdafiəçisi yoxdursa, bu hüququ haqqında xəbərdar edilmək və ədalət məhkəməsinin mənafeyi tələb etdiyi bütün hallarda təyin olunmuş müdafiəçiyə və müdafiə haqqını ödəmək üçün kifayət qədər vəsaiti olmadığı hallarda pulsuz müdafiəçiyə malik olmaq;

d) onun əleyhinə ifadə verən şahidləri dindirmək, yaxud bu şahidlərin dindirilməsi hüququna malik olmaq, öz şahidlərinin onun əleyhinə ifadə verən şahidlər üçün mövcud olan şərtlərlə istintaqa çağırılması hüququna malik olmaq;

e) məhkəmədə istifadə olunan dili başa düşürsə, yaxud bu dildə danışmışsa, tərcüməçinin köməyindən pulsuz istifadə etmək;

j) öz əleyhinə ifadə verməyə, yaxud özünün müqəssir olduğunu etiraf etməyə məcbur edilməmək.

4. Yetkinliyə çatmayanlar barəsində məhkəmə prosesi onların yaşı və yenidən tərbiyə edilmək istəyinə yardım göstərilməsi nəzərə alınmaqla aparılmalıdır.

5. Hər hansı bir cinayətə görə məhkum olunmuş hər kəs onun barəsindəki ittihamla və hökmə qanuna əsasən yuxarı məhkəmə instansiyalarında yenidən baxılması hüququna malikdir.

6. Əgər hansısa bəxs cinayətə görə məhkəməni qəti qərarı ilə məhkum olunmuşsa və haqqında çıxarılmış hökm məhkəmə səhvi buraxıldığını şübhəsiz təsdiq edən yeni, yaxud yeni aşkar edilmiş bir cəhətə əsasən sonradan ləğv edilmiş, yaxud o, öfv olunmuşsa, onda göstərilən naməlum cəhətin tamamilə, yaxud qismən onun təqsirindən üzə çıxarılmadığı sübut edilməzsə, belə ittiham əsasında cəza çökmüş şəxs qanuna əsasən kompensasiya alır.

7. Heç kəs hər hansı bir ölkənin qanununa və cinayət-prosessual hüququna müvafiq olaraq artıq qəti surətdə məhkum olduğu, yaxud bəraət qazandığı bir cinayət üçün ikinci dəfə mühakimə edilməməli, yaxud cəzalandırılmamalıdır.

Maddə 15

1. Heç kəs qüvvədə olan ölkədaxili qanunvericiliyə, yaxud beynəlxalq hüquqa əsasən törədildiyi vaxt cinayət olmayan hansısa hərəkət, yaxud səhv üzündə, hansısa cinayət törətməkdə müqəssin sayıla bilməz. Eləcə də, cinayət törədildiyi vaxt tətbiq edilməli olan cəzadan ağır cəza təyin edilə bilməz. Əgər cinayət törədildikdən sonra qanunla daha yüngül cəza müəyyən edilirsə, bu qanunun təsiri həmin cinayətkara da şamil olunur.

2. Bu maddədə heç nə bir şəxsin törədilərkən beynəlxalq aləm tərəfindən qəbul olunmuş hüquq prinsiplərinə əsasən cinayət olan hər hansı bir əməlinə, yaxud xətasına görə məhkəməyə verilməsinə və cəzalandırılmasına mane olmur.

Maddə 16

Hər bir insan harada olursa-olsun hüquq subyektliliyi kimi qəbul edilmək hüququna malikdir.

Maddə 17

1. Heç kəsin şəxsi və ailə həyatına özbaşına, yaxud qanunsuz müdaxilə, mənzil toxunulmazlığını, yaxud yazışma sirlərinə özbaşına, yaxud qanunsuz qəsd, yaxud şərəfinə və adına qanunsuz qəsd edilə bilməz.

2. Hər bir insanın belə müdaxilə və qəsdlərdən qanunla müdafiə olunmaq hüququ var.

Maddə 18

1. Hər bir insanın fikri, viedan və din azadlığı hüququ var. Bu hüquqa özünün seçdiyi dino və əqidəyə malik olmaq, öz dininə və əqidəsinə istər təklikcə, istərsə də başqaları ilə birgə, açıq, yaxud xüsusi qaydada, ibadətdə, dini ayin və mərasimlərin icrasında və təlimdə etiqad bəsləmək azadlığı daxildir.

2. Heç kəs onun dino, yaxud əqidəyə malik olmaq və ya onları öz istəyi ilə qəbul etmək azadlığına xələl gətirən məcburiyyətə məruz qalmamalıdır.

3. Din, yaxud əqidə azadlığı yalnız qanunla qoyulmuş və ictimai təhlükəsizliyin, asayişin, sağlamlığın və ətlaqın, eləcə də başqa şəxslərin əsas hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün zəruri olduğu qədər məhdudlaşdırılmalıdır.

4. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər valideyintərin və müvafiq hallarda qanuni qəyyunların uşaqlarının öz şəxsi əqidələrinə uyğun dini və mənəvi tərbiyə almasını təmin etmək azadlığına hörmət etməyi öhdələrinə götürürlər.

Maddə 19

1. Hər bir insan şəxsi fikri olmaq hüququna malikdir.

2. Hər bir insanın öz fikrini sərbəst ifadə etmək hüququ var. Bu hüquqa dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq hər cür informasiya və üləyaları axtarmaq, almaq, şifahi, yazılı, mətbuat, yaxud bədii ifadə formaları vasitəsilə, yaxud özü seçdiyi başqa üsullarla yaymaq azadlığı daxildir.

3. Bu maddənin 2-ci bəndində göstərilən hüquqlardan istifadə olunması xüsusi vəzifələr qoyur və məsuliyyət tələb edir. Belə ki, bu, bir sıra məhdudiyətlərlə bağlı ola bilər. Lakin onlar qanunla müəyyənləşdirilməli və aşağıdakıların təmin edilməsi üçün zəruri olmalıdır:

- a) başqalarının hüquqlarına və adına hörmət edilməsi üçün;
- b) dövlət təhlükəsizliyinin, ictimai asayişin, əhəlinin sağlamlıq, yaxud mənəviyyatının qorunması üçün.

Maddə 20

1. Hər cür müharibə təbliğəti qanunla qadağan edilməlidir.

2. Ayrı-seçkiliyə, düşmənçiliyə, zorakılığa təhrik olan milli, irqi, yaxud dini nifrətin lehinə edilən hər hansı bir çıxış qanunla qadağan olunmalıdır.

Maddə 21

Dinc yığıncaqlar hüququ tanınır. Bu hüquqdan istifadə edilməsinə qanuna müvafiq olaraq qoyulan və demokratik cəmiyyətdə dövlət təhlükəsizliyinin, yaxud ictimai təhlükəsizliyin, ictimai asayişin, əhəlinin sağlamlığının və mənəviyyatının, yaxud başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün zəruri olanlardan başqa heç bir məhdudiyət qoyulmur.

Maddə 22

1. Hər bir insan öz mənafeələrini müdafiə etmək üçün həmkarlar ittifaqları yaratmaq və belə ittifaqlara girmək hüququ da daxil olmaqla, başqaları ilə birgə assosiasiyalar yaratmaq hüququna malikdir.

2. Bu hüquqdan istifadə edilməsinə qanunda nəzərdə tutulan və demokratik cəmiyyətdə dövlət təhlükəsizliyinin, yaxud ictimai təhlükəsizliyin, ictimai asayişin, əhəlinin sağlamlığının və mənəviyyatının, yaxud başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün zəruri olanlardan başqa heç bir məhdudiyət qoyulmur. Bu maddə silahlı qüvvələrin, yaxud polisın tərkibinə daxil olan şəxslərin həmin hüquqdan istifadə etməsinə qanuni məhdudiyətlər tətbiq edilməsinə mane olmur.

3. Bu maddədə heç nə Beynəlxalq Əmək Təşkilatının assosiasiyalar yaratmaq və təşkilatlanma hüququnun müdafiəsinə dair 1948-ci il Konvensiyasında iştirak edən dövlətlərə həmin Konvensiyada nəzərdə tutulan təminatların zərərini qanunvericilik aktları qəbul etmək, yaxud qanunu bu təminatlara xələl gətirə biləcək şəkildə tətbiq etmək hüququ vermir.

Maddə 23

1. Ailə cəmiyyətin təbii və əsas özəyidir və cəmiyyət və dövlət tərəfindən müdafiə olunmaq hüququna malikdir.

2. Nigah yaşına çatmış bütün kişilərin və qadınların nigaha daxil olmaq hüququ və ailə qurmaq hüququ var.

3. Heç bir nigah ona daxil olan tərəflərin azad və tam razılığı olmadan bağlana bilməz.

4. Bu Paktda iştirak edən bütün dövlətlər ər-arvadın nigah bağlayarkən, nigahda olarkən və onu pozarkən hüquq və vəzifələrinin bərabərliyinin təmin olunması üçün lazımı müdafiəsi nəzərdə tutulmalıdır.

Maddə 24

1. Hər bir uşağın irq, dərisinin rəngi, cins, dil, din, milli, yaxud sosial mənşə, mülki vəziyyət, yaxud doğulmuş əlamətlərinə görə heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan, ailəsi, cəmiyyət və dövlət tərəfindən azyaşlı kimi vəziyyətinin tələb etdiyi müdafiə tədbirləri görülməsi hüququ var.

2. Hər bir uşaq doğulan kimi dərhal qeydiyyatata alınmalı və onun adı olmalıdır.

3. Hər bir uşağın vətəndaşlıq əldə etmək hüququ var.

Maddə 25

Hər bir insan 2-ci maddədə xatırlanan hər bir ayrı-seçkilik və əsassız məhdudiyət qoyulmadan aşağıdakı hüquq və imkanlara malik olmalıdır:

a) dövlət işlərinin aparılmasında istər bilavasitə, istərsə də azad şəraitdə seçilmiş nümayəndələri vasitəsilə iştirak etmək;

b) səs vermək və ümumi və bərabər seçki hüququ əsasında gizli səs vermə yolu ilə keçirilən və seçicilərin sərbəst iradəsini təmin edən həqiqi vaxtaşırı seçkilərdə seçilmək;

v) öz ölkəsində ümumi bərabərlik əsasında dövlət qulluğuna buraxılmaq.

Maddə 26

Bütün insanlar qanun qarşısında bərabərdir və heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan müdafiə olunmaq hüququna malikdir. Bu baxımdan hər cür ayrı-seçkilik qanunla qadağan olunmalı və qanun bütün şəxslərin hər hansı əlamətinə, o cümlədən irqinə, dərisinin rənginə, cinsinə, dilinə, dininə, siyasi, yaxud digər əqidələrinə, milli, yaxud sosial mənşəyinə, mülki vəziyyətinə, doğuluşuna, yaxud digər hallara görə ayrı-seçkilikdən bərabər və təsirli müdafiə olunmasını təmin etməlidir.

Maddə 27

Etnik, din və dil azlıqlarının mövcud olduğu ölkələrdə bəli azlıqlara mənsub olan şəxslər həmin qrupun digər üzvləri ilə birlikdə öz mədəniyyətindən bəhrələnmək, öz dininə etiqad bəsləmək və onun ayinlərini icra etmək, ehtəcə də öz doğma dilindən istifadə etmək hüququndan məhkum edilə bilməz.

IV HİSSƏ

Maddə 28

1. İnsan hüquqları Komitəsi (bu Paktda bundan sonra Komitə adlandırılacaq) yaradılır. O, on səkkiz üzvdən ibarət olub, aşağıda nəzərdə tutulan funksiyaları yerinə yetirir.

2. Komitənin tərkibinə bu Paktda iştirak edən dövlətin vətəndaşı olan yüksək mənəvi keyfiyyətlərə, insan hüquqları sahəsində mötəbər səlahiyyətə malik şəxslər daxildir, hüquq təcrübəsinə malik bir sıra şəxslərin iştirakının faydalılığı da nəzərə alınır.

3. Komitə üzvləri şəxsi keyfiyyətdə seçilir və işləyirlər.

Maddə 29

1. Komitə üzvləri 28-ci maddənin tələblərinə cavab verən və bu Paktda iştirak edən dövlətlərin həmin məqsədlə namizədliklərini irəli sürdükləri şəxslərinə siyahısından gizli səsvermə yolu ilə seçilir.

2. Bu Paktda iştirak edən dövlətlərdən hər biri iki şəxsdən çox namizədi irəli sürə bilməz. Bu şəxslər onların namizədliyini irəli sürmüş dövlətin vətəndaşı olmalıdır.

3. Hər bir şəxsin namizədliyinin təkrar irəli sürülmək hüququ var.

Maddə 30

1. İlk seçkilər bu Paktın qüvvəyə mindiyi gündən sonra altı aydan gec olmayaraq keçirilir.

2. 34-cü maddəyə müvafiq olaraq açıq vakansiyaları tutmaq üçün elan olunan seçkilərdən başqa, hər seçkiyə heç olmasa dörd ay qalmış Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi bu Paktda iştirak edən bütün dövlətlərə üç ay müddətində Komitənin üzvlüyünə namizədlərin təqdim olunması barədə yazılı müraciət edir.

3. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi namizodliyi həmin qayda ilə irəli sürülmüş bütün şəxslərin, bu Paktıda iştirak edən hansı dövlət tərəfindən irəli sürüldüyü göstərilməklə, əlifba sırası ilə siyahısını tərtib edir, həmin siyahını hər seçkinin keçiricəyi tarixdən bu ay gec olmayaraq bu Paktıda iştirak edən dövlətlərə təqdim edir.

4. Komitənin üzvlərinin seçkisi bu Paktıda iştirak edən dövlətlərin Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş katibi tərəfindən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Mərkəzi idarələrində çağırılan iclasında keçirilir. Yətersay üçün bu Paktıda iştirak edən dövlətlərin üçdə ikisinin iştirakı kifayət olan həmin iclasda namizadlıqları daha çox səs alan və iştirakçı-dövlətlərin iclasda və səsvermədə iştirak edən nümayəndələrinin mütləq səs çoxluğunu qazanan şəxslər Komitəyə üzv seçilmiş sayılır.

Maddə 31

1. Komitəyə eyni dövlətdən bir vətəndaşdan çox üzv daxil ola bilməz.

2. Komitəyə seçkilər zamanı üzvlərin ədalətli coğrafi bölünüşü, müxtəlif sivilizasiya formalarının və əsas hüquq sistemlərinin təmsil olunması nəzərə alınır.

Maddə 32

1. Komitə üzvləri dörd il müddətinə seçilir. Onların namizodlıqları yenidən irəli sürüldükdə təkrar seçilmək hüququ var. Lakin ilk seçkilərdə seçilmiş üzvlərdən doqquzunun səlahiyyət müddəti ikinci ilin sonunda bitir; ilk seçkilərdən dərhal sonra həmin doqquz üzvün adı 30-cu maddənin 4-cü bəndində xatırlanan Sədr tərəfindən püşk vasitəsilə müəyyən edilir.

2. Səlahiyyət müddəti bitdikdə bu Paktın bu hissəsinin əvvəlki maddələrinə müvafiq olaraq seçkilər keçirilir.

Maddə 33

1. Əgər digər üzvlərin yekdil fikrinə Komitənin hər hansı bir üzvü hər hansı səbəblərlə müvəqqəti iştirak etməmək nəzərə alınmamaqla, öz funksiyalarını icra etməyə xitam veribsə, Komitənin Sədri bu barədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə mə-

lumat verir. Baş katib isə bundan sonra həmin üzvün yerini boş elan edir.

2. Komitə üzvlərindən hansısa öldükdə, yaxud istefaya çıxdıqda Komitənin Sədri dərhal Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə məlumat verir. Baş katib isə həmin yeri ölüm günündən, yaxud istefanın gerçəkləşdiyi gündən boş elan edir.

Maddə 34

1. 33.-cü maddəyə müvafiq olaraq vakansiya elan olunduqda və əvəz ediləsi üzvün səlahiyyət müddəti bu vakansiya elan ediləndən sonra altı ay müddətinə qurtarmırsa, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi 29-cu maddəyə müvafiq olaraq bu Paktın həmin vakansiyanı tutmaq üçün iki ay müddətində öz namizədini irəli sürə bilən hər bir iştirakçı-dövlətini xəbərdar edir.

2. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi bu qayda ilə namizədliyi irəli sürülmüş şəxslərin siyahısını tərtib edərək həmin siyahını bu Paktın iştirak edən dövlətlərə təqdim edir. Sonra vakansiyaları tutmaq üçün bu Paktın hazırkı hissəsinin müvafiq müddəalarına əsasən seçkilər keçirilir.

3. Komitənin 33.-cü maddəyə müvafiq olaraq elan edilmiş vakansiyanı tutmaq üçün seçilən üzvü, göstərilən maddənin müddəalarına əsasən, vəzifəsini Komitədə yeri boşalan üzvün yerdə qalan səlahiyyət müddəti ərzində daşıyır.

Maddə 35

Komitə üzvləri Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Məclisinin Komitənin vəzifələrinin əhəmiyyəti nəzərə alınmaqla müəyyən etdiyi qayda və şərtlərlə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının vasitəsindən Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Məclisi tərəfindən təsdiq olunmuş əmək haqqı alırlar.

Maddə 36

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi Komitənin bu Paktın müvafiq olaraq funksiyalarını səmərəli həyata keçirməsi üçün lazımı sayda personal və maddi vəsait ayırır.

Maddə 37

1. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi Komitənin ilk iclasını Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Mərkəzi idarələrində çağırır.

2. Komitə ilk iclasdan sonra onun prosedura qaydalarında nəzərdə tutulan vaxtlarda yığışır.

3. Komitə adətən, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Mərkəzi idarələrində, yaxud Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Cenevrədəki şöbəsində toplaşır.

Maddə 38

1. Komitənin hər bir üzvü öz vəzifələrinin icrasına başlamazdan əvvəl Komitənin açıq iclasında öz funksiyalarını qərəzsiz və vicdanla yerinə yetirəcəyi barədə təntənəli bəyanat verir.

Maddə 39

1. Komitə iki il müddətinə öz vəzifəli şəxslərini seçir. Onlar təkrar seçilə bilərlər.

2. Komitə özünün məxsusi prosedura qaydalarını müəyyən edir. Lakin bu qaydalar həm də aşağıdakıları nəzərdə tutmalıdır:

a) yetərsay Komitənin on iki üzvündən ibarətdir;

b) Komitənin qərarları iştirak edən üzvlərin səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

Maddə 40

1. Bu Paktın iştirak edən dövlətlər bu Paktın tanınan hüquqların həyata keçirilməsi ilə əlaqədar gördükləri tədbirlər və həmin hüquqlardan istifadə olunmasında əldə edilmiş uğurlar haqqında aşağıdakı qaydada məruzələr təqdim etməyi öhdələrinə götürürlər:

a) bu Pakt qüvvəyə mindikdən sonra bir il ərzində müvafiq iştirakçı-dövlətlər barəsində;

b) gələcəkdə Komitənin tələb etdiyi bütün hallarda.

2. Bütün məruzələr Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə təqdim edilir, o isə həmin məruzələri baxılmaq üçün Komitə üzvlərinə göndərir. Məruzələrdə bu Paktın həyata keçirilməsinə təsir göstərən amillər çətinliklər, əgər varsa, göstərilir.

3. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi Komitə ilə məsləhətləşmədən sonra məruzələrin maraqlı ixtisaslaşdırılmış idarə

rölorin solahıyyöt dairösınö aid ola bilən hissölörının nüsxölörünü onlara göndörö bilör.

4. Komitö bu Paktıa iştirak edön dövlötlörün töqdim etdiyi mörüzöləri öyrönir. O, öz mörüzölörünü və məqsədəuyğun saydığı ünümi xarakterli qeydlörünü iştirakçı-dövlötlörö göndörir. Komitö həmin qeydləri bu Paktıa iştirak edön dövlötlördön aldığı mörüzölörün nüsxöləri ilə birlikdə İqtisadi və Sosial Şuraya da göndörö bilör.

5. Bu Paktıa iştirak edön dövlötlör bu maddönin 4-cü bəndinə müvafiq olaraq edilö bilən hər hansı qeydö dair öz mülahizölörünü Komitöyö töqdim edö bilör.

Maddə 41

1. Bu maddəyö müvafiq olaraq bu Paktıa iştirak edön dövlöt istönilön vaxt hansısa iştirakçı-dövlötün başqa bir iştirakçı-dövlötün bu Pakt üzrö öz öhdölöklörünü yerinə yetirmədiyini iddia etməsi barədə məlumatı almaq və ona baxmaq solahıyyötünü tanıdığıni böyan edö bilör. Bu maddədə nəzərdö tutulan məlumatlara yalnız onların bu Komitönün solahıyyötünü tanıdıqlarını böyan etmiş iştirakçı-dövlötlör tərəfindön töqdim olunduğı töqdirdö baxıla bilör. Komitö bu cür böyanat vermönmiş iştirakçı-dövlötö aid heç bir məlumat qəbul etmir. Bu maddəyö müvafiq olaraq, alınmış məlumatlara aşağıdakı prosedura qaydasına uyğun baxılır:

a) əgör bu Paktıa iştirak edön dövlötlördön biri hesab edirsö ki, başqa bir iştirakçı-dövlöt bu Paktın qərarlarını yerinə yetirmir, onda ö, bu məsölöni yazılı məlumatla göstörilön dövlötün nəzörünö çatdırıa bilör. Bu məlumatı alan dövlöt bundan sonra üç ay örzində həmin məlumatı göndörmüş dövlötö izahat, yaxud hər hansı bir digör böyanat töqdim edir. Burada mümkün və məqsədəuyğun olduğı qədər, daxili prosedurlara istinad edilmöli və həmin məsölö ilə əlaqədər görülmüş, yaxud görüleböləcək tədbirlör barədə məlumat verilmölidir;

b) əgör məsölö hər iki iştirakçı-dövlöt üçün qənaətboxş şökildö həll olınmazsa, məktubu alan dövlötün ilk məlumatı almasından sonra altı ay örzində həmin dövlötlördön hər biri həmin məsölöni, Komitöni və digör dövlötü xəbərđar etməklö, Komitönün müzakirösünö vermök hüququna malikdir;

v) Komitö ona verilmiş məsölöyö yalnız indiki halda hamı tərəfindön qəbul edilmiş beynölخالq hüquq prinsiplörünö müvafiq ola-

raq, bütün mümkün daxili vasitələrin sınaqdan çıxarıldığına və tükəndiyinə əmin olduqdan sonra baxır. Həmin qayda bu vasitələrlə istifadə əsassız olaraq ləngidildikdə işləmir;

q) Komitə bu maddədə nəzərdə tutulan məlumatlara qapalı iclaslarda baxır;

d) Komitə v) yarım bəndinin qərarlarına riayət edərək məsələnin bu Paktda tanınan insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara hörmət əsasında dostcasına həll etmək məqsədilə maraqlı iştirakçı-dövlətlərə xeyirxah xidmət göstərir;

e) Komitə ona baxılmağa verilmiş hər hansı bir məsələ barəsində b) yarım bəndində xatırlanan maraqlı iştirakçı-dövlətlərə müvafiq işə dair istənilən məlumatı təqdim etməyi xahiş edə bilər;

ç) bu maddənin v) yarım bəndində xatırlanan maraqlı iştirakçı-dövlətlər məsələyə Komitədə baxılarkən, təmsil olunmaq və şifahi, yaxud yazılı təqdimatlar vermək hüququna malikdirlər;

z) Komitə v) yarım bəndinə müvafiq olaraq, bildiriş aldığı gündən sonra 12 ay ərzində məruzə təqdim edir;

ı) əgər e) yarım bəndinin qərarları çərçivəsində qərar əldə edilərsə, Komitə öz məruzəsində faktların və əldə edilmiş qərarın qısa şərhi ilə kifayətlənir;

k) əgər e) yarım bəndinin qərarları çərçivəsində qərar qəbul edilməzsə, Komitə öz məruzəsində faktların qısa şərhi ilə kifayətlənir; yazılı təqdimatlar və maraqlı iştirakçı-dövlətlərin şifahi təqdimatlarının yazılı mətnləri məruzəyə əlavə edilir.

Hər bir məsələyə dair məruzə maraqlı iştirakçı-dövlətlərə göndərilir.

2. Bu maddənin qərarları, bu Paktda iştirak edən on dövlət bu maddənin 1-ci bəndinə müvafiq olaraq bəyanat verildikdə qüvvəyə minir. Həmin bəyanatlar iştirakçı-dövlətlər tərəfindən Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş katibinin yanında depozitə qoyulur. Baş katib həmin bəyanatların surətlərini qalan iştirakçı-dövlətlərə göndərir. Ərizə Baş katibə bildirməklə geri götürülə bilər. Bu hərəkət bu maddəyə müvafiq olaraq artıq təqdim olunmuş məlumata aid hər hansı məsələyə baxılmasına mane olmur. Maraqlı iştirakçı-dövlət yeni bəyanat verməzsə, hər hansı iştirakçı-dövlətin ərizənin geri götürülməsi barədə Baş katib bildiriş aldıqdan sonra təqdim etdiyi heç bir sonrakı məlumat qəbul edilmir.

Maddə 42

1. a) 41-ci maddəyə müvafiq olaraq, artıq Komitəyə verilmiş hər hansı bir məsələ maraqlı olan iştirakçı-dövlətlərin qanəedici şəkildə həll edilməmişsə, Komitə maraqlı iştirakçı-dövlətlərlə ilkin razılaşmadan sonra xüsusi razılaşdırıcı komissiya (bundan sonra «Komissiya» adlandırılacaq) təyin edə bilər. Komissiya maraqlı iştirakçı-dövlətlərə həmin məsələnin xoşluqla həll olunması məqsədilə xeyirxah xidmət göstərir;

b) Komissiya maraqlı iştirakçı-dövlətlər üçün məqbul olan beş şəxsdən ibarət olur. Əgər maraqlı iştirakçı-dövlətlər üç ay ərzində Komissiyanın tənqidi, yaxud bir hissəsinin tərkibi barəsində razılıq əldə etməzsə, Komissiyanın təyin olunmaları barəsində razılıq əldə edilməmiş üzvləri gizli səsvermə yolu ilə Komitə üzvləri tərkibinin üçdə ikisinin səs çoxluğu ilə seçilir.

2. Komissiya üzvləri vəzifələrini şəxsi keyfiyyətlə yerinə yetirirlər. Onlar maraqlı iştirakçı-dövlətlərin, yaxud bu Paktıda iştirak etməyən, yaxud 41-ci maddəyə müvafiq olaraq bəyanat verməmiş dövlətin vətəndaşı olmamalıdır.

3. Komissiya öz Sədrini seçir və özünün məxsusi prosedura qaydalarını müəyyən edir.

4. Komissiyanın əlaqələri, adətən, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Mərkəzi İdarələrində, yaxud Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Cenevrə şöbəsində keçirilir. Lakin onlar Komissiyanın Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi və müvafiq iştirakçı-dövlətlərlə məsləhətləşmədə müəyyən etdiyi bu cür digər əlverişli yerlərdə də keçirilə bilər.

5. 36-cı maddəyə müvafiq olaraq ayrılmış Katiblik, həmçinin, bu maddəyə əsasən yaradılmış komissiyalara xidmət göstərir.

6. Komitənin aldığı və öyrəndiyi informasiya Komissiyanın sərəncamına verilir. Komissiya maraqlı iştirakçı-dövlətlərə müraciətlə işə dair istənilən informasiya təqdim olunmasını xahiş edə bilər.

7. Komissiya məsələyə tam şəkildə baxdıqdan - lakin hər halda, həmin məsələ ona veriləndən sonra 12 aydan gec olmayaraq - Komitə Sədrinə maraqlı iştirakçı-dövlətlərə göndərilmək üçün məruzə təqdim edir:

a) Komissiya həmin məsələyə baxılmasını başa çatdırma bilməmişsə, öz məruzəsində həmin məsələyə baxılması vəziyyətinin qısa şərhli ilə kifayətlənir;

b) həmin məsələ bu Paktın tanınan insan hüquqlarına riayət edilməsi əsasında xoşluqla həll edilərsə, Komissiya öz məruzəsində faktların və əldə edilmiş qərarın qısa şərhli ilə kifayətlənir:

v) əgər b) yarımbəndində göstərilən qərar əldə edilməzsə, Komissiyanın məruzəsində maraqlı iştirakçı-dövlətlər arasındakı mübahisəyə aid bütün faktik xarakterli məsələlərə dair onun rəyi və məsələnin xoşluqla tənzimlənməsi imkanları barədə mülahizələri əksini tapır. Bu məruzəyə maraqlı iştirakçı-dövlətlərin yazılı təqdimatları və şifahi təqdimatların yazılı mətnləri də əlavə edilir:

q) Komissiyanın məruzəsi v) yarımbəndinə əsasən təqdim edildikdə, maraqlı iştirakçı-dövlətlər həmin məruzəni aldıqdan sonra üç ay ərzində Komissiyanın məruzəsinin məzmununu ilə razı olub-olmadıqlarını Komitə Sədriyə bildirlər.

8. Bu maddənin müddəaları Komitənin 41-ci maddədə nəzərdə tutulan vəzifələrinə əhəmiyyətini azaltmır.

9. Maraqlı iştirakçı-dövlətlər Komissiya üzvlərinin bütün xərclərini Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş katibinin təqdim etdiyi smeta əsasında bərabər şəkildə ödəyirlər.

10. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi, lazım gəldikdə, Komissiya üzvlərinin xərclərini bu maddənin 9-cu bəndinə müvafiq olaraq həmin xərcləri maraqlı iştirakçı-dövlətlər ödəyənə qədər ödəmək hüququna malikdir.

Maddə 43

Komitə üzvlərinin və 42-ci maddəyə əsasən təyin edilə bilən xüsusi razılaşdırma komissiyaları üzvlərinin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının imtiyazlar və immunitetlər haqqında Konvensiyasının müvafiq bəlmələrində nəzərdə tutulduğu kimi, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının əzamiyyətə göndərilən ekspertlərinin malik olduqları güzəşt, imtiyaz və immunitetlər hüququ var.

Maddə 44

Bu Paktın yerini yetirilməsinə dair müddualara Birləşmiş Millətlər Təşkilatının və ixtisaslaşdırılmış idarələrin təsis aktları və konvensiyalarının göstərişlərinə əsasən, yaxud onlara müvafiq olaraq insan hüquqları sahəsində proseduralara xələl gətirmədən tətbiq edilir və bu Paktın iştirak edən dövlətlərin aralarındakı qüvvədə olan ümumi və xüsusi beynəlxalq sazişlərə əsasən mübahisəni həll etmək üçün digər üsullara ol atmalarına mane olmur.

Maddə 45

Komito öz işi barədə İqtisadi və Sosial Şura vasitəsilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisinə illik məruzə təqdim edir.

V HİSSƏ

Maddə 46

Bu Paktda heç nə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının və ixtisaslaşdırılmış idarələrin Nizamnamələrinin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının müxtəlif orqanlarının və ixtisaslaşdırılmış idarələrin bu Paktın aid olduğu məsələlərə dan müvafiq vəzifələrini müəyyənləşdirən qərarlarının əhəmiyyətinin azaldılması kimi yozulmamalıdır.

Maddə 47

Bu Paktda heç nə xalqların öz təbii sərvət və ehtiyatlarının sahibi olmaq və onların tam və azad surətdə istifadə etmək kimi ayrılmaz hüququnun sıxışdırılması kimi yozulmamalıdır.

VI HİSSƏ

Maddə 48

1. Bu Pakt Birləşmiş Millətlər Təşkilatının, yaxud onun hər hansı ixtisaslaşdırılmış idarəsinin üzvünün, Beynəlxalq Məhkəmə Statusunun hər bir iştirakçı-dövlətinin və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Məclisinin bu Paktda iştiraka dəvət etdiyi hər bir dövlətin imzalanması üçün açıqdır.

2. Bu Pakt təsdiq edilməlidir. Təsdiqetmə fərmanları Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş katibinin yanında depozitə qoyulur.

3. Bu Pakt bu maddənin 1-ci bəndində göstərilən hər bir dövlətin qoşulması üçün açıqdır.

4. Qoşulma bu haqda sənədin Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş katibinin yanında depozitə qoyulması ilə həyata keçirilir.

5. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi bu Paktı imzalamış, yaxud ona qoşulmuş dövlətlərə hər bir təsdiqetmə fərmanının, yaxud qoşulma sənədinin depozitə qoyulması haqqında bildiriş göndərir.

Maddə 49

1. Bu Pakt otuz beşinci təsdiqetmə forması, yaxud qoşulma haqqında sənəd Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş katibi yanında depozitə qoyulduğu gündən üç ay sonra qüvvəyə minir.

2. Bu Pakt onu otuz beşinci təsdiqetmə forması, yaxud qoşulma haqqında sənəd depozitə qoyulduqdan sonra təsdiq edən, yaxud ona qoşulan hər bir dövlət üçün həmin dövlətin özünün təsdiqetmə forması, yaxud qoşulma haqqında sənədi depozitə qoyulduğu gündən üç ay sonra qüvvəyə minir.

Maddə 50

Bu Paktın qərarları heç bir məhdudiyət qoyulmadan, yaxud istisnalar edilmədən federativ dövlətlərin bütün tərkib hissələrinə şamildir.

Maddə 51

1. Bu Paktın iştirak edən hər bir dövlət düzəlişlər təklif edə və onları Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə təqdim edə bilər. Sonra Baş katib təklif olunan hər bir düzəlişi bu Paktın iştirak edən dövlətlərə göndərərək onların həmin düzəlişlərə baxmaq və onları səsə qoymaq məqsədi ilə iştirakçı-dövlətlərin konfransının çağırılmasına razı olub-olmadıqlarını ona bildirməyi xahiş edir. İştirakçı-dövlətlərin heç olmasa üçdə biri belə konfransın çağırılmasına razılığını bildirsə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi həmin konfransı Birləşmiş Millətlər Təşkilatının himayəsi altında çağırır. Bu konfransda və səsvermədə iştirak edən iştirakçı-dövlətlərin əksəriyyəti tərəfindən qəbul edilən hər bir düzəliş təsdiq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisinə təqdim edilir.

2. Düzəlişlər Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisində və Paktın iştirak edən dövlətlərin, onların konstitusiyaya proseduralarına müvafiq olaraq, üçdə ikisi tərəfindən təsdiq edildikdən sonra qüvvəyə minir.

3. Düzəlişlər qüvvəyə minəndən sonra onları qəbul edən iştirakçı-dövlətlər üçün ixbari olur. Digər iştirakçı-dövlətlər üçün isə bu Paktın qərarları və onların qəbul etdiyi əvvəlki düzəlişlər ixbari olaraq qalır.

Maddə 52

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi 48-ci maddənin 5-ci bəndində edilən bildirişdən asılı olmayaraq, həmin maddənin 1-ci bəndində söhbət gedən bütün dövlətlərə aşağıdakılar haqqında məlumat verir:

a) 48-ci maddəyə əsasən imzalamalar, təsdiqmələr və qoşulmalar;

b) 49-cu maddəyə əsasən bu Paktın qüvvəyə minmə tarixi, 51-ci maddəyə əsasən hər hansı düzəlişin qüvvəyə minmə tarixi.

Maddə 53

1. İngilis, ispan, çin, rus və fransız dillərindəki mətni eyni qüvvəyə malik olan bu Pakt saxlanmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının arxivinə təhvil verilməlidir.

2. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi bu Paktın təsdiq olunmuş nüsxələrini 48-ci maddədə göstərilən bütün dövlətlərə göndərir.

MÜNDƏRİCAT

I FƏSİL

Mülki qanunvericiliyin anlayışı, quruluşu, prinsipləri və vəzifələri..... 5

II FƏSİL

Azərbaycanda mülki qanunvericiliyin təşəkkülünün və inkişafının qısa tarixi..... 17

1. Qədim Azərbaycan dövlətlərində və xanlıqlarında mülki qanunvericilik /1813-cü ilə qədər/..... 17

2. Çar Rusiyasının tərkibində olarkən Azərbaycanda mülki qanunvericilik /1813-1918-ci illər/..... 23

3. Azərbaycan Demokratik Respublikasının mülki qanunvericiliyi /1918-1920-ci illər/..... 26

4. Sovet dövründə Azərbaycanda mülki qanunvericilik /1920-1991-ci illər/..... 31

III FƏSİL

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının mülki qanunvericiliyi..... 51

IV FƏSİL

Mülki hüququn mənbələri..... 62

V FƏSİL

Mülki qanunvericiliyin tətbiqi..... 70

ƏLAVƏLƏR

I ƏLAVƏ

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsindən çıxarış..... 91

I Fəsil 1-13-cü maddələr..... 92

II ƏLAVƏ

"Normativ hüquqi aktlar haqqında" Azərbaycan Respublikasının 26 noyabr 1999-cu il tarixli Qanunu..... 98

III ƏLAVƏ

"Mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquq münasibətləri haqqında" 22 yanvar 1993-cü il tarixli Konvensiya..... 114

IV ƏLAVƏ

Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq pakt..... 144

Nəşriyyatın direktoru:
Baş redaktor:
Mətbəə üzrə direktor
müavini:

Balakişi Ağayev
Məmməd Əlizadə
Ələs Qasımov

Çapa imzalanmışdır: 26.03.2002-ci il.
Formatı 60x84 1/16. Həcmi 10.5 ç.v.
Sifariş 28 Tiraj 500.

Bakı Universiteti nəşriyyatı,
Bakı - 370148, Z.Xəlilov küçəsi, 23.
BDU Nəşriyyatının mətbəəsi